

ISSN 1820-4589

КУЛТУРА ПОЛИСА, год. XV (2018), посебно издање
THE CULTURE OF POLIS

часопис за неговање демократске политичке културе

КУЛТУРА ПОЛИСА

The Culture of Polis

часопис за неговање демократске политичке културе

Издавачи: Култура – Полис Нови Сад, www.kpolisa.com;
Институт за европске студије Београд, www.ies.rs

Уредништво: др Србобран Бранковић, др Мирко Милетић,
др Александар М. Петровић, др Славиша Орловић,
др Вељко Делибашић, др Ђорђе Стојановић,
др Милан Суботић, др Александар Гајић,
др Небојша Петровић, др Дарко Гавриловић, др Милош Савин,
др Александра Шуваковић, мр Милан Игрутиновић.

Главни и одговорни уредник: др Љубиша Деспотовић

заменик гл. и одгов. уредника: др Зоран Јевтовић

помоћник гл. и одгов. уредника: др Жељко Бјелајац

секретар уредништва: др Александар Матковић

чланови уредништва из иностранства: др Василис Петсинис (Грчка),
др Пол Мојзес (САД), др Павел Бојко (Руска Федерација),
др Марко Атила Хоаре (Велика Британија),
др Татјана Тапавички - Дуроњић (РС-БиХ),
др Давор Пауковић (Хрватска), др Еуген Страутиу (Румунија)
др Даниела Блажевска (БРЈ Македонија)
др Дејан Михаиловић (Мексико)

прелом и припрема: Милан Карановић

Савет часописа: др Живојин Ђурић, председник;

др Вукашин Павловић, др Илија Вујачић, др Срђан Шљукић,
др Драган Лакићевић, др Мирослав Прокопијевић,
др Радослав Гађиновић, др Зоран Арацки, др Недељко Прдић,
др Зоран Аврамовић, др Срђан Милашиновић,
др Маријана Дукић - Мијатовић, др Јоко Драгојловић,
др Марија Ђорић.

штампа: НС Мала књига +

тираж: 400.

УДК 316.334.56:008

ЦИП - Каталогизација у публикацији

Библиотека Матице српске, Нови Сад

3

КУЛТУРА полиса : часопис за неговање демократске
политичке културе / главни и одговорни уредник Љубиша
Деспотовић. – Год. 1, бр. 1 (2004) – . – Нови Сад :
Удружење за политичке науке СЦГ Огранак у Новом Саду;
Stylos, 2004.-. - 21 cm

Повремено

ISSN 1820-4589

COBISS.SR-ID 199568391

УТИЦАЈ МАСОВНИХ МЕДИЈА НА ДЕГРАДАЦИЈУ САВРЕМЕНОГ ДРУШТВА

приредили:

Жељко Ђ. Бјелајац

Александар М. Филиповић

САДРЖАЈ:

Предговор	7-8
Жељко Ђ. Бјелајац / Александар М. Филиповић, <i>Утицај масовних медија на деградацију савременог друштва</i>	9-21
Јоко Драгојловић / Слободан Малешкић, <i>Кривична дела извршена путем медија-специфичности и одговорност</i>	23-31
Боро Мердовић, <i>Супкултура ријалити програма</i>	33-44
Александар М. Филиповић, <i>Манипулација у медијима као фактор деградације савременог друштва</i>	45-60
Ненад Бингулац / Саша Јовановић, <i>Прекршајна одговорност за оглашавање лица кривим у медијима пре правноснажне одлуке суда</i>	61-74
Маја Суботин / Балинт Пастор, <i>Улога мас-медија у подизању нивоа еколошке свести и афирмацији еколошке безбедности</i>	75-86
Лидија Беко, <i>Позитивни и негативни аспекти утицаја масовних медија на међујезичке односе енглеског и српског језика</i>	87-93
Ивана М. Филиповић, <i>Апорије медија у остваривању политике супресије криминалитета и заштити правног поретка</i>	95-110
Ана И. Опачић / Владимир В. Козар, <i>Утицај мас-медија на креирање потрошачког менталитета као узрока инсолвентности појединца</i>	111-124
Јелена М. Вапа-Танкосић / Снежана Г. Лекић, <i>Утицај мас-медија на ризике е-трговине</i>	125-139
Вељко М. Делибашић, <i>Претпоставка невиности и медији</i>	141-151

THE CONTENT:

INTRODUCTION	7-8
Željko Đ. Bjelajac / Aleksandar M. Filipović, <i>Influence of mass-media on degradation of contemporary society</i>	9-21
Joko Dragojlović / Slobodan Malešić, <i>Criminal offenses committed through media - specifications and responsibility</i>	23-31
Боро Мердовић, <i>Subculture realities program</i>	33-44
Aleksandar M. Filipović, <i>Media manipulation as a factor of degradation of contemporary society</i>	45-60
Ненад Бингулац / Саша Јовановић, <i>Miscellaneous responsibility for provision of the criminal offenses in the media before the judicial decisions of the court.</i>	61-74
Маја Суботин / Balint Pastor, <i>The role of mass media in raising the level of ecological awareness and the affirmation of ecological safety</i>	75-86
Лидија Беко, <i>Positive and negative aspects of the influence of mass media on the inter-lingual relations between English and Serbian</i>	87-93
Ivana M. Filipović, <i>Apories of media in supporting the policy of crime supression and protection of the rule of law</i>	95-110
Ana I. Opačić / Vladimir V. Kozar, <i>The impact of mass media on creation of consumer mentality as a cause of insolvency of the individual</i>	111-124
Jelena M. Vapa-Tankosić / Snežana G. Lekić, <i>The effect of mass media on e-commerce risk</i>	125-139
Veljko M. Delibašić, <i>The presumption of innocence and the media</i>	141-151

Предговор

Зачудити се, изненадити се, јесте почетак разумевања, писао је Ортега и Гасет. То је спорт и луксуз својствен интелектуалцу. Зато је његов заштитни знак поглед на свет очима разрогаченим од чуђења. Све је на овом свету за раширене зенице чудесно и необично. Чуђење је његова основна одлика. Зато су још у антици Минерви придодали сову, птицу вечито разрогачених очију.

Чему данас треба да се чуди интелектуалац, или, чему треба да се чуди највише? Може бити да је то свеприсутна и чудовишна институционализована медијска манипулација свешћу која нагриза и разара савремено друштво, претећи на га потпуно деградира и девастира.

Последњих тридесет година, међународну политичку сцену карактерише ширење *трећег цивилизацијског таласа*, као једног потпуно новог вида оживљавања неоколонијалистичких амбиција најнапреднијих земаља света. Идеја глобалне доминације, оличена у концепту *новог светског поретка*, осмишљена у водећим, затвореним центрима економске и политичке моћи, спроводи се у дело бескрупулозним и агресивним наступом данас најмоћније светске снаге, маклуановског медијског империјализма са монополизацијом етра и својим најдијаболичкијим постулатом - индустријом свести. Као некада комунизам, планетом и данас кружи баук, баук медијске манипулације који прети да потпуно расточи друштво какво познајемо и човека каквог познајемо. Посредством информационо комуникационих технологија (ИКТ) присуствујемо, *ин флагранти*, тешкој и непоправљивој деградацији и деструкцији савременог друштва. Томе се данас као интелектуалци чудимо и, зачуђени, без иједне идеје како, верујемо да тај процес можемо да зауставимо.

Енценсбергер тврди да се ту ради о новој моћи изнад моћи грађана да ту силу уоче и разумеју. Она се разлива друштвом, попуњава празнине, сеје неспокој, уверљиво обећава излаз и ред. Инкорпорирана је и у новинарство „њену најстарију, и у много ком погледу и дан-данас најпоучнију грану”, у моду, религијска поучавања, туризам, школски систем... Али, „док се новим техничким инструментима, радију, филму, телевизији, индустрији плоча, о моћи

пропаганде, рекламе, public relations, расправља ватрено и изоловано, индустрија свести у целини остаје изван видног поља”. Индустрија свести је стање духа. „Ко је господар, а ко слуга не решава се само на основу тога ко располаже капиталом, фабрикама и оружјем – него што даље, то јасније – ко располаже свешћу других.” Потребно је само имати ИКТ, довољно новца и довољно времена – и можете производити мишљење хиљада и милиона људи.

Овај тематски број часописа је зато посвећен утицају медија на деградацију савременог друштва. Али, то је само колоквијални наслов. Чим загребемо површину феномена, наилазимо на манипулацију, обману, лаж, на безочно завођење конзументата медијских производа. Наилазимо на дијаболичку деструкцију морала и темељних етичких вредности. У опасности је слобода као прва у примарном низу вредности људског живота и онтолошког бића човека. У опасности су и природни закони који миленијумима владају на Земљи. Кант је писао: На Земљи делују ”закони природе или закони слободе. Наука о природи се зове физика, наука и слободи зове се етика”.

Чак ни прави интелектуалци не могу лако да разумеју дубину понора медијске манипулације. Интелектуалцима за то недостају свирепе особине и безлична нељудскост оних који се баве медијском манипулацијом и експлоатацијом и штимовањем туђе свести. Балзак је у *Изгубљеним шлузијама* писао да су „новине једно зло, једно стовариште отрова које више не постоји да просвећује, него да ласка разним размишљањима. И зато ће сви листови, у једном одређеном времену, постати подли, дволични, бестидни, лажљиви, разбојнички, они ће убијати идеје, системе, људе, и самим тим ће напредовати. Користиће се преимућствима свих разумних бића: зло ће се чинити а нико неће бити крив за то“.

Верујемо да ће радови објављени у овом тематском броју постићи циљ – чуђење и мобилишући страх што већег броја људи, не само интелектуалаца и научника. Али, не очекујте победу, нити равноправну борбу, чак ни значајни помак у борби. У питању је сила многоструко јача од свих нас. У најбољем случају нас очекује равнодушно игнорисање и неразумевање и чуђење нашој потреби за слободом. Као у *Песми о соколу*, парафразирано: „Да ми је знати, шта они то виде у тој слободи?!“

Проф. др Жељко Бјелајац
Доц. др Александар Филиповић

ЖЕЉКО Ђ. БЈЕЛАЈАЦ
Правни факултет за привреду
и правосуђе
Нови Сад
АЛЕКСАНДАР М. ФИЛИПОВИЋ
Факултет за економију
и инжењерски менаџмент
Нови Сад

УДК 316.774:316.47
Оригиналан научни рад
Примљен: 02.11.2018
Одобен: 30.11.2018
Страна: 09-21

УТИЦАЈ МАСОВНИХ МЕДИЈА НА ДЕГРАДАЦИЈУ САВРЕМЕНОГ ДРУШТВА

Сажетак: У овом раду, аутори постављају основе промишљања стања савременог друштва кроз призму утицаја који мас-медији врше на савремено друштво, и помажу у његовој сталној трансформацији. У тексту аутори најпре научно и методолошки детерминишу појмове савременог друштва, масовних медија и деградације, и тако добијеним научним механизмима анализирају актуелно стање друштва и медија, њихову корелацију, механизме утицаја медија на друштво и на појединце, и потврђују почетне тезе, да је савремено друштво у процесу деградације, као и да медији масовних комуникација имају доминантан утицај на тај процес друштвеног опадања који је у току и који је присутан глобално.

Кључне речи: савремено друштво, медији, масовни медији, хипердемократија, деградација, друштвено опадање, глобално друштво

Увод

Почетак двадесетог века је било доба када су традиционалне елите полако почеле да губе своју, вековима неприкосновену позицију у уређењу друштва европске цивилизације. Покретач промена је свакако била француска буржоаска револуција, али је требало више од сто година да суштинске промене у уређењу друштва почну да се реализују на терену.

Страхоте Светског рата¹ и до тада највеће и подједнако безнађе победника и поражених, дефинитивно су, недуго после окончања рата, довели до краја *првог цивилизацијског таласа*². *Повратни цивилизацијски талас*³ увео је

¹ Први светски рат (1914 -1918)

² Таласима демократизације се у политичкој науци означава група транзиција из недемократских у демократске режиме која наступа у одређеном временском периоду, а бројношћу значајно превазилази истовремене транзиције у супротном смеру. У такав талас обично спадају и либерализација или делимична демократизација у оним политичким системима који не постану сасвим демократски. У модерном свету одиграла су се 3 таласа демократизације. Међутим, историја није једносмерна па је за сваким од прва два таласа демократизације наступао повратни талас у којем су се неке, али не све земље, које су претходно прешле у демократију вратиле недемократ-

на јавну сцену пауперизоване масе које су временом постале главни, а у неким државама и једини носилац јавног и политичког живота. Усклик из стотина милиона грла "*sine nobilitate!*"⁴ кренуо је Европом и постао духовни покретач већине промена у двадесетом веку. Тада је започет процес напуштања демократије и повратак на традиционалне облике ауторитарне владавине и увођење нових, масама окренутих, бруталнијих и свеобухватнијих облика тоталитаризма. Такви обрти дешавали су се углавном у оним земљама које су демократске облике прихватиле непосредно пред Први светски рат или после њега, у којима не само да је демократија била нова и слаба, него је у многим случајевима нова била и нација. Почев од 1922, Италија, Немачка, Аустрија, Чешка, Грчка, Португал, Бразил, Аргентина, Шпанија, Јапан, Аргентина, напуштају демократију и замењују је политичким системом комунистичке, фашистичке или милитаристичке идеологије, који су, сви од реда, започели системску и систематску деградацију друштва и друштвених односа, прилагођавајући их, уместо, као пре, елити и средњем слоју, сада пролетаризованим масама из чије су безрезервне и на моменте хистеричне оданости црпили политичку моћ и политички легалитет.

Догодио се парадокс, својствен до тада само схоластици. На једној својеврсној негацији и одбацивању демократије, родила се хипердемократија⁵ која данас влада евро-америчким светом и којој је тешко предвидети крајњи облик, осим да ће он бити у дубокој и разорној алијенацији и неслободи човека у корист слободе колектива.

Промене политичког система, развлашћивање дотадашње елите и препуштање, углавном неписменим масама одлучујуће улоге у политичком одлучивању довеле су до почетка деградације традиционалних вредности европског друштва, пре свега деградације морала. Вишевековни хришћански морал који је основ имао у породици, поштовању закона и радној етици, имао је превише стега за "нове људе", па је тај морал напуштен и замењен. Деградација друштва започета тада, настављена је до данашњих дана добијајући различите, често чудовишне и застрашујуће облике.

Последњи облици глобалне деградације друштва иницирани *трећим цивилизацијским таласом*⁶ донели су нове могућности масовним медијима и нову, невероватну симплификацију становништва на најнижем нивоу. *Sine nobilitate* више није било довољно нити политички коректно. Политичка коректност

ској владавини. *Први цивилизацијски талас* започео је 1828, а окончан је 1926. године. Види: Samuel Huntington, *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*

³ *Први повратни талас*, 1922 – 1942.

⁴ Латински: Без отмености (племства)!

⁵ Види: Ортега и Гасет, Хозе, *Побуна маса*, Градац, Чачак, 2013.

⁶ 1974 – 1989: 30 земаља у Европи, Латинској Америци и Азији је демократизовано. Тај демократски талас најпре се манифестовао на југу Европе. Започео је у Португалу 1974. године. Три месеца после удара у Португалу, срушио се војни режим у Грчкој. Потом, 1975. године, тридесетшестогодишња владавина генерала Франциска Франка у Шпанији окончала се његовом смрћу. Крајем 70-их година 20. века демократски талас прешао је и у Латинску Америку. У Еквадору, Перуу, Боливији долази до војног повлачења, односно до силаска војске са власти и до избора, када су изабрани цивилни представници власти.

сада подразумева максимум: *непристојно је разликовати се*. Сви смо исти, сви имамо иста права, али, овде се не мисли на политичка права, него на цивилизацијска права која великим делом проистичу из природних права и уобичајених односа међу људима, откад људи постоје на Земљи.

Глобалне телевизијске мреже, велике информативне агенције и ИКТ замениле су многе традиционалне институције, као што су породица, школа, универзитетски амфитеатри, дружење. Футуристи предвиђају да ће нам ИКТ производи ускоро бити у кревету, замењујући супруге, љубавнице... Овде је реч о деградацији друштва која ће неминовно довести до усамљености и разорне друштвене алијенације као неизбежног и преовлађујућег начина живота људи будућег времена којима ће лепа реч упућена од стране виртуелне девојке можда бити једина лепа реч коју су чули. Пут којим би све то могло да се креће може се видети у филму *Her* који би могао да постане култни филм не само овог жанра⁷, већ и „читанка“ предвиђања интеракције између човека будућег времена и његових биомиметичких⁸ продужетака у потпуно деградираном и разореном друштву какво познајемо, без обзира да ли су то само софтверски продужец, или одређени нови идоли којима су софтверски удахнути живот и свест⁹.

На жалост, у овом раду има премало простора да се чак и површним промишљањем обухвати целокупна материја деградације савременог друштва у нашој земљи и улози медија у том процесу, тако да ћемо морати да се задржимо на постављању питања и иницирању истраживања о овој, за будућност друштва веома важној материји.

Терминолошка разматрања

Изведена из наслова овог рада, хипотеза са којом почињемо истраживање, несумњиво гласи да у Србији постоји савремено друштво, да је оно из неких разлога деградирано и да масовни медији имају извесну улогу у том деградирању савременог друштва.

⁷ „Она“ (*Her*), амерички филм режисера, сценаристе и продуцента Спајка Џоунза (*Spike Jonze*). Радња се одвија 2025. године у Л.А. и прати човека који улази у љубавну везу са интелигентним компјутерским софтвером вештачке интелигенције који има женски глас и личност (Скарлет Јохансон). Улоге тумаче Хоакин Финикс, Ејми Адамс, Руни Мара, Оливија Вајлд. Филм је наишао на одличан пријем код критичара и освојио је бројне награде. Био је номинован за три Златна глобуса и освојио један. Такође је био номинован за пет Оскара, а освојио једног - за најбољи оригинални сценарио Спајка Џоунза.

⁸ Биомиметички (од: *Biomimesis*): *оно што имитира живот, имитирање биолошких система*. У недостатку прихваћеног термина којим би смо означили људску спремност, изведену из тежње да о механичком мисли као о биолошком и, аналогно, о виртуелном мисли као о стварном, односно спремност играча да ликове и објекте из виртуелног и алтернативног света видео-игре, посредством свог аватара доживљава као стварне, формулисали смо и употребили термин „биомиметички продужетак човека“ који означава аватара из видео игре који је до те мере софтверски напредан и интелигентан да може да имитира живот и да самостално комуницира са играчем, а можда и његовом околином. Термин *biomimesis* први употребио.

⁹ Види: Филиповић, Александар: *Парадигма културолошког позиционирања видео игре*, докторска дисертација одбрањена на ФДУ у Београду, маја 2016, библиотека ФДУ Београд

Овако постављена теза захтева извесну сагласност аутора и публике око схватања и дефинисања основних појмова. У противном, могли ми смо лако да се изгубимо у лавиринту несагласности и суштинске различитости. Другим речима, говорили би смо, мислећи да мислимо на исто, али би смо, пре или касније схватили да причамо о различитим појмовима.

Појам савременог друштва

Према неким одредницама које су дате у структурирању, процесима и у типу промена, савремено друштво дефинишемо као засебан конкретни тоталитет и историјску индивидуалност која својом својственошћу и непоновљивошћу одудара од свега што је историја до сада створила. „Под савременошћу мислимо модернитет, прелаз од класног капиталистичког друштва у технолошко друштво са свима, њему припадајућим одредницама (апстрактна рационалност, ослобађање рада, индивидуализам, животна усмереност на будућност, и секуларизација трансценденције и утопијског мишљења). Под модерношћу се, дакле, мисли на историју и време које новинама растаче пређашње структуре и западна друштва¹⁰. Модерност је, по себи, савремена и напредна, а преко ње сва друштва учествују у историји.

При томе, под савременим друштвом мислимо и на сва постојећа друштва у свету, њихове међуодnose, промене које настају из динамике сукоба између развијених и неразвијених земаља. Многобројни, посебно марксизмом надахнути аутори, настојали су да објасне савремено друштво као светско друштво, дакле, глобалистички. Савременост, у овом случају, означава стварну егзистенцију и актуелност свега што постоји, што нам се нуди својом снагом и изузетношћу, радило се о традиционалним или о западним друштвима. Таква су савремена политичка друштва социјалистичког типа, религиозна друштва са фундаменталистичком идеологијом, традиционална аристократска и млада друштва с војном влашћу.

При томе, морамо да се сагласимо да је деградација друштва крајње релативни вредносни појам. Друштво које је са једне тачке гледишта деградирано може да има сасвим солидне вредности и да грађани који живе у том друштву буду сасвим задовољни¹¹. Да ли су сва савремена друштва деградирана и ако нису сва, која јесу и са које и чије тачке гледишта. Колико познајемо западна друштва, рецимо, кинеско, јапанско друштво, или саудијско, иранско, па чак и руско друштво? Можемо ли да се усудимо да иједно од тих великих друштава тек тако назовемо деградираним?

И треће, утицај масовних медија на деградацију друштва врши се углавном различитим врстама манипулације о чему ће говорити посебни рад у овом

---

¹⁰ <https://moderneteorijedrustvaisociologijamodernosti.wordpress.com/2016/05/18/drustvo/>

¹¹ После победе Октобарске револуције и оснивања СССР, са Запада је кренула хистерична пропаганда против совјетског друштва које је називано најпогрднијим именима. Међутим, совјетска пропаганда је узвратила истом мером, тако да смо имали подједнако оштре критике друштава, између осталог и да су потпуно деградирана недостојна за живот људи.

броју часописа. Међутим, кад је реч о онтолошком бићу манипулације, није она увек негативна и штетна. Од свих обила манипулације, један облик је присутан у сваком медију и чини га извесна манипулација реалношћу. Она је по природи медија неопходна, није нужно лоша нити мотивисана погрешним разлозима¹².

Појам масовних медија

Масовни медији, у смислу овог рада имају свој хајдегеровски извор¹³ у новинарству. Ти медији се зову информативни медији. Као и већина друштвених феномена, новинарство и медији који извиру из њега имају своје *јин* и *јанг* облике, имају, као у античком позоришту, своје комичке и трагичке маске.

У свом најбољем издању, новинарство је дивна и надамне корисна творевина људског ума и руку, један од темеља демократије. Новинари пружају грађанима информације и анализе, олакшавају комуникацију унутар друштва и у значајном степену омогућавају самоуправу. Јавност редовно добија своју дневну количину поузданих информација које на крају помажу појединцима да остваре своје место у друштву и, шире, у глобалној заједници. Информације нам показују неправде, суштине, борбе моћи, катастрофе, достигнућа и приватне интересе. Грађани су, гледајући главне вести у медијима, свесни својих заједничких или конкурентних вредности. Кроз новинарство, друштво прати стање својих институција и своју будућност и по потреби реагује. Такво новинарство је од суштинског значаја за демократију јер човек не може да самоконституише сопствени смисао и сврху ако не обезбеди потпуну и тачну информацију о догађајима ван његовог видокруга. Он мора да зна шта се догодило, како и под којим околностима. Од тог сазнања често зависи посао, здравље, будућност, живот. Он мора да ради, да се самоузвиже, да помаже другима, да подиже породицу.

Новинарство је, у свом најгорем облику један од темеља демагогије, депотизма и неслободе. Оно постаје лако оружје пропаганде моћних отуђених интереса које постепено уништава друштвене односе. Перманентни притисак на медије временом деморалише и најморалније власнике и уреднике. Медији постају депресивни, а депресија се као епидемија шири хоризонтално, до свих медија у заједници, и вертикално, од власника до последњег медијског посленика. Или, како је некада писао Балзак: ...”штампа ће постати опасно средство опасних људи: Служиће се црквом против цркве, Уставом против краља; ругаће се суду кад га он притегне, хвалиће га кад буде чинио уступке распаљеним страстима. Да задобије претплатнике, измишљаће најдирљивије приче, премећаће се као лакрдијаш. Жртвоваће грубој шали и рођеног оца ако треба да забави или насмеје своје читаоце. Биће глумац који ставља пепео свог сина у урну да би истински плакао ... Видећемо како новине, којима су у почетку уп-

¹² Види: Филиповић, Александар: *Етички изазови видео игре*, Зборник радова Факултета драмских уметности 24, Београд, 2013,

¹³ Види: Мартин Хајдегер, *Шумски путеви*. У том капиталном делу, Хајдегер је изнео своје филозофске погледе на уметност

рављали часни људи, доцније падају у руке онима који ће имати стрпљења и еластичности какви недостају правом таленту...¹⁴

Новинарство као професија и медији као производ професије на тај начин губе поверење грађана. Од престижне професије уважених посленика, новинарство постаје понижавајуће занимање. Крај настаје када новинари потпуно потисну своју демократску функцију покушавајући да профитирају из сваког јефтиног трика, шовинизма, сензационализма. Новинарство постаје врста антидемократије када новинске организације и новинари почну неодговорно да продају своју моћ и друштвену одговорност за новац и популарност.

Прилично поразно делује констатација да се пет векова након првог периодичног издања новина, новинарство и медији и даље боре за своју основну вредност - да се увек и свугде понашају у складу са својом демократском дужношћу и етиком.

„Масовни медији су друштвене институције које функционишу унутар одређених стега, правила, права и политике које упошљавају карактеристичну мешавину квалификованог особља, који се држе одређених процедура у прикупљању информација, ради стварања грађе за визуелно, аудитивно или концептуално усмерене медије. Они су учесници у политичкој, економској, социјалној и културној динамици друштвене моћи.

Један број других теоретичара описује масовне медије чији је циљ да информишу, уверавају, забављају и продају. Али сва четири елемента ретко су присутна у оквиру једне приче, рекламе, текста или информације“¹⁵.

Деградиација друштва

Деградиација или регресија је процес погоршања карактеристика неког објекта или појаве током времена, постепено погоршање, пад, пад квалитета, уништавање материје као резултат спољног утицаја на законе природе и времена. Деградиација се често супротставља прогресу, односно напредовању.

Деградиација друштва је најпре етичка ствар, ствар морала. У једном моменту, морал и морално добро постану неважни за институције и људе који представљају елиту, без обзира да ли су, по дефиницији, заиста елита или нису. Платон је писао да ”свака власт прави законе у своју корист: демократија демократске, тиранин тиранске, а тако чине и све друге власти“¹⁶. Деградиација друштва је, дакле, пад система моралних норми које се поштују односно, боље речено, које би требало да се поштују у једном друштву. Друштвена заједница

¹⁴ Оноре де Балзак, *Изгубљене илузије*, „Култура”, Београд 1948, 437, цитат у: Слободан Рељић, *Како је заробљена ”слободна штампа”* http://www.maticasrpska.org.rs/letopis/letopis_491_5/temat-slobodan-reljic.pdf, приступљено 10. новембра 2018.

¹⁵ Бјелајац, Жељко/Мердовић, Боро, *Сензационализам у медијима као узрок дестабилизације политике сузбијања криминалитета*, Култура полуса, год. XV (2018), бр. 35, стр. 290.

¹⁶ ”У сваком случају, законе формира владајућа елита за властите интересе. Демократија производи демократске законе, тирани производе аутократске законе и тако даље. Са формирањем закона одређује се шта је добро за субјекте и шта служи њиховим интересима.” Платон, *Држава*

која у свом фокусу нема императив поштовања породице, културе, образовања, уметности, спорта и других, опште прихваћених вредности, трпи константну деградацију. Један од дејствујућих феномена морала је стид, који дефинишемо као мање или више непријатни субјективни доживљај који настаје због ниске оцене других људи свог понашања у објективној ситуацији. Деструкција друштва и деструкција морала је по некада толико тешка, да се нико више ничега не стиди, без обзира на тежину моралног прекршаја. Када једно друштво дође у ситуацију да морал престане да делује и регулише односе међу људима, онда је то друштво пало тако ниско, да тешко може ниже. Одсуство моралних регула покреће негативну спиралу која даље деградира све елементе друштвених односа.

Када је у питању друштво у Србији, мислимо да можемо да разликујемо системску, комплексну деградацију која се неумитно јавила као део или одјек деградације англо-европског, хришћанског друштва, и специфичну, особену деградацију српског друштва насталу као последица ретроградних процеса започетих деведесетих година које остатак Европе није имао.

Системску деградацију српског друштва као одјек или талас опште деградације западне цивилизације карактеришу хипердемократија, грозничаво потрошачко друштво и феномен настао као последица овладавања ИКТ¹⁷ свим сферама јавног и приватног живота модерног друштва, феномен од ког је генерација која наступа створила владајући поглед на свет и живот који се најчешће означава ускликом „зграби дан“¹⁸.

По једној раној теорији која би данас могла да изгуби нешто од актуелности, глобална деградација друштва има узрочно-последичне реперне тачке које би могле да се одреде као:

1. Инфантилизација адолесцената.
2. образовање девојчица и дечака према општим стандардима.
3. Прикривено форсирање егоцентричне слике света.
4. Формирање неетичне слике „успешне“ особе и особина потребних за успех.
5. Афирмација секса и насиља, на супрот љубави и толеранцији.
6. Грозничава потрошња, трошење новца на непотребне ствари.
7. Афирмација глобалне припадности по принципу ”Човечанство је моја отаџбина – ја сам грађанин света”.
8. Табу на слободу, особеност и племенитост, на супрот послушности и лојалности.
9. Уништавање породичних вредности.
10. Афирмација употребе наркотика, алкохола и дувана.

¹⁷ Информационо комуникационе технологије

¹⁸ Латински израз који дословно значи ”убери дан” (*carpe diem*), данас познат као популарни афоризам. Први пут је искоришћен у популарној Хорацијевој песми где се појављује као део шире фразе *carpe diem quam minimum credula postero* (грубо преведено: "зграби дан са што мање вере у будућност"). У пренесеном значењу представља став према коме је будућност неизвесна и дугорочно планирање бесмислено, па човек треба храбро да користи прилике и ужитке који му се пружају у датом тренутку. Искористи сваки дан, уживај, не пропуштај време. Види: Филиповић, Александар: *Парадигма културолошког позиционирања видео игре*, докторска дисертација одбрањена на ФДУ у Београду, маја 2016, библиотека ФДУ Београд

Опис стања

За овај рад је интересантнија деструкција домаћег друштва као последица промена које су изазване изнутра, иако не треба занемарити ни инспираторе тих промена из светских центара моћи. Србија је имала ратове деведесетих, имала је разорну привредну транзицију, увођење вишепартијског система. Као последица укидања друштвене својине, десетине хиљада привредних субјеката је девастирано. Стотине хиљада људи су постали "губитници транзиције." То је у Србији убрзо постао пежоративни вредносни термин. Губитницима транзиције су означавани грађани који се "нису снашли" у економској транзицији са социјалистичког самоуправљања на домаћи транзициони капитализам. Стотине хиљада добрих и поштених људи, инжењера, професора, лекара, стручњака свих профила који су били стубови друштва и прва линија елите, одједном су потпуно финансијски пропали. Сви су их са презиром гледали као неуспешне и немоћне, често и њихова деца којој нису могли да пруже ништа. На њихова места су дошле стотине хиљада комерцијалиста, магационера, контроверзних бизнисмена, привредника "одраније познатих полицији" који су, сви од реда, креирали друштвена правила и морал уопште, у складу са својим схватањем поштења, добра и зла.

Деградација је захватила скоро све области јавног и приватног живота. Србија је у једном моменту била земља у којој у банкама није било новца, у школама знања, у болницама милосрђа, у апотекама лекова, у суду правде, у медијима истине и морала, у Академији мудрости. Медији су све то доследно и лојално покривали и прикривали. Десетине генерација младих људи су стасале у таквој кужној клими, развијали се сами, без узора у породици или друштвеној заједници. Одједном, децу није васпитавао нико. Ни родитељи, ни школа, ни друштвене институције. Пала су у руке бескрупулозних и неморалних медија који су их преузели и од њих направили модерне питомце глобалистичког таласа, немоћне да се чак и у зрелим годинама лате самосталне борбе са иоле озбиљним проблемом. Александар Македонски је са 20 година започео освајања, Иван Грозни је заузео Казањ са 22, Наполеон је пре тридесете постао конзул, а модерна деца глобализације у четвртој деценији сате и дане проводе непрестано гледајући у своје телефоне и таблете, чекајући од родитеља да им обезбеде дневну егзистенцију, јер мало ко и размишља даље од текућег дана.

Како масовни медији утичу на деградацију друштва

На овом месту сугеришемо да се овде ради о новој, до сада незабележеној улози медија, о круцијалној улози медија у креирању нове, моћне субцивилизације у којој медији могу да имају улогу налик на улогу оног телевизора у роману "1984" Џорџа Орвела. Не желећи да дајемо вредносне судове о тој новој улози, нити новој субцивилизацији, скрећемо пажњу на потребу промишљања света нових медија као значајног катализатора субцивилизације у нас-

танку¹⁹, као специјалне културолошке области и културолошке комуникације засноване на информационо-комуникационим технологијама (ИКТ) које значајно утичу на промену у друштвеној структури и које ће, по мишљењу футуриста већ до средине или краја овог века бити доминантна субцивилизација са животом и друштвеним односима готово непрепознатљивим са данашње тачке гледишта.

Нови медији конституишу и нову супкултуру. Они ”у 21. веку имају сугестивно дејство на савременог човека и утичу, између осталог на креирање различитих ставова људи...Однос према спољном свету и према самом себи све се више остварује посредством масовних средстава комуникације. У масовној комуникацији битну улогу имају медији, који настоје да нас информишу, забаве и убеду. Масовни медији су, дакле, незаобилазан чинилац промена у друштву, које, с друге стране, мењају улогу медија. Медији, односно медијски садржаји доприносе да појединац одреди себе и своје понашање у односу на друге – онако како су они медијски представљени. Тако медији помажу да појединац позиционира и одреди себе у односу на друге и боље се оријентише у стварним друштвеним ситуацијама. Другим речима, начин на који ћемо играти своју друштвену улогу и на који реализујемо себе, делом је зависан од грађе добијене из медија²⁰”.

У Србији, у којој су школа и породица изгубиле примат у васпитању деце и младих људи, појавили су се нови субјекти едукације. На упражњена места родитеља и учитељица ступила је модерна замена за некадашњу „улицу“, бројни и моћни системи *ИКТ* и разорно заразни, содомистички *reality* програми који су донели нове дисфункције медија са тешким последицама по ментално и психичко здравље нације и друштва. Под таквим утицајима и са таквом жељом масе младих људи за прихватањем нових етичких садржаја, задатак медија у борби против деградације друштва постаје вишеслојни феномен који може да успе, али уз вишегодишњи рад стручњака различитих профила.

Чак и површна новинска статистика је поразна и застрашујућа: данас само 7% родитеља чита књиге својој деци. Пре тридесет година тај проценат је био 80. Дакле, од осамдесеторо некадашње деце којима су родитељи у детињству читали књиге, само седморо данас то исто чини својој деци!? Зашто? Зар то није деградација и декаденција на извору младог живота? Некада се детиња

¹⁹ Тезу је развила Шери Теркл у књизи *Сами, заједно (Sherry Turkle, Alone Together)* „...Утицају ИКТ посебно су подложна деца и млади. Они су дигитални урођеници, мултитаскери навикли да истовремено користе Фејсбук, играју *online* игре, шаљу СМС, скидају музику и филмове са интернета. Угодније им је да комуницирају преко тастатуре него уживо, радије шаљу СМС, него да позову гласом, јер је тако брже и заштићеније. Процес њихове сепарације и сазревања се сада одвија под будним оком ИКТ. Везе са родитељима никада нису биле тако интензивне, а опет ни тако површне. Због тога, иако наизглед тотално повезани, млади се више него икада осећају лишени пажње. Растући и развијајући се кроз технологијом посредоване односе они се све више боје праве интимности а свој умрежени живот користе као могућност да се сакрију једни од других“.

Види: Филиповић, Александар: *Парадигма културолошког позиционирања видео игре*, докторска дисертација одбрањена на ФДУ у Београду, маја 2016, библиотека ФДУ Београд

²⁰ Бјелајац, Жељко, *Безбедносна култура, умеће живљења*, Мала књига, Нови Сад, 2017, страна 666-668

машта подстицала бајкама и лепим причама за децу које су у мале главице неизбрисиво усађивале и основе вредносног система. Чиме се данас подстиче дечја машта, шта је данас извор система вредности која деца усвајају још у предшколско доба? Разлика је приметна и не треба се чудити ничему што се догађа у вези са децом и будућношћу. Људи не читају, престају да размишљају, чак ни не осећају потребу за тим. Све ће бити замењено Интернетом, ту је Википедија са редовно непоузданим и неквалитетним информацијама, ту је ТВ са лошим филмовима и, зашто не - *reality* програмима. Идеално поље за све присутнију и безобзирнију „индустрију свести“.

Медији утичу на деградацију друштва на, мање-више тројак начин. Први би могао да се одреди као агресивна понуда крајње симплификованих, али веома примамљивих инстант садржаја за чије је конзумирање потребна само површна пажња и који својом тривијалношћу, једноставно, заглупљују конзументе. Тако пласирани и прихваћени садржаји стварају упрошћену слику особина пожељних за успех у животу. О инфантилној регресији смо некада слушали као феномену који се догађа у другим друштвима, а сада имамо десетине хиљада инфаната у трећој и четвртој деценији живота.

Једна од најразорнијих последица је живот у симулакруму *reality* програма. Ту је све лепо и лако, гламурозно, ту се све може без великог напора. У том лажном виртуелном свету сви су леви, беспрекорно обучени, сви их поштују, ту ни за кога нема никаквих проблема. Хиљаде адолесцената су опчињене ликовима из тог симулакрума и једноставно хрле на ту страну, грозничаво тражећи тај свет у својој кући и породици, у својој школи, међу друговима и другарицама. На жалост, тог света нигде нема, осим у том, или неком другом симулакруму.

Неуспех у настојању да свет из ријалити програма пронађу у стварности и уграде себе у њега делује фрустрирајући на хиљаде младих особа. Желећи да се реше неиздрживе напетости која свакодневно расте и по некад добија хистеричне димензије, младе особе покушавају да се идентификују са виртуелним херојима и хероинама. Вештачке усне, вештачке груди, упорне посете местима где излазе познати, промискуитет и на крају наркотици и потпуни распад личности и разарање породице – то је уобичајени сет последица немогуће мисије - неуспешног опонашања ликова које нуде масовни медији.

Тим јадним младим особама нема ко да помогне. Родитељи су одавно престали да буду ауторитет, јер, осим ”празних губитничких савета о раду, правди и поштењу” који код деце изазивају подсмех, немају својој деци шта да понуде. Деци треба новац, најбољи телефон, скупа гардероба, *Louis Vuitton* торба, *Jimmy Choo* ципеле, а то појединачно кошта колико годишња зарада оба родитеља. Тако армија младих људи остаје заробљена у зачараном виртуелном свету нове потрошачке етике створене у медијима. По некад све то личи на свет у који је прошавши кроз огледало, ускочила Алиса, само што у том свету нема веселих зечева и Лудог шеширчије већ у њему станују опскурни ликови који, као да су изашли и Јовановог откровења.

”Тражећи начин за повећање гледаности, повећање рејтинга и профита, медији намећу поједине програмске садржаје који дубоко задиру у људску

интиму прелазећи границе културног и примереног понашања. Сведоци смо праве поплаве ријалити програма код нас у последњих неколико година. Гледаност ових емисија је изузетно велика. Овај тренд је у нашу земљу дошао са запада (САД, Велика Британија) и представља озбиљну претњу за формирање здравих и традиционалних позитивних ставова и система вредности. Ове емисије промовишу и уништавање људске интимности и деинтимизацију људског живота. Младима су привлачне због авантуризма, али и могућности да се заради велики новац и то у времену када медији пропагирају да је живот естрада. Интересовање за оваквим емисијама је све веће и поред бројних критика научне и стручне јавности. Жеља за узбуђењима, забавом и интригама, завиривање у туђ живот и интиму, разбијање бројних табу тема (свађе, конфликти, сексуални односи), су основни покретачи заинтересованости за овакве емисије. Поред тога што се приказују на телевизији и интернету и штампани медији се укључују свакодневним чланцима и извештавањем шта се дешава у таквим програмима. Деградација позитивних система вредности и промоција „лагодног“ живота, стицање новца без рада и залагања, промоција неморала, сексуалне и порнографске алузије, су основне одлике оваквих програма. Актерима ових *reality* програма тзв. старлетама, спонзорушама, проституткама даје се огроман публицитет, који прати, за услове у којима живимо, значајна зарада (која у доброј мери премашује годишња примања, на пример професора универзитета или лекара). Девојчице, које још увек немају изграђене критичке судове о вредносним критеријумима, за идоле несвесно узимају такве личности које испољавају антисоцијална понашања, која јесу најчешће у корелацији са појединим облицима криминала”²¹.

Други начин је перманентна еманација невероватне количине нетачних информација. Једноставно, човек посматра догађај уживо, присутан му је, а истовремено гледа приказ догађаја на ТВ. Стварни догађај и ТВ приказ немају никакве везе, као да се ради о другом догађају. То је прилично незамисливо, али у нашој земљи не само могуће, већ је то преовлађујућа форма информисања јавности. Реч је о потпуном суноврату етике медијских радника. Тај етички суноврат би био раван, рецимо, лекару који болесном детету намерно да погрешан лек да не би оздравило.

Трећи начин утицаја на деструкцију друштва је исто тако примамљива супституција до сада непознатих виртуелних институција као замена за традиционалне институције као што су едукација, васпитање, слободно време, кућни љубимци, доколица....

”Евидентно је да је технолошки напредак до драматичних размера повећао могућност забаве уз насиље. Некада је телевизија била једини извор доступних насилних садржаја, а критични тренутак био је појава интернета, посебно када говоримо о доступности насилних садржаја деци заправо ТВ Интернет су постали „заменски родитељи и васпитачи деци“, која једним кликом на дугме могу заплвити у сурови виртуелни свет насиља, криминала и „изврну-

²¹ Бјелајац, Жељко/Мердовић, Боро *Сензационализам у медијима као узрок дестабилизације политике сузбијања криминалитета*, Култура полиса, год. XV (2018), бр. 35, стр. 297,298

тих“ друштвених вредности. Убиства, самоубиства, физички обрачуни са телесним повредама, насилна дела, несреће и природне катастрофе, само су мали део опасног виртуелног амбијента, коме деца све више и чешће потпадају од негативне утицаје²²”

Закључак

Промене у организовању друштва у Србији које се још увек²³ називају деградацијом, односно ретроградним променама, променама на лошије, очигледно имају два аспекта. Један аспект су неминовне промене у компоновању глобалних друштвених односа и друштава које су последица вољних или невољних процеса у свету, и које се преливају на све земље и народе, док не обиђу целу планету. Већ смо писали о таласима цивилизације и демократизације. Сада у Србији очигледно имамо плимски талас тзв. *трећег таласа демократизације*²⁴ на коме су први пут на власт дошле ”полуписмене масе без идеолошког господара” који би извориште имао у високој елити са свим реперкусијама цивилизацијске одговорности за моћ коју има. Хипердемократија коју сада имамо у Србији донела је српском друштву стање које су имале неке новоослобођене афричке земље када су остале без ”белог господара”.

Овде више није питање да ли ће хипердемократија да овлада англо-европским светом, већ колико ће хипердемократија да ослаби иначе слабе државе и слабе демократије великог броја европских држава. Тим државицама које су из интереса великих сила добиле државност, иако не испуњавају елементарне услове да буду државе, више би личио неки контролисани ауторитарни режим, али то данас није у моди. У моди је хипердемократија са свеопштом владавином гомиле, иако, писао је Хозе Ортега и Гасет²⁵, гомила ме уме да стара ни о себи, а камо ли о државним и друштвеним пословима.²⁶

Други аспект деградације друштва је оно што смо у Србији сами себи урадили и за шта нам није требала помоћ са стране. То је једно свеопште морално пропадање које је у суноврат повукло многе сегменте друштва, пре свих оне сегменте одговорне за морално здравље младих генерација које ће се, силом протока времена ускоро латити управљања државом и креирањем друштвених односа – породице, школе и медија.

---

²² Жељко Ђ. Бјелајац, *Медији, сункултура и криминалитет у савременом друштву*, Култура пописа, 2015, број 27

²³ Пошто класа или друштвена група на власти има власт да мења вредносне ставове и да нешто проглашава добрим, иако није, теоријски је могуће да се ретроградне промене официјелно промовишу у прогрес. То се већ догађало у не тако далекој историји, чак и у нашој земљи

²⁴ Huntington, S.P. (1977) „After Twenty Years: The future of the Third Wave“, *Journal of Democracy*, Vol. 8, 14, st. 3-12

²⁵ Ортега и Гасет, Хозе (Jose Ortega y Gasset) *Побуна маса*, Градац, Чачак, 2013, страна 33.

²⁶ ”Пошто по својој суштини масе нити смеју нити могу да управљају властитим постојањем, а још мање да владају друштвом, то значи да је Европа данас запала у најтежу кризу која може задесити народе, нације и културу. Таква криза није само једном наступила током историје. Познати су њен изглед и последице које собом носи. Познато је и њено име. Зове се - побуна маса”.

Литература:

1. Bjelajac, Željko (2015): *Mediji, supkultura i kriminalitet u savremenom društvu*, Kultura polisa, broj 27
2. Bjelajac, Željko (2017): *Bezbednosna kultura, umeće življenja*, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe, Novi Sad
3. Bjelajac, Željko/Merdović, Boro (2018): *Senzacionalizam u medijima kao uzrok destabilizacije politike suzbijanja kriminaliteta*, Kultura polisa, br. 35
4. Ortega i Gaset, Hoze, *Pobuna masa*, Gradac, Čačak, 2013.
5. Platon (2013), *Država*, Dereta, Beograd
6. Terkl, Šeri (2011): *Sami, zajedno*, Clio, Beograd, 2011
7. Filipović, Aleksandar (2016): *Paradigma kulturološkog pozicioniranja video igre*, doktorska disertacija odbranjena na FDU u Beogradu, maja 2016, biblioteka FDU Beograd
8. Filipović, Aleksandar (2013): *Etički izazovi video igre*, Zbornik radova Fakulteta dramskih umetnosti br. 24, Beograd
9. Hajdeger, Martin (2000), *Šumski putevi*, Plato, Beograd
10. *Moderne teorije društva i sociologija modernosti* (2016), <https://moderneteorijedrustvaisociologijamodernosti.wordpress.com/2016/05/18/drustvo>
11. Huntington, Samuel, „*After Twenty Years: The future of the Third Wave*“, Journal of Democracy, Vol. 8, 14, 1977
12. Huntington, Samuel, *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, University of Oklahoma Press, Norman, 1993

INFLUENCE OF MASS-MEDIA ON DEGRADATION OF CONTEMPORARY SOCIETY

Summary: In this paper, authors set groundwork for consideration of the state of contemporary society through prism of influence mass-media execute on contemporary society, and help its constant transformation. In the paper authors first scientifically determine terms of contemporary society, mass-media and social degradation, and then use the acquired mechanisms to analyze current state of society and media, their correlation, mechanisms of action of media on society and individuals, and confirm their initial theses, that the contemporary society is in the process of degradation, and that media of mass communication have dominant influence of the process of social decline which is undergoing and has global presence.

Key words: contemporary society, media, mass-media, hyper-democracy, social degradation, social decline, global society

ЈОКО ДРАГОЈЛОВИЋ*

Правни факултет за привреду и правосуђе
Нови Сад

СЛОБОДАН МАЛЕШИЋ

Министарство унутрашњих послова РС
Београд

УДК 343.3/7:316.774

Прегледни рад

Примљен: 02.11.2018

Одобрен: 30.11.2018

Страна: 23-31

КРИВИЧНА ДЕЛА ИЗВРШЕНА ПУТЕМ МЕДИЈА – СПЕЦИФИЧНОСТИ И ОДГОВОРНОСТ

Сажетак: У данашње време када су медији свима нама доступнији него икада и када је њихов утицај на врхунцу, питање извршења кривичних дела путем средстава јавног информисања још више добија на значају. Бројна кривична дела могу бити извршена овим путем (увреда, одавање службене тајне, преваре, позивање на насилну промену уставног уређења). Кривична дела извршена путем медија обилују различитим специфичности као и последицама које настају услед тога. Према томе, у готово свим кривичним законодавствима прописана су посебна правила за утврђивање одговорности када је реч о учиниоцима кривичних дела која су извршена путем штампе или других средстава јавног информисања. У раду аутори ће се најпре бавити питањем медија и њиховог утицаја на савремено друштво, након чега ће бити анализиране специфичности које се односе на посебна правила о одговорности за кривична дела извршена путем медија. Односно, анализираће се круг лица код којих постоји одговорност услед извршења неког кривичног дела путем штампе или других средстава јавног информисања.

Кључне речи: кривица, одговорност, медији, кривична дела, утицај медија

Увод

У данашње време медији имају велики утицај на савог појединца. Доступност медија и њихово деловање је достигло врхунац. Филозофи зато кажу да савремени човек живи у свету који познаје углавном „из друге руке“, посредством медија, а не на основу властитог непосредног искуства. Као да и овде важи она класична Русоова максима да се човек рађа слободан, али да је свуда у ланцима.¹ Однос према спољном свету и према самом себи све се више ос-

---

* jdragojlovic@pravni-fakultet.info

¹ Продовић, Б., (2012). Утицај медија на ставове и понашање човека-медији и морална паника, у *Криза и перспективе знања науке*, ур. Бојана Димитријевић, Филозофски факултет у Нишу, Ниш, стр. 380-390.

тварује посредством масовних средстава комуникације.² Поред улоге медија у различитим видовима извештавања, преноса информација и информисања људи, медији често могу послужити и за извршење одређених кривичних дела. Утицај медија присутан је у готово свим сферама живота сваког појединца. Поред тога, медији имају утицај и на криминалитет, кретање криминалитета, али као што смо и напоменули одређена кривична дела могу бити извршена баш путем медија. Путем медија се могу извршити различита кривична дела (увреда, позивање на насилну промену уставног уређења, јавно подстицање на извршење терористичког дела и слично) те је услед различитих специфичности које настају извршењем кривичних дела путем медија, као и последицама које настају услед тога, у готово свим кривичним законодавствима прописана су посебна правила за утврђивање одговорности учинилаца кривичних дела учињеним путем штампе или других средстава јавног информисања (ткз. медијских кривичних дела).

Кривица представља обавезни елемент општег појма кривичног дела. Она представља психички однос учиниоца према кривичном делу. Дакле реч је о субјективном елементу кривичног дела. Такође, кривица представља и основу једног од основних принципа кривичног права, а то је да нема кривичног дела ни казне без кривице – *nullum crimen, nulla poena, sine culpa*. Дакле, „кривица је психички однос учиниоца према свом делу који се манифестује у постојању свести и воље у односу на обележја бића кривичног дела, односно свести или дужности и могућности постојања свести о противправности свога дела“.³ Међутим, поред чињенице да кривица представља психички однос учиниоца према кривичном делу, наше кривично право познаје и посебне облике кривице, као што су:⁴

- одговорност за кривична дела учињена путем штампе и других средстава јавног информисања и комуницирања
- одговорност за међународна кривична дела
- одговорност правног лица за кривична дела
- одговорност за међународна кривична дела (командна, заповедна или старешинска одговорност и заједнички злочиначки подухват)
- одговорност за квалификоване облике кривичног дела.

У наставку рада, аутори ће најпре направити осврт на појам медија и њихов утицај на појединца и друштво, док ће посебно обрадити питање одговорности за кривична дела извршена путем штампе и других средстава јавног информисања и комуницирања.

² Бјелајац, Ж., Драгојловић, Ј., (2016). Улога и значај ванкривичних субјеката у савременој политици сузбијања криминалитета, *Политичка ревија*, вол. 47, бр. 1, Институт за политичке студије, Београд, стр. 41.

³ Јовашевић, Д., (2016). *Кривично право – општи део*, Досије студио, Београд, стр. 122.

⁴ Види: Чејовић, Б., Кулић, М., (2012). *Кривично право*, Правни факултет за привреду и правосуђе у Новом Саду, Нови Сад; Стојановић, З., (2013). *Кривично право – општи део*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд; Јовашевић, Д., *op. cit.* стр. 122.

Кратак осврт на појам медија и њихов утицај на појединца и друштво

У данашње време када су медији свуда око нас, лако доступни и пуни различитих садржаја који се брзо шире, питање њиховог утицаја на сваког појединца је од великог значаја. Експанзија медија, односно њиховог утицаја, развијала се заједно са развојом информационих технологија. У данашње време поред класичног штампаног медија, све већи утицај имају електронски медији и Интернет, који су много доступнији, а информације које они преносе се брже шире. Дакле, „обим и облици доступних средстава медија мењали су се током историје развоја људског друштва, али услед њихове улоге обогаћивања социјалне и моралне димензије и квалитета свакодневног живота, њихова се образовно-васпитна вредност и моћ деловања приближила временом утицајима примарних друштвених група – породице и школе“.⁵ Дакле, утицај медија по данашње друштво је изузетно велики. Конзумирање садржаја масовних медија најчешће асоцира са конзумирањем забавних садржаја, па се у социолошкој литератури истиче њихов „маргинални“ значај у животу људи. Међутим, истичање, или чак инсистирање на таквом значају, може, такође, бити искоришћено у сврху манипулације масама, зато што је, мање или више, видљиво да су масовне комуникације део друштвених, свакодневних активности. Према томе, „медији попут новина или телевизије врше јак утицај на наша схватања и креирање јавног мњења уопште“.⁶

Када је реч о појму медија, свакако треба истаћи и дефиницију коју је дао Денис Маквејл (*Denis McQuail*). Његову дефиницију делимо у шест посебних ставки:⁷

- разлучив скуп активности (стварање медијског садржаја)
- укључују посебне технолошке конфигурације (радио, телевизија, видеотекст, новине, књиге)
- везани су за формално конституисане институције или медијске канале (системи, станице, публикације)
- оперишу у складу са одређеним законима, правилима и схватањима (професионални кодекси и пракса, публика, друштвена очекивања и навике)
- продукт су лица које заузимају извесне улоге (власници, регулатори, продуценти, дистрибутери, оглашивачи, чланови публике)
- преносе информације, забаву, слике и симболе до масовне публике.

Масовни медији су општи назив за преноснике информација, односно средстава комуникације различите техничке и функционалне садржине (радио и телевизија, новине, филмови, часописи и друга штампа), настали за потребе масовног друштва. У питању је разноврсна и масовна структура техничке, ор-

⁵ Костић, М., (2012). Мас медији, социјална контрола и криминалитет, *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, вол. 61, бр. тематски број, Ниш, стр. 259.

⁶ Гиденс, Е., (2005). *Социологија*, Економски факултет Универзитета у Београду, Београд, стр. 454.

⁷ McQuail, D., (1994). *Mass Communication Theory*, 3rd edn, Sage, London.

ганизационе и кадровске природе и потенцијала информисања, пропаганде и других видова комуникације у савременом свету, чије су просторне могућности и доступности утицаја практично неограничене.⁸ Масовни медији су друштвене институције које функционишу унутар одређених стега, правила, права и политике које упошљавају карактеристичну мешавину квалификованог особља, који се држе одређених процедура у прикупљању информација, ради стварања грађе за визуелно, аудитивно или концептуално усмерене медије.⁹

Закон о јавном информисању и медијима¹⁰ у члану 29 прописује да су Медији средство јавног обавештавања које речима, сликом, односно звуком преноси уреднички обликоване информације, идеје и мишљења и друге садржаје намењене јавној дистрибуцији и неодређеном броју корисника. Под медијем се у смислу овог закона нарочито подразумевају дневне и периодичне новине, сервис новинске агенције, радио-програм и телевизијски програм и електронска издања тих медија, као и самостална електронска издања (уређивачки обликоване интернет странице или интернет портали), а који су регистровани у Регистру медија. Закон о електронским медијима¹¹ у члану 4 став 1 тачка 1 прописује да је електронски медиј програм, односно програмски садржај радија и телевизије, као и програмски садржај доступан на захтев путем мрежа електронских комуникација и садржај електронског издања. Закона о јавном информисању и медијима у члану 5 прописује да се путем медија објављују информације, идеје и мишљења о појавама, догађајима и личностима о којима јавност има "оправдан" интерес да зна, без обзира на начин на који су такве информације прибављене. Претходно изнете формулације отварају бројна питања:¹²

- а) који је то "оправдан" интерес јавности да сазна садржину одређених информација, како се тај интерес утврђује, ко га утврђује, на основу којих критеријума и сл. и
- б) информације се могу објавити чак и када су прибављене не само на дозвољен, законит, већ и на незаконит начин, кршењем туђих права и слобода, па и интереса друштвене заједнице.

Појам "оправдан" интерес треба разликовати од појма "јавног" интереса. Наиме, ова два појма се не могу поистоветити, они не представљају синониме. То потврђује и члан 15 Закона о јавном информисању у којем је прописано да се јавни интерес у области јавног информисања одређује као истинито, непристрасно, правовремено и потпуно информисање грађана. Да би се ове дилеме и спорна питања која се јављају у пракси делимично ублажили или отклонили,

⁸ Бошковић, М., (2006). *Криминологија*, Правни факултет Универзитета у Новом Саду, Нови Сад, стр. 222-223.

⁹ Бјелајац, Ж., Мердовић, Б., (2018). Сензационализам у медијима као узрок дестабилизације политике сузбијања криминалитета, *Култура полиса*, вол. 15, бр. 35, Институт за европске студије, Београд, стр. 290.

¹⁰ Закон о јавном информисању и медијима, *Сл. гласник РС*, бр. 83/14, 58/15 и 12/16 – аутентично тумачење

¹¹ Закон о електронским медијима, *Сл. гласник РС*, бр. 83/14 и 6/16 - др. закон

¹² Јовашевић, Д., (2017). Кривична дела извршена путем медија – одговорност и кажњивост у: *Правосуђе и медији* ур. Ивана Стевановић, Оливера Павићевић, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, стр. 157.

наведени Закон у члану 9. одређује да су уредници и новинари "дужни" да са "пажњом" примереном околностима пре објављивања информације провере њено порекло, "истинитост" и потпуност.¹³ Јасно је да овакве опште формулације представљају могућност различитог тумачења, што додатно усложњава питање одговорности за кривична дела извршена путем штампе или других средстава јавног информисања. Формулације као "оправдан" интерес и „да су уредници и новинари "дужни" да са "пажњом" примереном околностима, пре објављивања информације провере њено порекло, "истинитост" и потпуност“ стварају додатне потешкоће у судској пракси као и могућности за различита тумачења.

Уважавајући претходно изнето, кривична дела извршена путем медија често производе велике последице услед брзине којом се информације шире, великог броја људи који бивају обавештени о одређеној чињеници (која представља инкриминисано дело). Наиме, велики број кривичних дела може бити извршен путем медија, што представља посебно оружје за потенцијалне учиниоце, али и за различите злоупотребе медија. Поред тога, ако се додају специфичности које се односе на одговорност када је реч о ткз. медијским кривичним делима, проблем се додатно компликује. Наиме, медији се често користе информацијама које су непроверене, монтиране па и злонамерне чиме се наноси штета одређеним лицима, те је поред грађанске одговорности, која се односи на накнаду штете, била неопходна, услед последица које настају тим путем и кривична интервенција. Управо из тог разлога, када је реч о овим кривичним делима (извршених путем штампе и других средстава јавног информисања) било је неопходно успоставити посебан вид одговорности имајући у виду комплексност и природу ткз. медијских кривичних дела.

Специфичности одговорности за кривична дела учињена путем штампе или других средстава јавног информисања

У члану 38 став 1 Кривичног законика¹⁴ прописано је да се извршиоцем кривичног дела извршеног објављивањем информације у новинама, на радију, телевизији или другом јавном гласилу сматра аутор информације. Дакле, одговорним се сматра аутор информације којом се остварују обележја кривичног дела. Поред тога, извршиоцем кривичног дела учињеног путем новина, радија, телевизије или другог јавног гласила сматраће се одговорни уредник, односно лице које га је замењивало у време објављивања информације:

- ако је до завршетка главног претреса пред првостепеним судом аутор остао непознат;
- ако је информација објављена без сагласности аутора;
- ако су у време објављивања информације постојале стварне или правне сметње за гоњење аутора, које и даље трају:

¹³ *Ibid*, стр. 158.

¹⁴ Кривични законик, *Сл. гласник РС*, бр. 85/05, 88/05 - испр., 107/05 - испр., 72/09, 111/09, 121/12, 104/13, 108/14 и 94/16.

Дакле, поред одговорности аутора, постоји и посебна, супсидијарна одговорност одговорног уредника. Одговорним уредником се сматра лице које је означено као уредник у одговарајућем медију. Имајући у виду разноврсност данашњих медија, могуће је да поједини медији имају више одговорних уредника, у зависности од различитих садржаја које уређују. У том случају, јасно је да је одговоран онај уредник који је надлежан за уређивање оног дела програма или публикације из којег је потекла инкриминисана информација.¹⁵ Ако је у време објављивања текста (информације) којом је извршено кривично дело, одговорни уредник није обављао своју функцију, без обзира на разлог спречености, уместо њега одговара лице које је вршило функцију одговорног уредника у то време.¹⁶

У ставу 3 прописано је да је искључена одговорност уредника, односно лица које га замењује уколико је био у неотклоњивој заблуди у погледу околности на којима се заснива њихова одговорност. Овде је јасно да је суд тај који ће на основу различитих околности процењивати да ли је одређено лице било у неотклоњивој заблуди или не. Дакле, да би постојала одговорност, уредник или лице које га је замењивало мора имати свест о некој од околности, која се по закону сматра релевантном да се он сматра извршиоцем. На овом месту професор Стојановић поставља питање како решити случај када је он био у отклоњивој стварној заблуди. Ако је одговорни уредник, односно лице које га замењује било у заблуди из нехата, не може постојати умишљајно, већ нехатно кривично дело.¹⁷ Имајући у виду да се по правилу путем медија не врше нехатна кривична дела (иако је то могуће – нехатно одавање службене тајне), јасно је да непостојање свести код одговорног уредника, доводи до искључивања његове кривице. На овај начин ублажава се у основи објективна одговорност главног уредника.¹⁸

Поред одговорног уредника у ситуацији када је аутор непознат, ако је информација објављена без његове сагласности и ако постоје стварне или правне сметње за кривично гоњење аутора, одговорност ће постојати и код издавача и произвођача. Издавач ће се сматрати извршиоцем кривичног дела које је учињено путем неповремене штампане публикације. Ако нема издавача, или постоје стварне или правне сметње, узеће се да је за то одговоран штампар који је за то знао. Одговорност штампара је супсидијарне природе и она ће постојати у случају ако постоје стварне или правне сметње за кривично гоњење издавача, а штампар је за то знао. Одговорност произвођача постоји ако је кривично дело извршено путем компакт диска, грамофонске поче, магнетофонске траке и других аудитивних средстава, филма за јавно и приватно приказивање, дијапозитива, видео-средстава или сличних средстава намењених ширем кругу лица.¹⁹ Овде је реч о другим модалитетима пласирања информа-

¹⁵ Јовашевић, Д., (2012). Одговорност за кривична дела извршена путем медија, *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, вол. 61, бр. тематски број, Ниш, стр. 208-209.

¹⁶ *Ibid.*

¹⁷ Стојановић, З., (2012). *Коментар Кривичног законика*, ЈП Службени гласник, Београд, стр. 197.

¹⁸ *Ibid.*

¹⁹ Кривични законик, *Сл. гласник РС*, бр. 85/05, 88/05 - испр., 107/05 - испр., 72/09, 111/09, 121/12, 104/13, 108/14 и 94/16, члан 39.

ција. Такође, фактичко питање представља и шта је то „намењено ширем кругу лица“ које судско веће решава на основу свих објективних и субјективних околности учињеног дела.²⁰ Дакле, аутор је тај који је примарно одговоран за кривично дело извршено путем медија, а одговорност осталих лица је супсидијарне природе и они одговарају онда када се не може утврдити или нема могућности да се утврди одговорност аутора. Оваквим законским решењем које подразумева супсидијарну одговорност, законодавац ублажава утицај објективне одговорности која је присутна код осталих лица. Даље сужавање ове посебне врсте (објективне) одговорности и свођењу кршења начела кривице на минимум служи и ограничење које је прописано у члану 41 КЗ-а, где лица чија је одговорност супсидијарно прописана неће се сматрати извршиоцима кривичног дела због тога што суду или другом надлежном органу нису открила идентитет аутора информације или извор информације, осим у случају да је учињено кривично дело за које је као најмања мера казне прописан затвор у трајању од пет или више година, или је то неопходно да би се извршење таквог кривичног дела спречило.²¹

Дакле, лица која супсидијарно одговарају за дела извршена путем медија неће се сматрати извршиоцима кривичног дела, ако је идентитет аутора информације које представља кривично дело остао непознат, јер су лица која супсидијарно одговарају чували новинарску тајну која се односи на извор информација. То је у складу и са Законом о јавном информисању где је у члану 52 прописана новинарска тајна, према којој новинар није дужан да открије извор информације, осим података који се односе на кривично дело, односно учиниоца кривичног дела за које је као казна прописан затвор у трајању од најмање пет година, ако се подаци за то кривично дело не могу прибавити на други начин.

Најзад, када је реч о кривичним делима извршеним путем медија, поред одговорности физичких лица, могућа је одговорност и правних лица и то у случају да је издавач, штампар или произвођач правно лице.

Закључак

Утицај данашњих медија на сваког појединца је изузетно велики. Имајући у виду да су нам доступнији него икада, да је број медија све различитији, може се рећи да у великој мери утичу на стварање мишљења, ставова и понашања сваког од нас. Другим речима њихова се моћ деловања толико раширила да представљају једно од најдоминантнијих средстава за манипулацију и обликовање свести код људи.

Сходно томе, имајући у виду утицај медија, њихову распрострањеност и велику брзину ширења информација, кривична дела извршена путем медија добијају нову димензију и представљају изузетно значајно питање како за оп-

²⁰ Лазаревић, Љ., Вучковић, Б., Вучковић, В., (2004). *Коментар Кривичног законика*, Црне Горе, Цетиње, стр. 104-105.

²¹ Стојановић, З., *op. cit.* стр. 199.

шту, тако и за стручну јавност. Дакле, поред улоге медија у различитим видовима извештавања, преноса информација и информисања људи, медији често могу послужити и за извршење одређених кривичних дела. Кривична дела извршена путем медија обилују низом специфичности. Пре свега, код кривичних дела извршених путем штампе или других средстава јавног информисања постоји посебан вид одговорности, односно, реч је о објективној одговорности. Поред аутора, по принципу објективне одговорности одговарају и одговорни уредник, заменик одговорног уредника, издавач, штампар и произвођач. Ова лица, по принципу објективне одговорности одговарају само супсидијарно, дакле онда када се не може утврдити одговорност аутора спорне информације која представља кривично дело. Поред тога, код кривичних дела извршених путем штампе и других средстава јавног информисања може доћи и до одговорности правног лица, ако је издавач, штампар или произвођач правно лице. Одговорност правних лица је прописана посебним законом што додатно усложњава питање утврђивања одговорности, а што најзад представља и још једну од специфичности кривичних дела извршених на овај начин. Ако се свему овоме дода и велика разноврсност кривичних дела која се могу извршити путем медија, проблем још више добија на значају.

Међутим, на овом месту, уважавајући сву комплексност ових кривичних дела и одступања од општих принципа кривице, потребно је указати и на решења која су присутна у упоредном законодавству, где није предвиђен посебан вид одговорности за ова кривична дела, већ лица која супсидијарно одговарају, одговорна су за посебно кривично дело, а не по објективној одговорности за кривично дело извршено путем медија. На овај начин се у великој мери избегавају последице које се односе на специфичности саме одговорности код ових кривичних дела, а која се односи на лица која одговарају супсидијарно у односу на аутора спорне информације.

Литература:

1. Bjelajac, Ž., Dragojlović, J., (2016). Uloga i značaj vankrivičnih subjekata u savremenoj politici suzbijanja kriminaliteta, *Politička revija*, vol. 47, br. 1, Institut za političke studije, Beograd, str. 39-56.
2. Bjelajac, Ž., Merdović, B., (2018). Senzacionalizam u medijima kao uzrok destabilizacije politike suzbijanja kriminaliteta, *Kultura polisa*, vol. 15, br. 35, Institut za evropske studije, Beograd, str. 289-300.
3. Bošković, M., (2006). *Kriminologija*, Pravni fakultet Univerziteta u Novom Sadu, Novi Sad.
4. Gidens, E., (2005). *Sociologija*, Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd.
5. Zakon o javnom informisanju i medijima, *Sl. glasnik RS*, br. 83/14, 58/15 i 12/16 – autentično tumačenje
6. Zakon o elektronskim medijima, *Sl. glasnik RS*, br. 83/14 i 6/16 - dr. zakon
7. Jovašević, D., (2012). Odgovornost za krivična dela izvršena putem medija, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, vol. 61, br. tematski broj, Niš, str. 203-222
8. Jovašević, D., (2016). *Krivično pravo – opšti deo*, Dosije studio, Beograd.

9. Jovašević, D., (2017). Krivična dela izvršena putem medija – odgovornost i kažnjivost u: *Pravosuđe i mediji* ur. Ivana Stevanović, Olivera Pavićević, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, str. 155-170.
10. Kostić, M., (2012). Mas mediji, socijalna kontrola i kriminalitet, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, vol. 61, br. tematski broj, Niš, str. 257-270.
11. Krivični zakonik, *Sl. glasnik RS*, br. 85/05, 88/05 - ispr., 107/05 - ispr., 72/09, 111/09, 121/12, 104/13, 108/14 i 94/16.
12. Lazarević, Lj., Vučković, B., Vučković, V., (2004). *Komentar Krivičnog zakonika*, Crne Gore, Cetinje.
13. Prođović, B., (2012). Uticaj medija na stavove i ponašanje čoveka-mediji i moralna panika, u *Kriza i perspektive znanja nauke*, ur. Bojana Dimitrijević, Filozofski fakultet u Nišu, Niš.
14. Stojanović, Z., (2012). *Komentar Krivičnog zakonika*, JP Službeni glasnik, Beograd.
15. Stojanović, Z., (2013). *Krivično pravo – opšti deo*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd.
16. Čejović, B., Kulić, M., (2012). *Krivično pravo*, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe u Novom Sadu, Novi Sad.
17. McQuail, D., (1994). *Mass Communication Theory*, 3rdedn, Sage, London.

CRIMINAL OFFENSES COMMITTED THROUGH MEDIA – SPECIFICATIONS AND RESPONSIBILITY

Summary: Nowadays, when the media are more accessible to us than ever and when their impact is at its peak, the issue of committing criminal offenses through media is even more important. Numerous criminal offenses can be committed in this way (insult, reveling of official secret, scams, calling for a violent change of constitutional order). Criminal acts done through the media abound with different specificities and the consequences that result from it. Accordingly, in almost all criminal legislation special rules are prescribed for determining responsibility for the perpetrators of crimes committed through press or other means of public information. In this work, the authors will first deal with the issue of the media and their influence on modern society, after which the specifics related to the special rules on responsibility for crimes committed through the media will be analyzed. In other words, the circle of persons responsible for the commission of a criminal offense through press or other media will be analyzed.

Key words: guilt, responsibility, media, criminal offenses, media influence

СУПКУЛТУРА РИЈАЛИТИ ПРОГРАМА

Сажетак: Култура медија све више узима време и енергију гледалаца али и пружа све више материјала за моделирање мисли, ставова, облика понашања, идентификацију и пројекцију сопствених жеља и фантазија. Појава и експанзија ријалити програма довела је до деградације основних моралних вредности нашег друштва претећи да угрози комплетан вредносни систем и све оно на чему здраво друштво почива. У раду ће бити анализирани ефекти таквих програма на понашање појединца али и ширих друштвених маса. Објашњавајући особине личности учесника ријалити програма, аутор овог рада ће покушати да објасни и „помаму“ ширег аудиторијума за оваквим емисијама и формирање посебних образаца понашања који постају доминантни и прете да угрозе основне културолошке и моралне вредности друштва. Такви образци понашања постају толико распрострањени да представљају један нови облик супкултуре или популарне културе, супротан општеприхваћеном систему вредности.

Кључне речи: ријалити програми, супкултура, систем вредности, култура

Увод

Последњих година пажња научне и стручне јавности усмерена је на истраживање и све већу критику медијских садржаја популарно названих „Ријалити програми“ (Reality show). Садржаји и понашање самих учесника ових медијских садржаја предмет су и тема истраживања, расправе и дебата у многим земљама. Те расправа се крећу у границама схватања да су то програми забаве за опуштање и разоноду конзумената и широких друштвених маса и са друге стране све гласније критике која истиче деградацију и ерозију моралних вредности, негативан утицај на развој личности младих и промоцију асоцијалног понашања. Оно што заиста представља чињеницу је да и поред бројних критика ови облици медијских садржаја постају све популарнији и заокупљају пажњу све већег броја гледалаца.

Анализа садржаја у медијима омогућава да се препозна које теме доминирају у јавном дискурсу и ко има моћ да говори у штампаним и електронским

---

* boro.merdovic@gmail.com

медијима. Публика прима селекционисане информације и различито реагује на њих. Како ће појединац прихватити одређени садржај који му се презентује путем мас медија зависи од карактеристике личности, њеног искуства и специфичног својства социјалног окружења (Бјелајац, Мердовић 2018:291). Жута штампа, ТВ емисије које промовишу сензационализам, гламур, животе познати личности и сл су одувек закупљале пажњу и представљале тзв. лако штиво у којем њихови конзументи налазе забаву и осјећај лагодности и релаксације. Да ли је увек тако ? Да ли су такве емисије и такви садржаји заиста забавни и немају негативан утицај?

Мишљења су подељена и зависе од тога из којег домена долазе и ко је њихов заступник. Медијски магнати и власници телевизија чврсто се држе свог става да су то програми који имају позитиван утицај на конзументе нудећи забаву и разоноду док са друге стране научници и стручњаци наводе све негативне стране које утичу на деградацију основних моралних и друштвених вредности. Позитивне стране ријалитија се огледају у смањењу стерса јер човек ужива у играма које симулирају различите животне ситуације у којима би се и он сам могао наћи и у којима се идентификује. Гледаоце не интересује сам процес већ резултат. С друге стране, под утицајем оваквих игара публика може изгубити осећај реалности јер нема никаквих табу тема (Новикова 2008:45).

Појам супкултуре и основне теоријске поставке

Сложеност и комплексност друштвеног живота и друштвене девијантности, као и утицај идеологија и интереса који усмеравају и дефинишу свако научно сазнање, неминовно су довели до различитости у научним погледима на стварност, а самим тим и до различитих теорисјких слика друштвене девијантности (Југовић, 2013:34). Настojeћи да објасне бројне појаве у друштву многи теоретичари су се трудили да одговоре на питања која су карактеристична за сваку науку а то су Шта? Како? и Зашто? се нешто дешава. Одговарајући на ова питања долазимо до саме идентификације проблема, начина на који се тај проблем манифестује у друштву и разлоге због чега се тај проблем јавља. Уколико наука дође до каузалитета одређене друштвене појаве а нарочито друштвене девијације, ствара предуслове превентивног деловања и спречавања негативних последица таквог понашања. У том контексту су бројни теоретичари настојали да објасне друштвено негативне појаве и девијације полазећи од различитих узрока таквог понашаа које је једна парадигма истицала као преовлађујуће у генерисању одређеног негативног и друштвено неприхватљивог облика понашања.

Експанзија ријалити програма и свих негативних карактеристика које са собом носе допринела је све већој заинтересованости научне и стручне јавности за објашњење, дескрипцију и откривање узрока таквог стања у друштву. С обзиром на масовност гледалишта и медијског аудиторијума који се свакодневно повећава а који континуирано прате овакве програме све више се говори о

посебном профилу личности гледаоца. Говорећи о профилу гледаоца ријалити програма, с обзиром на масовност, не можемо а да не приметимо формирање посебне врсте културе која окружује сав тај ријалити простор. У том смислу може се говорити и о посебној култури ријалити програма која је према својим карактеристикама и одликама супротна доминантној и опште прихваћеној култури друштва.

Супкултура или поткултура скуп је норми, вредности и образаца понашања који разликују културу једне групе људи од културе шире заједнице којој та група припада. Супкултура је посебан, релативно затворен сегмент опште културе. За све припаднике одређене супкултуре заједничко је да чланови деле иста уверења, обичаје, вредности а често и начин облачења, исхране, понашања и моралних норми (<https://sr.wikipedia.org/wiki/Potkultura>).

Социологија субкултура никад није стриктно утемељена и не може се прецизно говорити о почецима настанка оваквог тумачења друштвених појава. Већина аутора држи се става да се њени почеци налазе у двадесетим и тридесетим годинама 20. века, у радовима теоретичара чикашке школе. Један од првих теоретичара који је у својим радовима увео појам супкултуре био је Алберт Коен (Albert Cohen). Он је у свом делу „*Delinquent Boys: The Culture of the Gang*“ дао своје виђење и објашњење настанка делинквентних банди у Америци као и разлоге зашто се млади придружују тим бандама. Он је тврдио да се дечаци који су припадали радничкој класи прикључили бандама јер су им банде давале осећај статуса или самопоштовања које би иначе биле неприступачне за њих у друштву у којем доминирају вредности средње класе. Као деликатна субкултура, банда је решење проблема прилагођавања дечака радничке класе (Wilcox, Cullen, 2010:183). Ово је била основна поставка многих других каснијих теорија које су на сличан начин покушавале објаснити девијантне појаве у друштву. Посматрајући данас, рефлектујући стваове Коена на данашње друштво можемо наћи везу која се огледа у његовом објашњењу настанка делинквентне групе или супкултуре. Та веза се састоји у томе што је Коен формирање супкултуре, која је неминовно пратила малолетничке гангове, последица немогућности задовољења потреба за припадањем, самопоштовањем, идентификацијом, статусном фрустрацијом и постизање доминирајућих вредности једног друштва. Ово гледиште представљало је основу теорије статусних фрустрација чији је протагониста сам Коен, теорија различитих система могућности (Richard Cloward and Lloyd Ohlin), теорије радничке супкултуре (Wolter Miller), теорија поткултуре насиља (Wolfgang, Ferracuti, 1967; Whitt, Corzine, Huff, 1995; Barton, 1988). Кроз ова класична теоријска гледишта провлачи се Коенов основни став да се појединац приклања групи како би лакше остварио себе и своје потребе, услед немогућности да се прилагоди на друштвено прихватљив начин. Припадност одређеној групи појединац прихвата и систем вредности те групе која представља један облик супкултуре која је супротна доминантним обрасцима понашања једног друштва.

Супкултуром или контракултуром се могу сматрати два основна појма која се односе на посебан вредносни систем и посебну групу људи или дела друштва која је усвојила тај систем вредности. И за једно и за други термин

заједничко је да описује понашање које је различито од доминантног понашања у једном друштву. То понашање не мора бити и противно (контракултура) али је другачије и свакако друштвено неприхватљиво. Припадници супкултуре одбацују друштвено прихватљиве вредности, али не у потпуности, а такође могу тумачити на свој начин одређене друштвене вредности доминантне културе. Иако се појмови супкултура и контракултура често користе међу социолозима чини се да постоји неслагање у разликовању онога што представља субкултуру и шта контракуру. Аутори тврде да, када многи социолози описују концепт супкултуре, они имају тенденцију да направе "имплицитну карактеризацију супкултура као или девијантне, маргинализоване групе или херојски отпор против хегемонистичке културе глобалног капитализма" (Dowd, Dowd, 2003:20).

Префикс "суп" једноставно подразумева да су ове групе на неки начин одвојене од друштвено прихватљивих културних вредности. Ова охрабрујућа употреба појма супкултуре касније је навела критичаре на сугестију да је концепт постао значајно смањен у својој моћи као аналитички алат (Honea, 2004, стр. 3). Оно што већина теоретичара наводи је да се контракултура разликује од супкултуре по томе што су вредности контракултуре потпуно супротне од доминантне културе као и средства и начини за остваривање тих вредности. Супкултура не мора бити противна доминантној култури и систему вредности. За обе је карактеристично да настају услед економске и социјалне нестабилности у којима се стварају услови и могућности да појединци или неформалне групе делују супротно традиционалним институционализованим силама социјалне контроле које намећу и презентују црква, школа и породица (Shoemaker, 2010:107).

Данас је све више у употреби и нови назив популарна култура који се може сматрати једним видом супкултуре. Популарна култура је термин који описује понашање појединца и група у једном друштву које је у датом временском периоду доминантно код већине али је различито или супротно традиционалним друштвеним вредностима. Популарну културу немогуће је дефинисати једноставном дефиницијом јер се међу теоретичарима још увијек воде расправе о томе шта је она заправо, као се манифестује, како настаје, да ли је идентична као масовна култура, да ли је ствара народ и представља став народа и шире друштвене масе или је последица утицаја доминантних владајућих структура које се њоме користе за остваривање властитих идеолошких и материјалних циљева. Карактерише је масовност, пружање задовољства и разоноде, неслагање са традиционалним нормама и вредностима, посебан и њима својствен образац понашања, обично са негативним последицама, нарочито по младе. Теоретичари сматрају да је сам појам популарне културе или како се још негде може срести термин пост-супкултуре, тешко дефинисати али да неминовно постоје разлике које је са собом донела глобализација и научно-технолошки развој друштва.

Аутори описују различите функције које припадају постмодернистичком погледу на супкултуру. Део тог становишта је да је друштво превише фрагментирано и подељено како би јасно раздвојило доминантну културу и суб-

културу. Ова подељеност је последица живљења у глобализованом свету у којем је Интернет и друга технолошка достигнућа започео реформисање појединаца у виртуелној заједници. Услед тих промена настају нови облици пост-супкултура које су изгубиле неке значајне карактеристике које су традиционалне субкултуре имале (супкултуре младих, музичке супкултуре). Неке од основних карактеристика су да традиционални чланови супкултуре показују висок ниво посвећености и јаке осећања сродства, а чланство у супкултури има знатан утицај на осећај идентитета члана (Greener, Hollands, 2006:399). Учесници ријалити програма као и бројност кандидата који се пријављују на аудицијама за учешће у ријалитијима навело нас је на закључак да се ради о посебној групацији која има специфичан систем вредности и понашања које представљају одраз и утицај таквих емисија.

Ријалити програми (Reality show)

Ријалити програми су нешто што је постало наша свакодневница. Било да их волимо или не волимо неминовно је да постоје и да су у експанзији. Тематски су веома различити, од програма са животињама, полицијским активностима, животима појединих људи или породица све до реалних животних ситуација праћених камером и емитованох у ударним терминима на ТВ станицама. Данас постоје поједине ТВ станице на којима се емитују само ријалити програми. Води се често полемика да ли они имају информативни или забавни карактер, да ли су документарне емисије или емисије са драмским примесима. Негде смо мишљења да је све заједно саткано у форму какав је ријалити који се приказују у скоро свим земљама света. У стручној литератури се води полемика да ли ријалити програми престављају посебан жанр телевизијског садржаја. Телевизијски жанр је програм карактеристичан по одређеној драматургији, садржају, начину презентације и намени. Традиционално, телевизијски жанрови се деле на: информативни, документарни, играни, забавни, музички, образовни, научни, спортски и економско - пропагандни (Илић, 2003:27). Ријалити програми се налазе на граници између пружања информација и забаве, документарног филма и драме (Hill, 2005:154). Од осталих жанрова их разликује чињеница да се темеље на жељи и потреби људи да војеришу туђим животима, са једне, и покушају појединаца да се наметну јавности и постану познате личности, са друге стране. Од самог почетка емитовања ријалити програма, критичари су доследно напали жанр због тога што сматрају да је војеристичка, јефтина и на сензационализму заснована творевина која има негативан утицај на гледаоце а нарочито на младе.

Услед свеопште комерцијализације друштва и медија, главни параметар успешности је постао гледаност одређеног програма. Свакодневно се мере рејтинзи гледаности телевизијских станица, затим појединих програма на ТВ станицама, дужина гледаности, бројност аудиторијума. Резултати ових мерења и истраживања дају параметре редитељима и креаторима различитих програмских садржаја у ком правцу да усмере своју креацију како би задовољили уку-

се публике и привукли њихову пажњу. Привлачењем гледалаца привлаче се и спонзори као и маркетинг од којег се прикупљају енормна средства и профит. Жанрови који су најгледанији доминирају и њих телевизије све више фаворизују јер им доносе корист. Насупрот њима други програмски садржаји мањег рејтинга али не мање важности по гледаоце (култура, спорт, васпитно-образовне емисије) добијају све мање простора у емитовању и прављењу програмских шема. Одређени жанрови усмеравају пажњу гледалаца и конзумента ка одређеним темама и наводе их на одређене закључке истичући одређене вредносне категорије и као доминантне. На тај начин поједини програмски садржаји постају креатор система вредности, друштвених правила и норми који не морају увек бити позитивни.

Настанак ријалити програма везује се за САД 70-тих година прошлог века. Не може се јасно извести полазна тачка оваквих програма али су саме претече биле емисије у којима су се уживо преносиле активности полиције са улица америчких градова. Затим су уследили програми који су пратили живот једне америчке породице која је изазвала велико интересовање и гледаност што је био и окидач за режирање и креирање оваквих програма који су се 90-тих година прошлог века изузетно развили на америчким ТВ станицама. Једне од првих емисија које се сматрају и почецима ријалити програма су биле и скривене камере које су реалистично преносиле дешавања без цензуре и креирања од стране режије. Претече ових програма се везују за таблоидне новине тзв. жуту штампу, документарну телевизију и забавне програме. Продукција таблоидног новинарства и популарне забаве порасла је током осамдесетих. Овај раст делимично је резултат дерегулације и маркетиншке популаризације медијских индустрија у напредним индустријским земљама, као што су Америка, Западна Европа и Аустралија, а делимично последица конвергенције између телекомуникација, компјутера и медија што је осигурало конкуренцију између интернета, кабловских и сателитских канала у трци са профитом (Hesmondhalgh 2002:68). У оваквом медијском окружењу документарна телевизија и културни, васпитно-образовни садржаји су се трудила да преживе не добијајући довољно простора за популаризацију својих вредности.

Услед хиперпродукције телевизијских садржаја ријалити програми су заузели место на пиједесталу оних у којима доминира, војеризам, манипулативност, сензационализам, неморалност и вулгарност. Данашњи ријалити програми се режирају и креирају са јасним циљем за стварање што већег аудиторјума различитих генерација, интересовања, ставова и образовања. Режијери оваквих програма настоје да од ријалитија направе такве садржаје који ће не бирајући средства и начин код конзумента и аудиторјума изазвати осећаје идентификације, саосећања, сажалења, а све у циљу све веће заинтересованости стварајући једну врсту зависности. Та зависност се огледа у томе што се публика толико везује за такве садржаје да једва чека следећу епизоду или да на интернету тражи коментаре одређене ситуације из програма, отварају се дебате о неком догађају, губећи осећај реалности. Парадоксална је чињеница да гледаоци пратећи ријалити програм (сам назив наводи на нешто што би требало бити реално) губе осећај реалности пратећи и идентификујући се са

ликовима из таквих програма. Све је режирано и намештено, усмерено према једном основном циљу, заинтриговати и заинтересовати што већи број гледалаца а самим тим и увећати профит. Телевизијски програм као крајњи циљ има остварење профита и самим тим су најпопуларнији програми они који доносе новац, а продукција истих не кошта много. То је један од основних разлога раста популарности ријалити програма. Пратећи у последњих неколико година ријалити програме на нашим телевизијама можемо запазити да се ради о позорници где доминирају, блуд, неморал, продаја интима за најситнији новац, трговина емоцијама и то оним најнижим. Такви програми су постали један велики експеримент у ком доминирају агресија, вулгарност, садизам и мазохизам, где не постоје границе за оно што су учесници спремни да ураде само да би постали „celebrity” или да би освојили награду. Формат ријалити програма је једноставан и јефтин: нема унапред писања сценарија, обично нема познатих личности (и тако нема претераних надокнада), а минимална премиса је све што је потребно ученицима да се укључе у све врсте забавних радњи. Посматрајући све ријалити програме добијамо негде слику стања духа и система вредности самог друштва. Број „кандидата“ који се пријављују за учешће у оваквим емисијама је изузетно велики и што је забрињавајуће највише има младих. Главни критеријум на основу кога неко може постати актер ових програма је његова атрактивност у неком смислу – изглед, образовање, таленат, друштвени или индивидуални background, али и интригантност и спремност да индуковано или на основу реалних фактора граде сукобе (Николић, 2012:38). Разлог тога можемо наћи у самом друштву у којем је систем вредности девалвиран и деградиран. Цене се престиж, моћ, богатство, гламурозан јавни живот насупрот културних вредности, образовања, честитости и морала. Промоција ликова који су постали „познати“ у ријалити програмима ствара лажну слику успешних особа и начина за постизање успеха. Стварањем таквих неморалних идола са потпуно погрешним системом вредности и васпитања млади граде свој вредносни систем који је супротан владајућим и друштвено прихватљивим моралним и вредносним нормама. Организатори ријалити програма на аудицијама и кастинзима бирају особе које су најчешће необразоване, немаштовите, веома често агресивне и проблематичне, које су спремне да продају и оголе своју интиму у потпуности, губећи осећај ко све може да гледа такве програме и какву представу пре свега прави о себи и какав пример даје другима. Учесници оваквих програма настоје да својим учешћем промовишу себе надајући се да ће им то помоћи у каснијем животу да лакше постигну своје циљеве које се опет односе на стицање имовинске користи и фаворизујући их у неким пословима у односу на друге. Најчешће се пријављују девојке које користе свој физички изглед како би постале познате у јавности. Такве девојке се називају старлете и њихов број у медијима је све већи. Старлета (енгл. starlet, дословно "звезда", од речи стар за "звезду") је израз, најчешће пежоративан, којим се описује млада жена која настоји остварити каријеру у индустрији забаве при чему се мање ослања на талент или озбиљан рад у својој професији, а више на привлачан физички изглед, буран приватни живот који привлачи пажњу сензационалистичких "жутих" медија или разноврне егзибиционисти-

чке испаде. (<https://sh.wikipedia.org/Starleta> посећено дана 1.10.2018). Овакве особе у медијима добијају превише простора чиме код младих стварају осећај да се учешћем у таквим емисијама и са таквим понашањем и системом вредности може постићи успех у животу. Једном речју такве моралне грдобе постају идоли младих који их све више опонашају у облачењу, понашању и физичком изгледу. У школама све више девојчица прихвата стил облачења карактеристичан за стралете и девојке из ријалити програма али и опонашају их у свакодневној комуникацији међу вршњацима.

Победници неких од ових програма су услед своје популарности стечене у ријалитију градили каријере певача и неких других занимања везаних за моду, јавни живот, новинарство, водитеље, блогере која су популарна код већине младих у данашње време. У ријалитију су особе затворене у одређеном простору са људима које до уласка у ријалити нису познавали. У таквом окружењу ланац догађаја је програмиран тако да се учесници стављају у такве ситуације где често долази до напетости, агресије, сукоба и интрига. Овакве ситуације су за гледаоце забавне иако прелазе границу укуса и толерантности. Садржај је дизајниран тако да се гледаоци лако могу повезати са њим и овим фактором повећава војеристичке тенденције. Често се у ријалитијима приказују догађаји засновани на стварним животним ситуацијама. И поред тога што су новији ријалити програми режирани од стране продукције сама дешавања се не могу увек контролисати. Учесници у таквим ситуацијама се свађају, злосављају вербално једни друге, плачу, смеју се туђем неуспеху, расправљају се, неретко физички сукобљавају а све са циљем да се изборе да оставе што бољи утисак код публике која треба да гласа за њих како би наставили учешће. Поред тога се праве кланови и мање групе које имају заједнички интерес да надјачају остале учеснике и дођу до финала такмичења како би освојили главну премију. Поједини учесници су променили по неколико ријалити програма на различитим телевизијама или су учествовали у више сезона истог ријалитија. Некима од њих је учешће у ријалитију постало занимање те је то и основни извор њихових примања. Проводећи по неколико месеци у одређеном простору са људима које није могао да бира и прилагођавајући се различитим ситуацијама које су му најчешће наметнуте долази и до психичког и психолошког пада појединца који испољавају и бруталне агресивне испаде према другим учесницима. Колико је сама агресија присутна показује ангажовање великог броја радника обезбеђења који су увек присутни како би реаговали на ескалацију насиља.

Етичка питања и критика

Ријалити програми од самог свог настанка а нарочито у последње време, када доживљавају експанзију, су били критиковани од научне и стручне јавности. Етика ријалити ТВ је значајна за разумевање продукције, садржаја и приказа жанра у целини. Однос између етике и ријалити програма је проблематичан с обзиром да је ријалити ТВ често критикована због недостатка етике.

Таква критика се често фокусира на неетичко поступање са обичним људима који учествују у ријалити програмима или неетичким програмима који користе приватне приче људи у циљу јавне забаве (Dovey, 2000:135). Разлози за критику су различити и бројни. У литератури најчешће истицана критика односи се на манипулацију која се огледа у томе да гледалац мисли да је сама ситуација реална. Уствари сама емисија обочно није реална и не представља стварност већ је режирана и унапред припремљена. У оваквим емисијама и програмима често се срећемо са ситуацијама које гледалац у стварном животу никада неће доживети. Сам концепт да дватесетак мушкараца и жена живе у луксузу и раскоши неколико месеци без икаквих примања и обављања било каквог посла је нереалан ако се зна чињеница да су учесници са ниским степеном образовања, без запослења и других примања. Чак и оно што користе у таквим објектима је производ маркетинга и нешто што им је поклоњено или уступљено ради рекламирања пред камерама. Продуценти дизајнирају све сценарије и задатке што у потпуности потиру сам концепт реалности који се одвија у нереалном окружењу.

Једна од критика усмерена је на то да телевизије кроз ове програме неретко понижавају учеснике стварајући им осећај ниже вредности. Често се дешава да се током самог ријалитија фаворизују одређени такмичари који имају већу наклоност публике и за које публика највише гласа. Окрутност која је повремено приказана и агресија која је све присутнија је једна од основних критика ријалити програма. Неки истраживачи тврде да такмичари тачно знају шта улажу и стога знају да се они не могу приказати позитивно и свесно прихватају да буду деградирани и понижени јер је њихова улога таква и на то су пристали. За такву своју улогу на крају буду и плаћени кроз хонорар.

Једна од најчешће истицаних критика је ефекат који телевизија, самим тим и ријалити програми, имају на тинејџере. Поред самих порука и промовисање негативног система вредности који се могу срести готово у свим програмима оваквог садржаја, сведоци смо и директног учешћа младих људи који на тај начин настоје да на себе скрену пажњу аудиторијума и јавности. Продукција организује забаве у ријалити програмима са употребом алкохола, живом свирком, изобиљем хране, све то зачињено псовкама и вулгарностима које се неретко завршавају и сексуалним односима између учесника. Све то се преноси без претеране цензуре и на неким телевизијским каналима се емитује целодневно или се моги „on line” пратити на интернету. Критичари истичу да овакви садржаји, који су невероватно популарни међу младима, могу да утичу на тинејџере, на начин њиховог размишљања, облачења, понашања и изградњу накардног система вредности. Ријалити програми од исподпросечног, чак не ни просечног, човека, кроз продукцију и лажну слику, праве славну и познату личност што код младих изазива дивљење и идолизовање.

Анализирајући садржаје и дешавања у ријалити програмима који се у последње време реализују и емитују на нашим ТВ станицама можемо приметити забрињавајући пораст насиља. Било да се ради о емоционалном, физичком, вербалном па чак и сексуалном насиљу, евидентно је да је све више присутно али и да све више привлачи гледаоце. Релациона агресија је изузетно

присутна али је и мање видљива од физичке агресије. Где год постоји група људи, који су упућени једни на друге и деле простор где обављају свакодневне активности постоји могућност релационе агресије. Она се огледа у самој интеракцији и комуникацији између учесника или такмичара у ријалити програмима где једни друге доживљавају као конкуренцију за освајање награде. Некада и сама продукција намерно режира такве сцене а разлог је привлачење публике која се идентификује са одређеним ликовима видећи и рефлектујући себе кроз појединце и животне ситуације. Након такве ескалације насиља укључују се и таблоиди, дневне новине, интернет публикације, које о таквим догађајима пишу и извештавају. Скоро на свим интернет издањима дневних новина централни наслови су везани за пикантерије из ријалити програма. Чак и након завршетка серијала прати се живот појединих „звезда“ ријалитија, њихова даља каријера и све оно шта ради. С друге стране ријалити „звезде“, старлете и други ликови не пропуштају прилику да на себе скрену пажњу, не бирајући начин и средства. Прихватајући овакве обрасце понашања млади формирају посебне вредносне категорије које су им наметнуте и које прихватају као доминирајући вредносни систем. Тај вредносни систем је супротан или, најблаже речено, различит од опште прихваћеног система вредности и понашања у једном друштву. Представља кршење моралних и обичајних норми али у кругу својих истомишљеника је доминантан и прихватљив. Узимајући у обзир профиле личности који учествују у ријалити програмима, њихово понашање пре, за време и после ријалитија, понашање и импресију гледалаца и конзумента ових медијских садржаја, пре свега младих, можемо говорити о посебним обрасцима понашања, специфичном систему вредности и моралних норми које можемо сврстати у једну нову супкултуру ријалити програма. Нажалост ова супкултура прети да уништи доминирајући систем обичајних и моралних норми нашег друштва.

Закључак

Поред свих позитивних карактеристика које продукцијске куће наводе у одбрану медијских садржаја које називамо ријалити програми, морамо истаћи да су њихови ефекти много више негативни него позитивни. Оправданост потенцирања ових програма од стране продукције и ТВ станица огледа се у економској користи и бројности аудиторијума који прати овакве садржаје. Са друге стране програми у којима се преферирају културне вредности, спорт, васпитно-образовне емисије све мање имају простора да наметну позитивне системе вредности и васпитања. Није довољно такве програме обележити иконицом у углу екрана за који узраст није подобна, није довољно само прописати законе који се неће спроводити због финансијке користи моћника у чијем су власништву телевизије. Потребно је радити на буђењу свести сваког појединца. Потребно је да школа и породица учине све како би наметнули друштвено прихватљив систем вредности а умањили утицај супкултуре ријалитија. Кроз спортске активности треба радити на ангажовању младих и испуњавању њихо-

вог слободног времена остављајући минимално простора за негативан утицај ТВ, интернета а самим тим и ријалити програма. Учествовање младих и адолесцената у различитим спортским активностима доводи до тога да они спорт посматрају као забаву којом отклањају досаду у својим животима (Мердовић и др. 2018:60).

Истраживања показују да је средином ове деценије дошло до zasiћења тржишта са овим програмима. Многе мреже су почеле да се удаљавају од брзог увођења нових ријалити програма, мада постојеће емисије остају популарне. Своје лично искуство из разговора са 17-годишњом девојчицом даје ми право и наду да у нашем друштву и даље доминирају позитивни системи вредности и васпитања. Она је на концерту једне, код младих популарне, музичке групе приметила да када се на концерту појавила једна ријалити „звезда“ и изазвала општу помаму и скандирање у публици, нико није пришао да се фотографише са прослављеним спортистом који је такође био присутан и остао скоро непримећен. Ово нам говори да је друштво у озбиљној кризи али и да запажање ове девојчице оставља простор за развијање позитивних потенцијала младих којих несумњиво има.

Литература:

1. Dovey, J. (2000) *Freakshow: First Person Media and Factual Television*, London: Pluto
2. Dowd, J., Dowd, L. (2003). *The center holds: From subcultures to social worlds*. *Teaching Sociology*; 31 : 20–37
3. Greener, T., Hollands, R. (2006). *Beyond subculture and post-subculture? The case of virtual psytrance*. *Journal of Youth Studies*; 9 : 393–418
4. Hesmondhalgh, D., (2002) *The Cultural Industries*, London: Sage
5. Hill, A. (2005). *Reality TV : Factual Entertainment and Television Audiences*. London: Routledge.
6. Honea, J. (2004). *Youth cultures and consumerism: Alternative sport and possibilities for resistance*. *Conference papers – American Sociological Association; 2004 Annual Meeting*, San Francisco, p. 1–20
7. <https://sr.wikipedia.org/wiki/Potkultura> посећено дана 1.10.2018
8. Shoemaker, D. J. (2010). *Theories of Delinquency : An Examination of Explanations of Delinquent Behavior* (Vol. 6th ed). Oxford: Oxford University Press.
9. Wilcox, P., Cullen, F. T. (2010). *Encyclopedia of Criminological Theory*. Thousand Oaks, Calif: SAGE Publications, Inc.
10. Bjelajac, Ž., Merdović, B.,(2018) „Senzacionalizam u medijima kao uzrok destabilizacije politike suzbijanja kriminaliteta“, *Kultura polisa*, Institut za Evropske studije Beograd, br.35, godina HV, str. 289-300
11. Ilić, M. (2003), *Televizijsko novinarstvo*, Beograd: RTS Izdavačka delatnost
12. Новикова, А., *Игры современного телевидения как социокультурный феномен*, Обсерватория культуры, N 1, 2008, str. 45.
13. Merdović, B., Živaljević, D., Stanković, V. (2018): *SPORT AS A FACTOR OF PREVENTION OF THE DELINQUENT BEHAVIOUR OF THE YOUTH*, *International Monograph: In the spirit of Olympism, research Interdisciplinary Project*, No. FP

DH/PE2/0117-0218/2017-2018, Rukovodilac: Prof. dr Edita Kastratović, ISBN 978-86-81088-14-2, pp. 49-61

14. Nikolić, M. (2012), „Reality Show – Construction or Simulation of Reality”, *Media dialogues / Medijski dijalozi*, Vol. 5, No. 2, pp. 33-42.

SUBCULTURE REALITIES PROGRAM

Summary: Media culture increasingly takes the time and energy of viewers, but also provides more and more materials for modeling thoughts, attitudes, behaviors, identification and projection of one's own desires and fantasies. The emergence and expansion of reality shows has led to the degradation of the basic moral values of our society, threatening to endanger the entire value system and everything on which healthy society rests. The paper will analyze the effects of such programs on the behavior of the individual as well as the broader social masses. Explaining the characteristics of the participants' personalities, the author of this paper will try to explain and "woo" the wider audience for such shows and to form special patterns of behavior that become dominant and threaten to undermine the basic cultural and moral values of the society. Such patterns of behavior become so widespread that they represent a new form of subculture or popular culture, contrary to the generally accepted system of values.

Key words: reality programs, subculture, value system, culture

МАНИПУЛАЦИЈА У МЕДИЈИМА КАО ФАКТОР ДЕГРАДАЦИЈЕ САВРЕМЕНОГ ДРУШТВА

Сажетак: У овом раду аутор анализира феномен медијске манипулације, који најпре рашчлањено дефинише, утврђује методе деловања, присуство, циљеве, домете и ефекте манипулације у медијима. Како постоји пуно облика и начина манипулације, аутор констатује да постоје два основна нивоа манипулације, са под-нивоима за сваку. Користећи аналитички метод аутор даље утврђује постојање различитих облика манипулације, проналази практичне примере и помоћу њих утврђује и последице који ти појединачни облици медијске манипулације остављају на друштво. У закључку, на основу чињеница добијених у тексту, аутор констатује тренутно стање и даје предвиђање даљег развоја и утицаја овог феномена нарочито својственог савременом друштву.

Кључне речи: медији, етика, манипулација, пропаганда, примарна (видљива) манипулација, секундарна (резидентна) манипулација, савремено друштво, друштвена деградација

Увод

Првобитна намена овог рада је била да укаже на једну велику опасност која се надвила над глобалним друштвом и да у овом часопису отвори тему у којој би умнији и компетентнији покушали да одговоре, има ли наде. Та велика опасност се зове медијски манипулативни империјализам преображен у индустрију свести, индустрију која производи – масовно људско мишљење. Масовни медији се свакодневно спомињу као друштвене институције које би требало да непристрано, јавно и тренутно преносе информације разноврсној и хетерогеној публици, и да буду један од главних коректива у демократским друштвима. Они су средство којим се остварује комуникација, они су посредници између власти и јавности, информишу јавност о свим релативно важним темама за друштвену заједницу, како би правилно формирали (или изманипулисали!?) јавно мишљење грађана. Медији врше велике промене у људском

---

* sasha.filipovic@gmail.com

животу и постали су свакодневни чинилац „нормалног“ функционирања сваког живог бића. „Тешко да постоји иједан човек који није информисан од стране барем једне медијске платформе. За то је најзаслужнији развој технологије, односно нових медија који су омогућили конвергенцију медија па је тако већина штампаних медија проширена и на интернет портале. Медији су се комерцијализовали, оглашавање је главна делатност медија, рекламе и манипулација резидентно мењају наше мишљење. Често имају велику моћ и утицај на друштво, а тиме и на појединца. За њих се каже, не без разлога, како су четврта власт, уз законодавну, извршну и судску¹“. Двадесети век је постао доба када су медији дефинитивно почели да врше ту своју четврту власт подједнако информишући публику и манипулишући њеним мишљењем и свешћу. Компетентни интелектуалци сматрају да је управо такво понашање медија главни узрок дубоке деградације савременог друштва

Једно од све чешће примењиваних средстава за наметање свог мишљења је манипулација људима и њиховом свешћу са циљем да се над њима стекне моћ која ће се у једном моменту употребити по жељи манипулатора. Ко манипулише и због чега? Каква је то сила? Да ли је јавно информисање названо седмом силом зато што може да информише, или зато што може да дезинформише и манипулише? Када су људи почели да манипулишу? Да ли се то десило на почетку писане историје када је забележено да су ове методе коришћене да би се манипулисало психом, или можемо претпоставити да су постојале и раније?

Инструменти манипулисања могу бити сви видови комуникације међу људима, а њихови развојни облици (штампа, радио, филм, ТВ, видео игре, Интернет, друштвене мреже) само отварају нове путеве утицаја. Темељно средство манипулације је до скоро била брижљиво одабрана реч, пласирана у брижљиво одабраном тренутку, на брижљиво одабрани начин и на право место. Међутим, психолошка манипулација не познаје нити признаје границе, она се прилагођава у ходу мењајући симболе, знакове и медије преко којих манипулише. То трајно деловање на свесну делатност, осећања, вољу и понашање, с подлим планом да промени мисли, идеје, жеље, наде и делатност према жељи манипулатора је увек корак испред свих у коришћењу актуелне технологије. Коначни циљ је стварање света по жељи манипулатора.

Масовна системска манипулација је настала у 20 веку², почетак двадесет првог је доба експлозије компјутера, интернета, компјутерских игара и компјутерске анимације уопште. Свако ко има компјутер можда може да буде предмет манипулације. Манипулацији су нарочито подложна деца и младе особе³. Стручњаци драматично упозоравају да свако ко конзумира производе масовних медија прима поруке које могу да буду различите од традиционалног домаћег васпитања и општеприхваћеног система вредности.

---

¹ Nenad Vertovšek i Anja Tomović, *Medijsko zavođenje u suvremenom društvu spektakla i manipulacije*, Sveučilište u Zadru, Zadar, 2012

² Овде мислимо на државну манипулацију совјетске државе двадесетих и немачке државе тридесетих година двадесетог века

³ Аристотел: „Дајте ми дете до пет година и вратићу вам човека”

Реч манипулација у језичкој култури Србије има, у начелу, негативну конотацију. Манипулација није нешто што је добро, она не представља пожељан вид понашања, манипулатори нису особе са којима треба градити односе и пријатељство. По једном екстремном, пуританском тумачењу, манипулација људима је чак осми смртни грех⁴.

Предмет рада

Предмет овог рада је могућа манипулација свешћу конзумерата производа масовних медија, односно злоупотреба популарности и привлачности тих садржаја да се, мање или више резидентно промене осећања, систем вредности, понашање грађана и њихов однос према стварности и животу. Предмет рада је и утицај манипулације свешћу појединаца и група на укупну деструкцију савременог друштва. Ко су манипулатори, који си им циљеви, које су им методе манипулације, зашто они то раде? Да ли постоји доктрина масовне манипулације свешћу људи?

Манипулација људима није нова ствар. Манипулатора и опсенара је било одувек. Увек су постојали људи који су масу људи којој се обраћају⁵ могли да наведу на колективно контролисану акцију⁶. Очигледно да постоји неко својство човека, неки пропуст у персоналном безбедносном систему који другим људима дозвољава да уђу у психу циљног човека или групе и измене вољни став. На ком својству или на којој слабости човека и људске заједнице се заснива манипулација? Едвард Бернес⁷ је међу првима уочио пукотине у психи човека и поставио теорију манипулације психом и свешћу која је данас непревазиђена. У „Пропаганди”⁸, једној од својих најважнијих књига, Бернес пише: „Уколико разумемо механизме и мотиве групног размишљања, могуће је контролисати и покренути масе по нашој вољи, без њихове спознаје о томе.” У својим каснијим књигама створио је термин „инжењеринг сагласности” како би описао технике контроле маса. „Свест и интелигентна манипулација организованих навика и мишљења маса је важан елемент демократског друштва.” Бернес наставља: „Они који манипулишу овим несвесним друштвеним меха-

⁴ Петар Бокун, „Психолошки раг”. Драганић, Београд, 2002, стр.42

⁵ Током Октобарске револуције у Русији, створен је термин „масовици” (масовики) за људе који су имали способност да у директном контакту са масом људи наведу ту масу на жељено понашање.

⁶ Врхунац навођења на контролисану акцију великог броја људи могла би да буде колективна самоубиства. Забележено је да је Вођа америчке секте „Peoples Temple”, Џим Џонс је 30. марта 1978. године позвао на колективно самоубиство све чланове секте. Попивши цијанид у пићу Flavor Aid, истовремено је умрло 909 припадника секте, од тога 303 деце

⁷ Edward Louis Bernays (1891 - 1995) аустријско-амерички теоретичар, пионир у области односа с јавношћу и пропаганде, кога често називају оцем односа с јавношћу (the father of public relations). У пракси је комбиновао идеје Gustava Le Bona и Wilfreda Trottera о психологији гомиле са психоаналитичким идејама свог ујака, Сигмунда Фројда.

⁸ „Пропаганда”, издавач Hogace Liveright, ИСБН 978-0-8046-1511-2, једна од најзначајнијих књига Едварда Бернеса, објављена 1928 у САД. Темелјна теза књиге је тврдња да је научна манипулација јавним мњењем неопходна за превладавање хаоса и сукоба у друштву

низмима конституишу невидљиву власт која једина има истинску моћ над нашом земљом... У готово свакој акцији нашег свакодневног живота, било у сфери политике или бизниса, или наше социјалне ангажованости или етике, доминирани смо утицајем малог броја људи... који разумеју менталне процесе и друштвене узорке понашања маса. Они су ти који вуку konce који контролишу мишљење маса.”

Појам и карактеристике манипулације – дефиниција

Реч манипулација води порекло од латинских речи *manus* – рука и *pulare* - додиривати, пипати, удешавати, гладити. У контексту људских односа, она се своди на покушај да управљамо туђим понашањем. Манипулација у смислу коришћеном у овом раду је термин који означава коришћење различитих поступака, података или информација у циљу „завођења” појединца, ширих група или јавности уопште, односно усмеравање пажње ка оној поруци или значењу које аутор манипулације, без обзира на валидност података, жели да изазове. Манипулација се најчешће своди на намеру да догађаје приказујемо на такав начин да другу особу наведемо на поступке који служе нашој личној користи а које она не би учинила да није манипулације. Она има за циљ успостављање контроле над другом особом у циљу постизања сопствене користи, али на индиректан начин кроз изазивање одређених емоција код ње, које ће је навести да се сама потчини нашој вољи.

По једној другој дефиницији⁹, манипулација се дефинише као смишљен систематски и контролисан поступак или скуп поступака помоћу којих манипулатор, користећи симболичка средства, у, за њега, погодним психосоцијалним условима одашиље у масу, преко средстава комуникације, одређене поруке, са намером да утиче на уверења, ставове и понашање великог броја људи, тако да би се они у стварима о којима не постоји општа сагласност, а за које су животно заинтересовани, усмерили према убеђењу, ставовима и вредностима манипулатора а да тога нису свесни.

Манипулацијом се жели на силу продрети у нечији дух да би се тамо усадило неко мишљење или понашање, а да човек није свестан присиле. Све је у том чину који сам од себе крије своју манипулаторску природу. У томе је његова суштинска агресивност. За разлику од физичког насиља које изазива експлицитно очигледну реакцију, психолошка или когнитивна принуда успешна је због своје прикривености. Тако и механизми конструисања манипулаторске поруке зависе од двоструке тежње: да се установи евентуални отпор и да се сам поступак маскира. У томе је основна разлика између манипулације и доказивања, где се истовремено са убеђивањем објашњава и сам поступак. Без обзира што се понекад у свакодневном говору манипулација употребљава и у позитивном смислу, већина истраживача истиче да је она нечасна и срамотна по онога ко се њоме служи, ма какви били циљеви које жели да постигне.

---

⁹ Ђуро Шушњић, Рибари људских душа, Чигоја штампа, Београд 1995, страна 46

Манипулацији као начину стицања онога што нам је важно, склони смо сви, чак и они који ће олако за себе рећи да су добри људи, искрени и увек директни. Манипулације и манипулатора је било увек. Они постоје од самог освета цивилизације па до данас. Ипак, тек са појавом и етаблирањем масмедиа и масовне комуникације међу људима, манипулација је постала системска и систематска добила је, као људска делатност нови значај и могућности, постала свеprisутна у односима између људи и друштвених група и постала нешто о чему расправљају етичари и кривични правници. Због погубних последица екстремне манипулације путем масмедиа кривцима се судило пред Међународним кривичним судом ОУН¹⁰.

Чак и кад је држава главни манипулатор, манипулација је до скоро била ограничена на сопствене грађане. То је на неки начин била интерна манипулација, манипулација сопственим поданицима са циљем да се сопствени грађани придобију за неке непопуларне политичке одлуке власти. У време комунизма то се називало „борбом за душу поданика”. Тек појавом компјутера, интернета и друштвених мрежа, државе и друге групе заинтересоване за манипулацију могле су да пређу сопствене границе и да почну да манипулишу људима у другим деловима света, иако су, како ћемо касније видети, осим манипулације у комерцијалне сврхе, остали донети такве манипулације релативно мали¹¹.

Наравно, било је и пре појаве интернета покушаја планетарне манипулације, нарочито преко глобалних информативних агенција¹² али је управо глобални карактер великих агенција и њихова свеprisутност у најзабаченијом деловима света релативно брзо искључила могућност нетачног приказивања догађаја. Чак и многооптуживана америчка ТВ мрежа CNN¹³ није сама на терену и тешко може да манипулише иако је у свим деловима света у којима америчка држава има интересе, CNN мање или више активна у правдању америчке политике, пре свега сопственим грађанима. Чак и ако покуша, лаж и манипулација се релативно брзо открију, настају скандали, отпуштања и оставке, али, циљ је испуњен¹⁴. Сведоци смо да велики манипулатори, не тако ретко прибегавају и том плану.¹⁵

¹⁰ Међународни суд за ратне злочине почињене у Руанди, са седиштем у Аруши (Танзанија), осудио је белгијског новинара по имену Georges Ruggiu на 12 година затвора јер је од јануара до јула 1994, уређујући програм на РТЛМ у Кигалију, своје слушаоце манипулисао и упућивао на истребљење мањинског племена Тутси. Пред истим судом се за исто дело води поступак против његове колегинице Valerie Bermeriki

¹¹ Постоје тезе о коришћењу манипулације видео играма за потребе „специјалног рата”. Те тезе су а рогос видео игара подједнако проблематичне као и тезе о светској завери, масонима, илуминатима, разним „групама” и „комитетима” за контролу ума

¹² AP (Associated press), UPI (United press international), Reuter(s), AFP (Agence France Presse), DPA (Deutsche Presse-Agentur)

¹³ Cable News Network

¹⁴ Амерички дневник „Вашингтон пост” објавио је јануара 2004 године детаље везане за случај новинара „USA Today” Џека Келија (Jack Kelly) који је због оптужби за лажно извештавање о масакру у селу Ђушка на Косову 1999. године, поднео оставку.

¹⁵ IWPR је „charity ” организација са седиштем у Лондону чија је мисија обрада јавног мњења грађана Велике Британије са циљем да то мњење прихвати, подржи и оправда активности које Влада планира у будућности, а које иначе не би лако прихватило када не би било те обраде.

Неспонтаност и неслучајност манипулације

Манипулација никада није сама себи циљ, она је увек средство за остваривање циља. Једна од особина манипулације је да она не може да буде спонтана, непланирана и ненамерна. На против, манипулација је увек планска и намерна, чак брижљиво смишљена и пласирана. Манипулација увек има циљ. У ствари, два циља. Први је да наведе (увери) оне којима манипулише у оно што се манипулацијом жели, и тако стекне над њима власт а други, секундарни циљ је да се тако стечена власт употреби и искористи за постизање циљева манипулатора. Искуства говоре да постоје, мање више две велике групе циљева. Или су то комерцијални циљеви који наводе грађане да купе оно што иначе не би купили, или су то политички циљеви у унутрашњој или спољној политици.

Постоје два основна нивоа манипулације од којих се сваки касније рашчлањава на више сегмената. Примарни, видљиви ниво је онај који се појавио хронолошки први и развио се од безазленог васпитно едукативног наслеђа цртаних филмова, да би данас у појединим медијима доносио безочно извртање чињеница и очигледне ноторне неистине. За манипулацију на том нивоу су довољни Новинари, сниматељи, инжењери и други електроничари који пишу, снимају, или помоћу јединица и нула праве причу. У овој врсти манипулације још може да има и неких позитивних елемената. Неке од медија са примарним нивоом манипулације користе се и у настави као резидентно учило које помаже деци да схвате и разликују добро од зла, пожељно од непожељног понашања.

Други основни ниво је секундарна манипулација која захтева учешће психолога и осталих стручњака за усађивање идеја.

Примарна (видљива) манипулација

Манипулисање информацијом (садржајем, сценаријом) је први и најчешћи облик манипулације. Сваки медијски производ носи информацију. Та информација је истинита или није истинита. Ако није истинита, онда произвођач информације намерно и плански саопштава огромној популацији конзумента лажну причу. Пошто смо већ констатовали да нема ненамерне манипулације нити манипулације без циља, циљ лажне приче је заблуда у коју произвођачи информација гурају милионе људи. Подниво манипулације информацијом је саопштавање непотпуне информације, када се у информацији прећуте важни делови. Информација је тада најчешће неупотребљива. Постоје и информације у којима су делови истинити, али поједини делови нису истинити. На крају, манипулисање информацијом је и ситуација, када медији потпуно

Главни уредник свих интернет издања IWPR је на платном списку британског Foreign office. IWPR је до сада жртвовала неколико својих новинара од којих су неки у својим земљама осуђени на вишегодишње затворске казне због текстова које је IWPR објавио а који су били у служби прокламованог циља Владе ВБ.

игноришу догађај и не донесу никакву информацију о њему, као да се није ни десио.

Манипулација карактеризацијом ликова

Ова врста манипулације се често примењује у филмовима, документарним емисијама на телевизији и новом веома инфлуентном масовном медију, видео играма. У тим медијима се промењује занимљива манипулација која се односи на типизацију карактерних особина главних ликова. Главни ликови су увек „наши” и увек праведни и добри. Лоши момци су они против којих смо се борили у блиској прошлости. То је матрица преузета из првих акционих филмова који су за заплет имали заверу „лудог” генерала или научника са циљем да уништи планету Земљу. Ту су лоши момци увек били „Russian” или су имали неке везе са СССР, КГБ¹⁶ и земљама иза „гвоздене завесе”¹⁷. Американци, као и остали западњаци за сада се чврсто држе проверених негативаца. У већини медијских производа у којима се амерички војници боре са оружјем у руци, противници су им зли Арапи, Талибани, босански Срби. Поред тога што су неизмерно зли, они су и ружни, често физички и морално дегенерисани. Када су у питању терористи и међународни криминалци, то су Руси, евентуално Срби, а када је противник нека војска против које се „наши момци” боре, то је углавном ПЛА¹⁸.

Манипулација погрешном карактеризацијом ликова даје конзументској популацији погрешне стереотипе који могу нанети штету у другим областима живота са којима се играч сусреће. Нити су „наши” увек добри нити се увек боре за праведну ствар.

Секундарна (резидентна) манипулација

Манипулација реалношћу – стварање виртуелне реалности

Резидентна манипулација је много суптилнија. Конзументи производа масовних медија који су изложени тој врсти манипулације бивају не ретко изложени виртуелној стварности чији се елементи толико пута понављају да човек лако изгуби појам стварног. Такви производи по правилу имају интегрисане мотивационе поруке које у уму конзумента изазивају повећану жељу за оним што аутор манипулације жели. Или за куповином неког производа, или, пак, насилничким понашањем, агресивним емоцијама и агесији уопште. Потенцијална мотивација због које конзументи, а нарочито деца и тинејџери бивају најчешће жртве ове врсте манипулације је бекство од стварности, уз нере-

¹⁶ Комитет државне безбедности (Комитет государственной безопасности) Савета министара СССР, име главне совјетске службе безбедности и обавештајне службе, као и главне тајне полиције од 1954. до 1991. године

¹⁷ У серији филмова о британском тајном агенту Џемсу Бонду, главни негативац је често Рус или има неке везе са Русијом, односно СССР

¹⁸ The Palestine Liberation Army

тко пружање осећаја успешности и победе, и стицању осећаја припадности „заједници победника”.

Жртве овакве манипулације често изгубе појам о стварности и ризикују да добију синдром Алисиног огледала¹⁹, то јест да помешају машту и реалност, па чак и да изгубе или свесно занемаре границу између виртуелног и стварног. Конзумент, а нарочито ако је дете почиње да се поистовећује са медијским јунацима и тако преноси њихове моћи у стварни свет. До извесне мере, боравак у том виртуелном свету може да буде позитиван за психу играча, може да развије машту и радозналост²⁰, али, генерално, далеко је од пожељног социјализовати се на принципима виртуелне, дакле, неистините реалности, а онда се, приликом сваког изласка из куће суочити са правом, често суровом реалношћу у којој ништа није као стварности и у којој нема добрих вила и прича се срећним крајем.

Манипулација системом вредности

Овај део би могло да се назове манипулацијом слободом и темељним људским правима, манипулацијом правом на живот, манипулацијом слободним избором...

Човек се рађа слободан, али се одмах по рођењу учи ограничавању слободе стечене рођењем и извесном системском гушењу природних нагона. Другим речима, још на мајчиним грудима, човек сазнаје да нешто сме да ради а нешто не сме. Тако се лагано, током васпитавања и социјализације уводи у правила живота у цивилизованом друштву, правила која се заснивају на пожељном или похваљеном понашању и непожељном или забрањеном понашању.

Манипулација инстинктом преживљавања

Агресивност је један од најјачих нагона опстанка. Хоће ли имати позитивне или негативне конотације и последице зависи једино од постављања граница толеранције агресивног понашања. Без агресивности нема живота, она помаже човеку да ради, да превазилази животне препреке, да преживи и да се одбрани од свега што га угрожава. Али, танка је граница између конструктивне агресивности и насиља. Њу постављају васпитање, породица, али и окружење у којем се живи и општеприхваћени стандарди толерисања агресивног понашања – вербалног и физичког. Савремена цивилизација, темпо живота и све тежа, свакодневна борба за егзистенцију померају ту границу у корист насиља. Гола сила све више постаје образац са којим се одраста. Филмови, стрипови, видео игре пуни су узбуђења, понајпре због агресивности коју промови-

---

¹⁹ Алиса у земљи чуда, Луис Керол. Главна јунакиња, девојчица Алиса у једном моменту бива увучена у огледало и самим тим у паралелну реалност Wonderland, земљу чуда

²⁰ Као некада, читајући бајке

шу. Најпопуларније филмови су они ратнички, у којима се награђује сваки „успех” у савладавању имагинарног противника. А те „победне” слажу мозаик прихватљивог става према животу и агресивној улози у њему.

Критичари злоупотребе инстинкта преживљавања повезују појачано насиље у породици са афирмацијом и охрабривањем непотребне и прекомерне агресивности путем медијских производа. Једноставно, кажу они, нагон агресивности јачи код мушкараца него код жена – па онда није чудно што је у целом свету у порасту насиље у породици.

Феномен агресивности је универзални стереотип који ће – по суморним предвиђањима социолога, психолога и психијатара – нашу цивилизацију пре или касније одвести у пропаст. Ипак, битка за успостављање разумних граница толерисања агресивности није изгубљена. Агресивност се учи и охрабрује све масовнији покрет који промовише ненасилну комуникацију и примерена понашања.

Промоција милитаризма као пожељне животне идеологије и начина решавања проблема

Готово читава историја људског рода је историја игара са негативном сумом, игара у којима су сви губили. Вековима су широм Планете вођени страшни крвави ратови у којима су читави народи затирани, а да се победник није много разликовао од пораженог. Период после другог светског рата, а нарочито великих ратова после њега,²¹ карактерише афирмација игре са позитивном нулом игре у којој сви добијају, али се сви по нечега одричу. Наравно, и даље постоји неоимперијализам великих сила и њихова тежња да велике светске игре играју по принципу игре са нултом сумом, игре у којој нападач добија све, а поражени губи све²². Играчка идеологија тог неоимперијализма и манипулација играчком популацијом у том смислу огледа се у промоцији милитаризма као погледа на свет, насупрот званично прокламованом пацифизму као политици државе и пожељном понашању земаља западне демократије.

Насиље младих је све присутнија тема у социолошким расправама. Постоји озбиљан број аутора који повећано насиље повезују са утицајем филма, телевизије и видео игара. Идеја компетитивности је везана за либералну идеологију и друштво виђено као скуп појединаца који се боре за опстанак, а као резултат те борбе појављује се милитаризам.

”Индустрија забаве свесно креира идеолошки дискурс кроз милитаризам присутан у медијским производима, које стварају наратив, паралелну историју и формирају поглед на свет младих генерација. Култ рата који се гаји у мејнстрим медијима није виђен још од времена између два светска рата у земљама Сила осовине иако је холивудска продукција остварила значајну продукцију филмова ратне провенијенције. Оваква отворена милитаристичка идеологија

²¹ Корејски рат, Вијетнамски рат, Авганистански рат

²² Први други заливски рат, Бомбардовање Србије

данас делује нормално, зато што су оружани сукоби нормализовани у стању глобалног латентног „рата против тероризма“²³.

Манипулација животним стилем – хероји и нови антихероји

Људи су увек имали своје хероје које су стварали по ликовима из усменог предања, литературе, касније филма, телевизије, спортских боришта, естраде. То су биле личности које су неустрашиве, храбре, одлучне, и увек побеђују. Оне су били узори и идоли младих људи и пружали су им могућност да се идентификују са њима и индиректно учествују у збивањима која прате њиховог јунака. Родитељи и школа, стубови традиционалног васпитања су увек могли да знају ко су узори младих људи. Традиционално васпитање је увек било контролисано васпитање, било да се заснивало на породици, школи, цркви. Телевизија и филм су започели еру мање контролисаног васпитавања, а друштвене мреже су тај важан сегмент социјализације потпуно изместиле из било чије контроле. Конзументи производа масовних медија самостално купују производе, или им слободно приступају.

Данашњи хероји па и узори све више долазе из света друштвених мрежа, а са друге стране друштвене мреже постају један од важних чинилаца у промовисању одређеног културног обрасца, стварању идола и хероја данашњице. Појава транскултуралних хероја потврђује да су друштвене мреже створили универзални културни простор у којем нарочито младе генерације играча налазе узор и идоле. То више нису храбри хероји који се боре против зла него богати бизнисмени, турбо-фолк певачи и певачице и успешни спортисти²⁴. Врлине нових идола нису неустрашивост, храброст и одлучност, већ способност да се „заради лова“ и да се до лепог живота стиже без превише напора. Тинејџери све ређе као узор бирају истинске хероје, њихов избор су све више антихероји из друштвених мрежа.

Мушкарац из друштвених мрежа је мачо, опасан, богат, све може и све може лако; жена је фатална, сексипилна, увек обучена да привуче мушкараца и да га узбуди. Ова мода и стил константно су пласиране у медијима, а због одсуства другог, бољег објекта идентификације велики број младих прихвата стил живота, лако достижну славу и луксуз.

Афирмација „лаког пута кроз живот“

Све оно до чега у стварном животу не може да дође, или може, али са много рада и времена, у производима масовних медија може. Боравећи у световима које креирају манипулатори масовних медија, човек може све. Својев-

---

²³ Филиповић, Александар, „Етички изазови видео игре“, Zbornik radova Fakulteta dramskih umetnosti, Časopis Instituta za pozorište, film, radio i televiziju, Beograd, 2013, broj 24

²⁴ Николо Макијавели, фирентински политичар, историчар и књижевник, умро 1527. године: „Желим да одем у пакао, а не у рај. У паклу ћу имати задовољство да будем у друштву папа, краљева и принчева, док се у рају налазе само просјаци, калуђери и апостоли“.

ременом је Србијом кружила флоскула да је најбоља земља за живот, Србија из ТВ дневника. Ту је све било лепо, сви су били успешни и насмејани, сваки проблем је могао да се реши лако. Данас је то земља српских reality програма и разних емисија типа „дружења са овим или оним. Судаћи по ономе што се види и чује у таквим програмима, успети у животу је лако само треба следити пут модерних урбаних јунака и јунакиња.

„Утицај медија на формирање ставова код деце није ни мало безначајан. Медији су на трећем месту као извори учења насиља, одмах иза породице и друштвеног окружења. Деца су од најранијег доба изложена деловању насиља у медијима²⁵. Данас телевизија доминира животом деце како у градским, тако и у сеоским срединама. Поред телевизије, деца рано долазе у додир са компјутерима па су доста у контакту са Интернетом и информацијама које се на њему могу добити²⁶.”

Манипулација сублиминалним порукама

Људском мозгу су потребне 24 сличице (фрејма) у секунди, да би смењивање слика доживео као покрет, тј. филм. Наша „будна свест” све брже од тога не опажа, али подсвест то опажа и памти, што је омогућило манипулацију са укупном свешћу човека који гледа медиј. Прву озбиљну злоупотребу је 1957. године извео James Vicary, истраживач тржишта, који је основао фирму Subliminal Projection Company. Он је током шест недеља, приликом приказивања филма у биоскопу, у делићу од 1/3000 делова секунде, на сваких 5 секунди, приказивао поруку „пиј кока колу” и „једи кокице”. Током тестова у New Jersey продаја тих производа је порасла за 57.5 одсто у односу на стандардну. Убрзо затим тврдио је да Владе држава и окултне групе користе ову технологију. Уследила је званична забрана у Великој Британији, Аустралији, па у Америци 1958. године.

Тадашње истраживање је показало да већина медија користи технологију подвесних порука. Иако је асоцијација од преко 90% независних медија тада потписала конвенцију да више неће користити подвесне поруке, мали проценат највећих медија је одбио да престане са контролом ума, а они су држали највећи део тржишта. У радијској аудио технологији то је неуро-лингвистичко

²⁵ Разматрајући својевремено утицај телевизије на психу гледалаца, Министар здравља САД (U.S. Surgeon General), највиши државни службеник америчке владе у здравству, је 1972 године рекао да „насиље на телевизији...заиста има негативни ефект на одређене чланове нашег друштва.” Бројне научне студије подржале су такав став министра, а једна од њих је презентирала да ће „до седмог разреда, просечно америчко дете бити сведок 8.000 убистава и 100.000 чинова насиља на телевизији,” уз процену да ће толика количина насиља на телевизији учинити америчко друштво насилнијим. Студије су формирале став да уколико људи гледају пуно насиља, већа је вероватноћа да ће се насилно понашати. Види: Филиповић, Александар: Парадигма културолошког позиционирања видео игре, докторска дисертација одбрањена на ФДУ у Београду, маја 2016, библиотека ФДУ Београд

²⁶ Бјелајац, Жељко, Безбедносна култура, умеће живљења, Правни факултет за привреду и правосуђе, Нови Сад, 2017, страна 671

програмирање. Од 1957. до данас технологија насилних подсвесних порука је усавршавана.

Данас у УСА постоји 1115 закона који регулишу ову област. Московски сверуски институт за ТВ и радио, одузео је 2000. године лиценцу АТН ТВ станици јер су доказали „негативан подсвесни утицај на људе.” Заменик директора Института Светлана Немцова, је још 2002. године најавила да за потребе Института граде специјализован компјутер који мотри на све ТВ канале, обрадом налази такве поруке и снима их као доказе. Закон о оглашавању у Републици Србији забрањује овај вид утицаја.

Сублиминалне поруке у масовним комуникацијама су стварност, са њима се сусрећемо свакодневно. Продукција Волт Дизни је оптужена да има уметнуте сублиминалне поруке чак и у цртаним филмовима за најмлађе. На www.youtube.com врте се десетине видео клипова са приказом сублиминалних порука у најпопуларнијим Дизнијевим цртаним филмовима²⁷. Међутим, када су у питању сублиминалне поруке у друштвеним мрежама, ту још увек нема ваљаних научно обрађених и научно верификованих доказа.

Медијска манипулација и деградација друштва

Какви су ефекти манипулације у производима масовних медија и на који начин те злоупотребе медија деградирају друштво?

Највидљивија и најчешћа последица медијских манипулација која деградира савремено друштво је негација демократских начела и фактичко поништавање демократије. „Демократија, поред тога што је облик политичког система, представља и облик уређења укупних односа у једном друштву. Демократија је постала и својеврсна световна религија, вера света. Демократија је, и поред свих недостатака и мањкавости²⁸, данас у моди. Демократија данас, *a priori*, значи да сте по-себи добри као држава. Све светске државе, изузев њих дванаест²⁹ са поносом тврде за себе да су демократске државе, а суштина демократије је у слободним изборима којима претходи праведан, демократски поступак у коме сви кандидати за избор представљају себе и своје програме гласачима”³⁰.

Уколико у држави и друштву постоје центри моћи који могу да натерају или инспиришу медије да манипулацијом информацијама о кандидатима, предизборни поступак учине неправедним, онда имамо обесмишљену демократи-

²⁷ „Beauty and the Beast”, „The little Mermaid”, „Aladdin”, „The lion’s King”

²⁸ Плагон није био љубитељ демократије. „Докле год три неписмена пастира могу да надгласају Сократа и мене, не верујем у демократију”.

²⁹ То су 7 арапских монархија, султатанта, шеиката или емирата - Саудијска Арабија, Оман, Катар, Кувајт, Јордан, Бахреин и Уједињени Арапски Емирати који су федерација седам емирата, две азијске - Бутан и Брунеј, и по једна у Африци - Свазиленд, Океанији - Тонга и Европи - Ватикан. Све изузев Ватикана су у вези са Великом Британијом, посредством уговора о заштити, трговини или обоје.

³⁰ Филиповић, Александар: Парадигма културолошког позиционирања видео игре, докторска дисертација одбрањена на ФДУ у Београду, маја 2016, библиотека ФДУ Београд

ју и, *ин флагранти* деградацију, па чак и деструкцију друштва, јер као последица манипулације, на власт могу доћи кандидати који, иначе, без манипулације не би добили изборе. Од увођења вишепартијског система у Србију, та врста манипулације је била најчешћа, и у начелу оправдана примедба политичких чинилаца који су губили изборе.

Медијска манипулација као „индустрија свести (мишљења)”

Ово је место на коме треба макар и рудиментарно промислити феномен „индустрије свести” као круцијалног, и може бити по здравље једног друштва, најразорнијег постулата медијске манипулације. Овде се ради о системском и систематском манипулисању који је циљ створити у што широј популацији пожељно и задато мишљење о датом феномену које одговара наручиоцима који су најчешће владе или велике компаније.

„Век и по се „индустрија свести” утемељује у европском друштву. Развила се толико брзо и толико многоструко да је њено постојање као целине, још данас несхваћено и готово несхватљиво. А ради се о новој моћи изнад моћи грађана да ту силу уоче и разумеју. Она се разлива друштвом, попуњава празнине, сеје неспокој, уверљиво обећава излаз и ред. Инкорпорирана је и у новинарство „њену најстарију, и у много ком погледу и дан-данас најпоучнију грану”, у моду, религијска поучавања, туризам, школски систем... Али, док се новим техничким инструментима, радију, филму, телевизији, индустрији плоча, о моћи пропаганде, рекламе, *public relations*, расправља ватрено и изоловано, индустрија свести у целини остаје изван видног поља”. Индустрија свести је стање духа. „Ко је господар, а ко слуга не решава се само на основу тога ко располаже капиталом, фабрикама и оружјем – него што даље, то јасније – ко располаже свешћу других.” Индустрија свести је, по својој природи, систем који се не може затворити у флашу, контрола над њом је компликована, и могло би се рећи, у крајњој линији и – немогућа. Али она је друштвена константа. „Већ данас ... нема власти која се може одрећи тих деловања³¹.”

У чему је основ за критичко и отворено супротстављање данашњој употреби средстава масовних комуникација – пита се један други аутор³² - употреби која се дефинише као индустрија свести? Прво од чега се у анализама мора поћи, то је сазнање да за одређење индустрије свести није пресудан систем у коме она функционише већ њен друштвени задатак. А тај задатак се у оба данас владајућа начина живота може одредити као овековечење постојећег. То значи да ова индустрија има као доминантну управо идеолошку функцију. То питање се у крајњем случају своди на питање владања, И то је битна одлика сваке државе као „интегралне хегемоније”. Свака власт, односно њено одржање зависи од и од тога колику сагласност добија од оних којима влада. То још

³¹ Слободан Рељић, Како је заробљена слободна штампа, http://www.maticasrpska.org.rs/letopis/letopis_491_5/temat-slobodan-reljic.pdf

³² Ратко Нешковић, Свеобухватност индустрије свести, http://zaprokul.org.rs/pretraga/53_10.pdf

важи за модерне државе управо зато што они којима она влада „више нису кметови”. Идући за смислом оног ширег значења владања, свака власт мора рачунати с тим па чак и тамо где се ослања једино на силу оружја. У такву улогу уклапа се индустрија свести као најзначајнији момент одржања постојећег. Она развија и учвршћује свест о постојећем као једином оквиру деловања људи. Најпоразнији резултат индустрије свести је прихватање постојећег.

Манипулисани патриотизам

Савремено друштво је нарочито деградирано стварањем и одржавањем лажних митова. На Балкану, свака државица мисли да је најбоља, најјача, да је њен народ најпоштенији и најхрабрији и да је жртва неке велике неправде. Свака балканска држава има своју неостварену ултра националистичку „мегали³³ идеју”, идеју о великој држави која би територијом покрила етничку распрострањеност. Све ”мегали идеје” балканских народа су доживеле страшан и срамотан пораз, осим српске, која још га увек чека. Политичари вештом манипулацијом и лажима, упорно одржавају свест поданика о величини и снази нације, о неправди која јој је учињена, и баш њима, тим политичарима који могу да исправе историјску неправду и спрече настајање нових неправди. Свака нова власт која је у Србији конституисана у последње две деценије тражи и налази чврст ослонац баш у тим манипулацијама, нудећи поданицима уместо хлеба и сигурности, вешто конструисану причу о угрожености нације, о војничкој величини и храбрости, и потреби да баш та власт поведе народ у свету борбу за спасавање. А пошто су све наше нације биле потпуно изманипулисане милитаризмом, лако је било постићи неспорне, почетне резултате и у њима тражити алиби и доказ да и даље треба да остану на власти баш они а не неко други. Таква врста манипулације се редовно плаћала десетинама хиљада погинулих у неким локалним балканским ратовима.

Закључак

Мислим да се заједница људи на планети Земљу налази у огромној моралној дилеми коју не може да реши и која ће је сасвим сигурно одвести у кризу огромних размера и глобалног значаја. Футуристи предвиђају суморну будућност за „човека каквог познајемо”. Хипердемократија полуписмених маса која ће се на власти циклично смењивати са острашћеним елитама ускоро ће учинити да човек каквог познајемо постане неодвојив део „друштва спектакла³⁴”. Такав човек ће бити завистан од те верзије друштва, тежиће сензацији и ексклузиви и неће га бити брига шта ће на путу до пројектованог врха да доживи или уништи. Ми сада пишемо и згражавамо се над reality програмима, а

---

³³ Грчки: мегало (μεγάλο) - велики

³⁴ Види: Guy Debord „La société du spectacle”

манипулација ће ускоро учинити да људски живот, као у дистопијском филму цео буде један дуг, досадан и сапуњав reality програм.

Медијске манипулације ће створити неразумевање и сумњичавост различитих друштвених група, генерација и народа. Људи неће ни моћи ни желећи да живе у стварној стварности, већ у стварности која је креирана у фабрикама свести и мишљења. ”Нације широм света ће ускоро производити генерације корисних машина, а не комплетне грађане који мисле својом главом, критикују традицију и разумеју значај туђих патњи и достигнућа³⁵”. Медијска манипулација ће постати свеопшта и незауставива и потпуно ће разорити, не морал и опште људске односе – разориће, мислили смо, оно неразориво, разориће онтолошко биће човека, оно што је највредније и најлепше у њему, и што га, на крају, чини човеком - његову душу.

”Чини се да смо заборавили душу³⁶, заборавили смо значење мисли која излази из душе и повезује особу са светом на богат, суптилан и компликован начин; заборавили смо значење приласка другој особи као души а не као пуком корисном инструменту или препреци на сопственом путу, заборавили смо на способност имагинације која нас чини људима и која наше односе чини богатим људским односима, а не односима пуког искоришћавања и манипулације”.

Литература:

1. Bernays, Edward (1928): *Propaganda*, Horace Liveright, Routledge
2. Бјелајац, Жељко (2015), *Медију, сункултура и криминалитет у савременом друштву*, Kultura Polisa, број 27, 2015, Novi Sad,
3. Bokun, Petar (2002): *Psihološki rat*, Draganić, Beograd
4. Vertovšek, Nenad i Tomović, Anja (2012): *Medijsko zavođenje u suvremenom društvu spektakla i manipulacije*, Sveučilište u Zadru, Zadar
5. Lukić, Kristijan (2010) „*Kritičke perspektive umetnosti digitalnih igara – prilog istraživanju fenomena*“ (http://www.bos.rs/cepit/evolucija/html/14/igre.htm#_ftn1)
6. Makijaveli, Nikolo (2005), *Vladalac*, Dereta, Beograd
7. Nešković, Ratko (1981): *Sveobuhvatnost industrije svesti*, http://zaprokul.org.rs/pretraga/53_10.pdf
8. Nusbaum, Marta (2009), *Krhkost dobrote*, Službeni glasnik, Beograd
9. Platon (2013): *Država*, Dereta, Beograd
10. Reljić Slobodan (2013), *Kako je zarobljena slobodna štampa*, http://www.maticasrpska.org.rs/letopis/letopis_491_5/temat-slobodan-reljic.pdf
11. Filipović, Aleksandar (2016): *Paradigma kulturološkog pozicioniranja video igre*, doktorska disertacija odbranjena na FDU u Beogradu, maja 2016, biblioteka FDU Beograd
12. Filipović, Aleksandar (2013), „*Etički izazovi video igre*“, “Zbornik radova Fakulteta dramskih umetnosti, Časopis Instituta za pozorište, film, radio i televiziju, Beograd, број 24
13. Šušnjić, Đuro (1995): *Ribari ljudskih duša*, Čigoja štampa, Beograd

³⁵ Марта Нусбаум у: Слободан Релјић, Како је заробљена слободна штампа, http://www.maticasrpska.org.rs/letopis/letopis_491_5/temat-slobodan-reljic.pdf

³⁶ Ibid

MEDIA MANIPULATION AS A FACTOR OF DEGRADATION OF CONTEMPORARY SOCIETY

Summary: In this paper the author analyzes the phenomenon of media manipulation, which is firstly deconstructed and defined, and then its methods of action, presence, goals, reach and effects are determined. As there are many levels and forms of manipulation, the author proposes that there are two basic levels of manipulation, each with sub-levels. While using the analytical method, the author further determines existence of various forms of manipulation and finds examples in the society and by them he then determines the effects of these individual forms of manipulation on society. In the paper's conclusion, based on facts acquired in the paper, the author considers current state and gives prediction of further development and influence of this phenomenon, particularly distinctive to contemporary society.

Key words: media, ethics, manipulation, propaganda, primary (visible) manipulation, secondary (resident) manipulation, contemporary society, social degradation

ПРЕКРШАЈНА ОДГОВОРНОСТ ЗА ОГЛАШАВАЊЕ ЛИЦА КРИВИМ У МЕДИЈИМА ПРЕ ПРАВНОСНАЖНЕ ОДЛУКЕ СУДА

Сажетак: Савремено демократско друштво се не може замислити без слободних медија. Слободе новинарског истраживања морају бити законодавно заштићене од разних политичких и других негативних утицаја, али морају бити законодавно и ограничене. У овом раду ће се указати на неке од аспеката негативних утицаја медија, а посебно оних који су у свери кршења начела презумције невиности. Истраживање проблематике која произилази из наслова овог рада, конципирано је у неколико сегмената и то почевши од појединих аспеката негативног деловања, што је и поменуто, па преко указивање и разматрање питања презумције невиности. Затим, размотриће се и питање законодавне заштита по основу Закона о јавном информисању и медијима, док ће посебан део рада бити посвећен разматрању одговорности за оглашавање информација о исходу кривичног поступка у медијима. У последњем делу истраживања посебно ће се размотрити основна хипотеза овог рада која се односи на прекршајну одговорност и казнену политику по основу Закона о јавном информисању и медијима. Циљ овог истраживања није само да се укаже на ову проблематику која је релативно је често заступљена посебно код сензационалистичког преношења информације, већ и да се предложи поједине законодавне измене.

Кључне речи: прекршајна одговорност, презумција невиности, утицај медија, казнена политика

Уводна разматрања

Један од синонима за демократско друштво је јак, независтан и објективан систем јавног информисања.

Додатно јачање система јавног информисања има посредно за последицу и јачање демократског потенцијала. Слободе новинарског истраживања иако нужно морају бити законодавно заштићене од разних политичких и других потенцијалних утицаја које имају начешће за циљ злоупотребу новинарске

---

* nbingulac@pravni-fakultet.info

позиције ради остваривања одређених циљева и постизање одређене користи, морају бити законодавно и ограничене.

Права али и обавезе новинарског истраживања предвиђају се и у многим међународних конвенцијама, а поменућемо Европску конвенцију о људским правима¹ која у члану 10. предвиђа слободу истраживања и то на начин да (1) свако има право на слободу изражавања и да ово право укључује слободу поседовања сопственог мишљења, примања и саопштавања информација и идеја без мешања јавне власти и без обзира на границе. Овај члан не спречава државе да захтевају дозволе за рад телевизијских, радио и биоскопских предузећа. (2) Коришћење ових слобода повлачи за собом дужности и одговорности, оно се може подвргнути формалностима, условима, ограничењима или казнама прописаним законом и неопходним у демократском друштву у интересу националне безбедности, територијалног интегритета или јавне безбедности, ради спречавања нереда или криминала, заштите здравља или морала, заштите угледа или права других, спречавања откривања обавештења добијених у поверењу, или ради очувања ауторитета и непристрасности судства.

Устав Републике Србије² у члану 50. гарантује слободу медија на начин да је свако слободан да без одобрења, на начин предвиђен законом, оснива новине и друга средства јавног обавештавања. Телевизијске и радио-станице оснивају се у складу са законом. Затим, истим чланом се назначава да у Републици Србији нема цензуре, а да надлежни суд може спречити ширење информација и идеја путем средстава јавног обавештавања само ако је то у демократском друштву неопходно ради спречавања позивања на насилно рушење Уставом утврђеног поретка или нарушавање територијалног интегритета Републике Србије, спречавања пропагирања рата или подстрекавања на непосредно насиље или ради спречавања заговарања расне, националне или верске мржње, којим се подстиче на дискриминацију, непријатељство или насиље. На крају овог члана Устава, још се предвиђа да остваривање права на исправку неистините, непотпуне или нетачно пренете информације којом је повређено нечије право или интерес и права на одговор на објављену информацију уређује се законом.

Значајно је назначити да се Уставом такође гарантује право на обавештеност (члан 51) и слобода мишљења и изражавања (члан 46).

Право на обавештеност предвиђа се на начин да свако има право да истинито, потпуно и благовремено буде обавештаван о питањима од јавног значаја и средства јавног обавештавања су дужна да то право поштују. Затим, да свако има право на приступ подацима који су у поседу државних органа и организација којима су поверена јавна овлашћења, у складу са законом.

Слобода мишљења и изражавања предвиђа се на начин да се јемчи слобода мишљења и изражавања, као и слобода да се говором, писањем, сликом или на други начин траже, примају и шире обавештења и идеје. Затим Уставом се предвиђа да се слобода изражавања може законом ограничити, ако је то

---

¹ Европски суд за људска права, *Европска конвенција о људским правима*, Брисел, 2018, стр. 10.

² Устав Републике Србије, Сл. гласник РС, бр. 98/2006

неопходно ради заштите права и угледа других, чувања ауторитета и непристрасности суда и заштите јавног здравља, морала демократског друштва и националне безбедности Републике Србије.

Поједини негативни утицаји медија и кршење начела презумције невиности

Негативни медијски утицаји могу се посматрати у више праваца, почевши од свесног или несвесног величања разних облика девијатног понашања појединих чланова друштва, преко сензационалистичких преношења вести како би се повећала њихова гледаност или читаност услед чега може доћи до већ поменутог величања.

Затим неретке су и новинарске грешке које могу да имају за последицу преношење нетачних или непроверених података из којих могу да проистекну негативне последице на „актере вести“ или на ток истраге, судског поступка и сл. Такође, неретко се дешава да се на основу наслова или сижеа информације (вести, чланка, репортаже и сл) губи презумција невиности, што се гарантује и Уставом.³

У одређеној мери, може се стећи утисак да од када је у Републици Србији укинута кривично дело клевете, новинари (без циља генерализације) свесно, или из незнања или само ради сензације и жеље да први пренесу вест тј. информацију, пресуђују и квалификују на основу непотпуних информација, непроверених дојава или на основу само кривичних пријава.

Јасне су негативне последице поменутог које стварају веома негативан утисак о тим лицима, чак и у случајевима када уследи исправка вести (информације), прецизирања или извињење новинара за одређену грешку. Поменуте исправке и сл. немају сензационалистички призуку већ искључиво дискретно указивање и прецизирања, те стога неретко последице које су наступиле по лице остају у „јавности“ и утичу на даље карактерисање тог лица.

Реална је и велика опасност од негативног утицаја медија нпр. у случајевима да на основу кривичне или прекршајне пријаве већ неког осуде иако судски поступак није ни започет, јер се тада ствара код шире јавности утисак корумпираности судова, непримењивање закона према свима на исти начин, ако не дође до покретања поступка или услед законодавно одмерене мање казне, или услед ослобађајуће пресуде, а све на основу прикупљених доказа или правоснажности пресуде. На овај начин се неретко угрожава и поверење грађана у државне органе, судове, тужилаштва...

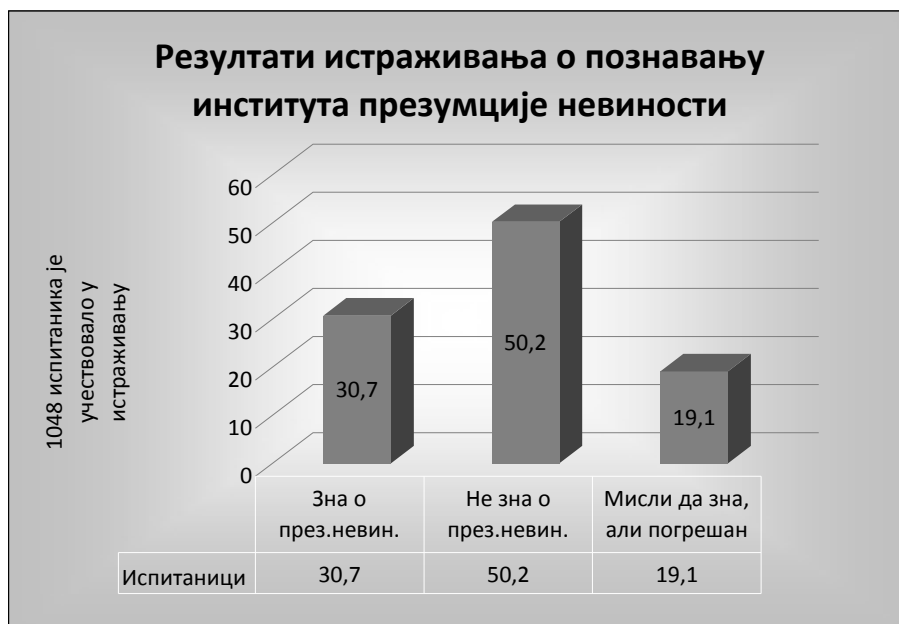
Када се на поменути проблематику уврсти у разматрање и статистички показатељи који нам указују да мали број грађана Србије уопште зна шта представља институт презумције невиности, додатно се ствара поменуто неповерење, јер медијска „реч“ има код шире јавности посебну тежину и неретко много већи „ефекат“ од судске одлуке.

³ Члан 34, став 3 - Свако се сматра невиним за кривично дело док се његова кривица не утврди правоснажном одлуком суда

Истраживање које је спорведено методом теренског интервјуа урађено на репрезентативном узорку од 1.048 испитаника широм Србије.⁴

Резултати истраживања нам указују да од укупног броја испитаника 30,7 процената зна шта се предвиђа под презумцијом невиности, док 50,2 процена-та каже да не зна, а 19,1 процената се изјаснило да зна, али је дало погрешан одговор те стога се њихова потврда не може дословно тумачити.

Приликом истог истраживања утврђено је да презумцију невиности испитаници не препознају у довољној мери иако су им били понуђени одговори што произилази да је презумција невиности препозната само у 64,3 процента случајева.

Графикон 1: Графички приказ произилази из података добијених истраживањем⁵

Као што се може видети, само око трећине испитаника је знало о презумцији невиности, што оставља велики простор да се подлегне негативном утицају медија у случајевима које смо већ навели, а мислимо нпр. на стварање осуђујуће атмосфере у информацијама, а да поступак није још није ни покренут.

Посебно је битно да се укаже и на део истраживања који представља сегмент претходног истраживања, а односи се на релацију медији – презумција невиности.

⁴ Истраживање је извршено од стране Нинамедије и продукције Брендон, више о томе: <http://rs.n1info.com/a252580/Vesti/Vesti/Samo-trecina-gradjana-zna-sta-je-pretpostavka-nevinosti.html>, 21.09.2018.

⁵ Истраживање о правном институту презумције невиности, више о томе: <http://rs.n1info.com/a252580/Vesti/Vesti/Samo-trecina-gradjana-zna-sta-je-pretpostavka-nevinosti.html>, 21.09.2018.

Графикон 2: Графички приказ произилази из података добијених истраживањем⁶

На основу података истраживања може се видети да од укупног броја испитаника 67 процената сматра да медији оглашавају кривим оптуженог пре изрицања пресуде, 16 процената испитаника није сагласно са поменутиим, док 17 процената испитаника не може да се изјасни по овом питању.

На крају овог дела истраживања указали би још и на један негативан утицај медија са којим се повремено можемо сусрести, а приказаћемо га кроз хипотетички пример.

Замишљајући сценарио у коме имамо младића у радним двадесетим годинама, а који је у скупом аутомобилу, починио прекршај из области саобраћаја, можемо извести неколико хипотеза. Претпоставимо тако да је оптужени незапослен, да одговара медијски презентованим сликама „бахате омладине“, те да ужива у високом комфору и „промовисању антисоцијалних, бунтовничких вредности“, па и прокриминалних вредности“. Сведоци смо данас да млади на профиле друштвених мрежа са поносом стављају видео снимке у којима возе брзинама и преко 200км/х, где осећај друштвене одговорности практично и не постоји. Услед „губљења и дерогирања друштвених вредности“ у датом сценариу ако би лице било осуђено казну затвора или кућног затвора уз електронски надзор, ово искуство би се могло схватити и представити као „подршка“ свом „криминалном профилу“, што се закључује на основу

⁶ *Ibid.*

искуства из праксе. Уколико би то исто лице, тј. осуђени, изрекла казна рада у јавном интересу (у складу са законом) и морао на градском тргу три месеца, током дана, да у униформи јавног комуналног предузећа „сакупља папир, опушке и празни кесе са ђубретом“, чини се да би се постигао бољи друштвени ефекат.

Законодавна заштита по основу Закона о јавном информисању и медијима

Лица која су на неки начин оштећена објављивањем или преношењем нетачне (лажне, непотпуне) информације по основу Закона о јавном информисању и медијима⁷ имају право на одговор на информацију и на исправку информације.

Право на одговор предвиђа се у члану 83 Закона и то на начин да лице на које се односи информација, која може да повреди његово право или интерес, може од одговорног уредника захтевати да, без накнаде, објави одговор у коме оно тврди да је информација неистинита, непотпуна или нетачно пренета. Ако одговорни уредник не објави одговор, а за то не постоји неки од разлога за необјављивање одређен Законом, као и ако одговор објави на непрописан начин, имацац права на одговор може против одговорног уредника поднети тужбу за објављивање одговора.

У парници ради објављивања одговора расправља се само о чињеницама, предвиђеним Законом о јавном информисању и медијима, од којих зависи обавеза одговорног уредника да објави одговор. Другим речима, законодавац је предвидео да се не расправља о истинитости објављене информације већ искључиво о проценим питањима.

Право на исправку Законом је предвиђено у члану 84. и то на начин да лице чије су право или интерес повређени неистинитом, непотпуном или нетачно пренетом информацијом може тужбом захтевати да суд одговорном уреднику нареди да, без накнаде, објави исправку те информације као неистините, непотпуне или нетачно пренете.

Пред судом, тј. у парничном поступку по овом питању расправља се о неистинитости, непотпуности или нетачности пренете информације, као и о томе да ли је информацијом повређено право или интерес тужиоца.

Законом се предвиђа још и могућност да лице које је неспособно да се стара о својим интересима може своје право да оствари преко законског заступника, што се и предвиђа чланом 85. Закона.⁸

Законодавац је предвидео да се захтев за објављивање одговора подноси одговорном уреднику у року од 30 дана од дана објављивања информације у

---

⁷ Закон о јавном информисању и медијима, Службени гласник Републике Србије, бр. 83/2014, 58/2015 и 12/2016

⁸ Правни тим адвокатске канцеларије Живковић и Самарцић, *Водич кроз нове медијске законе за медије и новинаре*, АНЕМ, Београд, 2015, стр. 12.

дневној новини или дневној радио или телевизијској емисији, односно 60 дана од дана објављивања информације у периодичној новини или повременој радио или телевизијској емисији. У случајевима да одговор подноси лице чије је пребивалиште или боравиште у иностранству, законодавац је предвидео рок од 60 дана.⁹

С обзиром да је посебно важно да објављивање одговора буде хитно, а посебно из угла лица о коме се ради информација законодавац је предвидео у члану 87 да је одговорни уредник дужан је да одговор објави без одлагања, а најкасније у другом наредном броју дневних новина, односно у другој наредној дневној емисији од приспећа одговора. Одговор на информацију која се односи на учесника у предизборној кампањи, објављује се у првом наредном броју, односно у првој наредној емисији од приспећа одговора.

У случајевима да одговорни уредник не објави одговор, тужба због необјављивања одговора подноси се у року од 30 дана од дана истека рока за објављивање.¹⁰

Када је реч о објављивању исправке, чланом 91. се предвиђа да одговорни уредник је дужан да исправку објави без одлагања, а најкасније у другом наредном броју дневних новина, односно у другој наредној дневној емисији од приспећа пресуде да се објави исправка.

У случајевима када се информација која се исправља односи на учесника у предизборној кампањи, исправка се објављује у првом наредном броју, односно првој наредној емисији од приспећа пресуде да се објави исправка.

Потребно је указати на најважније разлике између одговора на информацију и исправке информације.

Процесна разлика између одговора и исправке информације је у томе што се одговор иницира слањем захтева одговорном уреднику. У случајевима да уредник неосновано одбије да одговор објави, подносилац преко суда може захтевати обавезу медија да објави одговор. Када је реч о исправци, подносилац може захтевати њено објављивање директно од суда, без претходног обраћања уреднику.¹¹

Неопходно је указати и на начело једнаке делотворности информације и одговора, односно исправке, што законодавац се предвиђа чланом 96.

Овим чланом законодавац предвиђа да одговор, односно исправка се објављује у истом делу медија, у истом издању, у истој рубрици, на истој страници, са истом опремом, односно у истом делу емисије, као што је била објављена и првобитна информација на коју се одговара, и то под истим насловом, с тим да мора да стоји ознаку *одговор*, или *исправка*.

Затим, предвиђа се да информација на коју се одговара, односно која се исправља садржи илустрације (табеле, фотографије, цртеже, видео-запис и

⁹ Поменуто се предвиђа чланом 86 Закона о јавном информисању и медијима

¹⁰ За пример можемо навести Пресуду Врховног Суда Србије Гж.149/05, од 17.11.2005. године

¹¹ Више о томе: Драган Милић, *Одговор на информацију – деманти и исправка информације – појам, сличности и разлике*, преузето са: www.milic.rs/blog/19-odgovor-na-informaciju-demant-ispravka-informacije, 22.09.2018.

др.), може их садржати и одговор, односно исправка. Одговор, односно исправка објављује се у целисти, осим ако је информација на коју се одговара, односно која се исправља објављивана у наставцима, а услед обима одговора, односно исправке потребно је објављивање у наставцима.

Законодавац је предвидео да у случају када је емисија у којој је објављена информација на коју се одговара, односно која се исправља била једина или последња у серији, одговор, односно исправка објављује се у најсроднијој емисији или у најприближнијем термину. У случајевима да медиј у коме је објављена информација на коју се одговара, односно која се исправља престао да постоји, одговор, односно исправка објављује се у сродном медију на трошак лица које је било издавач или одговорни уредник у време објављивања информације на коју се одговара, односно која се исправља, односно на трошак правног следбеника издавача.

Ако се у истом медију поново објављује информација за коју је објављен одговор, мора се истовремено означити да је објављен одговор, чији је, кад и где је објављен, а на захтев, објавити и одговор. Када се у медију поново објављује информација за коју је објављена исправка, мора се истовремено објавити и исправка.

Законодавац предвиђа и случај да се у другом медију објављује информација за коју је објављен одговор, односно исправка, те тада мора се на захтев објавити одговор, односно исправка.

На крају овог члана, предвиђа се још и то да одговор, односно исправка објављује се на језику на којем је објављена информација на коју се одговара, односно која се исправља.

Ако је одговор, односно исправка написана на језику који је различит од језика на којем је објављена информација на коју се одговара, односно која се исправља, одговорни уредник дужан је да објави одговор, односно исправку, ако лице које има право на одговор, односно исправку, преведе о свом трошку одговор, односно исправку, на језик на којем је објављена информација на коју се одговара, односно која се исправља.

Поред одговора и исправке информације, лице има право на накнаду штете и учешће у добити коју је медиј остварио објављивањем те информације.

Када је реч о накнади штете, чланом 112. предвиђа се право на накнаду штете.

Лице на које се односи информација чије је објављивање у супротности са Законом о јавном информисању и медијима, а услед које оно трпи штету, има право на накнаду материјалне и нематеријалне штете у складу са општим прописима и одредбама Закона.

Право на накнаду штете гарантује се овим Законом и лицу којем није објављен одговор, исправка или друга информација чије је објављивање наложено одлуком надлежног суда, а које због необјављивања трпи штету.

Када је реч о одговорности новинара и одговорног уредника, законодавац предвиђа у члану 113. да новинар, односно одговорни уредник одговара за

штету насталу објављивањем информације ако се докаже да је штета настала његовом кривицом.¹²

Законом се предвиђа солидарна одговорност чланом 115 и то на начин да новинар, одговорни уредник и издавач солидарно одговарају за штету насталу објављивањем информације, али и за пропуштање објављивања одговора, исправке или друге информација чије је објављивање наложено одлуком надлежног суда.

Законом о јавном информисању и медијима предвиђа да приликом одлучивања о висини накнаде штете, суд ће ценити 1) да ли је тужилац покушао да умањи штету коришћењем других средстава правне заштите у складу са одредбама овог закона и 2) да ли је тужени онемогућио тужиоцу да умањи штету објављивањем одговора, исправке или друге информације на основу одлуке надлежног суда.

Посебно је важно указати на члан 119. Закона.

Поменути чланом се предвиђа и уређује питање права на део добити.

У случајевима када је објављеном информацијом, односно записом повређено лично достојанство, аутентичност, односно приватност лица, повређени има право да од издавача тужбом захтева део добити остварене објављивањем информације, односно записа, сразмерно томе колико је објављивање допринело остварењу добити, независно од других средстава правне заштите која том лицу стоје на располагању у складу са одредбама овог закона.

Другим речима, када услед нпр. нетачне информације која је рецимо сензационалистички пренета, повећана добит медија по основу тиражније продаје, повређени има право да (тужбом) захтева део те увећане добити.

Одговорност за оглашавање информација о исходу кривичног поступка у медијима по основу Закона о јавном информисању и медијима

Имајући у виду слободу и независност медија као неспорно веома значајног демократског „контролора и оружја“, јасна је њихова нужност права на објављивање информација.

Када се ради о објављивању информација које се односе на кривични поступак, због своје посебне осетљивости овог питања, кључно је посветити овом питању посебну пажњу.

¹² Чланом 116. Закона о јавном информисању и медијима предвиђа се искључење одговорности и то на следећи начин: новинар, одговорни уредник и издавач не одговарају за штету ако је информација: 1) верно пренета из јавне скупштинске расправе или јавне расправе у скупштинском телу; 2) верно пренета из судског поступка, у складу са овим законом; 3) верно пренета с јавног скупа, а новинар је поступао с дужном новинарском пажњом; 4) садржана у документу органа јавне власти на који се примењује закон којим се уређује слободан приступ информацијама од јавног значаја, а јавност има оправдани интерес да за њу зна; 5) објављена у емисији која се емитује уживо, а новинар је поступао с дужном новинарском пажњом. За штету проузроковану објављивањем неистините или непотпуне информације која потиче од органа јавне власти одговара Република Србија, аутономна покрајина, односно јединица локалне самоуправе чији је то орган, без обзира на кривицу.

Законодавац је предвидео да у случајевима када је медију објављена информација да је против одређеног лица покренут кривични поступак, то лице има право, кад се поступак оконча, да од одговорног уредника захтева да, без накнаде, објави информацију о исходу тог поступка, односно да ли је правноснажно обустављањем поступак, да ли је дошло до одбијања оптужбе, или је суд донео одлуку о ослобађању од одговорности.

У околностима да одговорни уредник не објави информацију о правноснажном обустављању поступка, одбијању оптужбе, односно ослобађању од одговорности, а да не постоје разлози за необјављивање такве информације у скалду са Законом о јавном информисању и медијима, али и ако информацију објави на непрописан начин, ималац права може против одговорног уредника поднети тужбу за објављивање информације. Поменуто се предвиђа чланом 107.

Захтев се подноси се одговорном уреднику најкасније у року од 30 дана од дана правноснажног окончања кривичног поступка. Законодавац је предвидео да информација чије се објављивање тражи може да садржи само чињенице које се односе на правноснажно окончање поступка. Другим речима, информација не може да садржи мишљење и коментар или било шта друго.

Информација се објављује без одлагања. Законодавац предвиђа могућност објављивања информације најкасније у другом наредном броју дневних новина, односно у другој наредној дневној емисији од приспећа захтева за њено објављивање.

Поред указаног, Законом о јавном информисању и медијима у члану 110. предвиђају се и разлози за необјављивање информације. На основу поменутог члана, одговорни уредник није дужан да објави информацију, односно део информације: 1) ако објављивање захтева неовлашћено лице; 2) ако је у истом медију већ објављена садржински истоветна, истинита и потпуна информација о окончању кривичног поступка; 3) ако овлашћено лице у захтеву за објављивање није навело своје име и адресу, односно назив и седиште; 4) ако у захтеву није означена првобитна информација, а не може се једноставно утврдити на коју се информацију односи; 5) ако информација садржи само мишљење или коментар поводом првобитне информације, 6) ако је информација или део информације о правноснажном обустављању поступка, одбијању оптужбе, односно ослобађању од одговорности неистинита; 7) ако је информација непримерене дужине, а подносилац је не скрати на захтев одговорног уредника медија у року од 15 дана од дана достављања захтева; 8) ако је захтев за објављивање информације поднет по истеку рока; 9) ако је садржина информације или дела информације таква да би њено објављивање изазвало казнену или грађанско правну одговорност.

У прилог свему поменутом, Републичко јавно тужилаштво је донело упутство и препоруке за саопштавање информација медијима, а што је првенствено намењено особама задуженим за односе са медијима у тужилаштвима односно задуженим за спровођење Комуникационе стратегије тужилаштва, што је усвојено од стране Државног већа тужилаца.

У једној од препорука се предвиђа да садржина оптужби које су ступиле на снагу се у кратким цртама могу саопштити медијима тако да се наведе кри-

вично дело које се ставља на терет, радње, време и место извршења, као и последице које су настале. Додатно се новинарима у саопштењу може доставити диспозитив опужбе.¹³

Такође нужно је децидно назначити новинарима, који често нису правно довољно образовани, да притвор који је рецимо одређен неком лицу не представља казну нити доказ о кривици за одређено кривично дело, већ само меру задржавања због одређених околности. Тумачење мере притвора на другачији начин од стране новинара „лако“ представља кршење презумције невиности, али и преузимање улоге суда у одлучивању што јасно и недвосмислено може да има негативне последице о којима је већ било речи.

Основни услов за одређивање притвора представља постојање основане сумње да је окривљени учинио кривично дело.¹⁴

У поменутих препорука тужилаштва додатно се још наводи, да када постоји интересовање медија за одређени ток истраге (нпр) мора се водити рачуна о томе да се не угрози ток поступка нити права учесника у поступку.¹⁵

Прекршајна одговорност и казнена политика по основу Закона о јавном информисању и медијима

Примарни фокус овог истраживања се односи на прекршајну одговорност за оглашавање лица кривим у медијима пре правноснажне одлуке суда, што и произилази из досадашњег истраживања.

Нужно је указати и на осталу прекршајну одговорност која се предвиђа у Закону о јавном информисању и медијима.

На основу члана 140. став 1. тачка 1. предвиђа се да ће се новчаном казном од 50.000 динара до 150.000 динара казнити за прекршај одговорни уредник медија ако се у објављеној информацији неко означи учиниоцем каквог кажњивог дела, односно огласи кривим или одговорним пре правноснажности одлуке суда или другог надлежног органа.

Поменути члан је у директној вези са чланом 73. истог закона којим се предвиђа презумција невиности на следећи начин:

- у циљу заштите људског достојанства, као и независности, угледа и непристрасности суда или другог надлежног органа, нико се у медију не сме означити учиниоцем кажњивог дела, односно огласити кривим или одговорним пре правноснажности одлуке суда.

¹³ Томо Зорић, Милица Љубичић и Бојана Млађеновић, *Водич за комуникацију између јавног тужилаштва, медија и јавности*, Републичко јавно тужилаштво Републике Србије и Министарство правде Републике Србије у сарадњи са Deutsche Gesellschaft für internationale Zusammenarbeit GmbH (GIZ GmbH), Програм за правне и правосудне реформе у Србији, 2016, стр.66.

¹⁴ Више о томе: Вељко Делибашић, *Поједини аспекти притвора и одлуке европског суда за људска права*, Култура полиса, год. XIII (2016), бр. 29, стр. 229. и Милан Шкулић, *Кривично процесно право*, Правни факултет у Београду, 2014, стр. 141.

¹⁵ Томо Зорић, Милица Љубичић и Бојана Млађеновић, *Водич за комуникацију између јавног тужилаштва, медија и јавности*, op.cit. стр. 68.

Пеменити члан 140 став 1 тачка 1 представља једину прекршајну одговорност која се односи на поменуто на основу овог Закона, али потребно је назначити да се у тачки 2 истог члана предвиђа заштиту малолетника и то на начин да ако садржај медија који може угрозити развој малолетника није јасно и видно означен, односно ако је малолетник учињен препознатљивим у објављеној информацији која је подесна да повреди његово право или интерес. Запрећена казна је идентична као већ указана, тј. новчана казна у распону од 50.000 динара до 150.000 динара.

Мишљења смо да би било потребно поменути прекршајну одговорност проширити и на новинара, а не само на уредника, као што се то сада предвиђа. Што се тиче казнене политике, она би могла да остане постојећем новчаном распону. Предлог допуне закона конципирамо искључиво са циљем превенције и додатног подизања степена пажње и прецизности приликом преношења информације имајући у виду новинарске кодексе.

Закључна разматрања

Медији као јако демократско оружје имају снагу да у одређеним околностима и на одређене начине креирају и искривљују постојећу слику друштвене средине и околности које се прожиму у некој заједници.

У овом истраживању размотрени су неки од аспеката негативних утицаја медија, посебно у свери кршења начела презумције невиности.

Негативни медијски утицаји могу се посматрати у више праваца, почевши од свесног или несвесног величања разних облика девијатног понашања појединих чланова друштва, преко сензационалистичких преношења вести како би се повећала њихова гледаност или читаност услед чега може доћи до већ поменутог величања.

Подаци истраживања који у коришћени у овом раду, а који су детаљно и графички приказани, указују да мали број грађана Србије има представу о институту презумције невиности што додатно „омогућава“ медијима створе негативне последице нпр. по појединца.

Неретки су примери да у случајевима да само на основу кривичне или прекршајне пријаве медији неког осуде иако судски поступак није ни започет, произилазе разлози за овим истраживањем.

Поред поменутог, у раду је размотрено питање законодавне заштите по основу Закона о јавном информисању и медијима првенствено из угла лица која су на неки начин оштећена објављивањем или преношењем нетачне (лажне, непотпуне) информације, а додатно је указано и размотрено питање одговорности за оглашавање информација о исходу кривичног поступка у медијима.

Проблематика овог истраживања је сагледана и разматрана са многих аспеката због њене релативне заступљености, али више због њених негативних последица, те стога је посебно указано и на прекршајну одговорност и казнену политику по основу Закона о јавном информисању и медијима.

У поменутом делу истраживања предложена је и једна законодавна допуна која би по мишљењу аутора овог рада могла да има превентивни ефекат, јер идеја промене није конципирана са циљем предвиђања још једног активног субјекта и примене казне над њим.

Литература:

1. Delibašić, Veljko *Pojedini aspekti pritvora i odluke evropskog suda za ljudska prava*, Kultura polisa, god. XIII (2016), br. 29, str. 227-238.
2. Evropski sud za ljudska prava, *Evropska konvencija o ljudskim pravima*, Brisel, 2018.
3. Zakon o javnom informisanju i medijima, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 83/2014, 58/2015 i 12/2016
4. Zorić, Tomo, Ljubičić, Milica i Mladenović, Bojana *Vodič za komunikaciju između javnog tužilaštva, medija i javnosti*, Republičko javno tužilaštvo Republike Srbije i Ministarstvo pravde Republike Srbije u saradnji sa Deutsche Gesellschaft für internationale Zusammenarbeit GmbH (GIZ GmbH), Program za pravne i pravosudne reforme u Srbiji, 2016.
5. Istraživanje o pravnom institutu prezumpcije nevinosti, sprovedeno od strane Ninamedije i produkcije Brendon, više o tome: <http://rs.n1info.com/a252580/Vesti/Vesti/Samo-trecina-gradjana-zna-sta-je-pretpostavka-nevinosti.html>, 21.09.2018.
6. Milić, Dragan, *Odgovor na informaciju – demanti i ispravka informacije – pojam, sličnosti i razlike*, preuzeto sa: www.milic.rs/blog/19-odgovor-na-informaciju-demant-ispravka-informacije, 22.09.2018.
7. Pravni tim advokatske kancelarije Živković i Samardžić, *Vodič kroz nove medijske zakone za medije i novinare*, ANEM, Beograd, 2015.
8. Presuda Vrhovnog Suda Srbije Gž.149/05, od 17.11.2005. godine
9. Ustav Republike Srbije, Sl. glasnik RS, br. 98/2006
10. Škulić, Milan, *Krivično procesno pravo*, Pravni fakultet u Beogradu, 2014.

MISCELLANEOUS RESPONSIBILITY FOR PROVISION OF THE CRIMINAL OFFENSES IN THE MEDIA BEFORE THE JUDICIAL DECISIONS OF THE COURT

Summary: A modern democratic society can not be imagined without free media. The freedom of journalistic research must be legally protected from various political and other negative influences, but must be legislative and limited. In this paper we will point out some of the aspects of the negative effects of the media, especially those who are in the brink of violation of the principle of the presumption of innocence. The research of the issues arising from the title of this paper is conceived in several segments, starting from certain aspects of negative action, which is just mentioned, and through pointing and examining the question of the presumption of innocence. Then, the issue of legislative protection under the Law on Public Information and the Media will be considered, while a special part of the work will be devoted to considering the responsibility for advertising information about the outcome of the criminal proceedings in the media. In the last part of the research, the basic hypothesis of this paper dealing with misdemeanor responsibility and penal policy based on the Law on

Public Information and Media will be especially considered. The aim of this research is not only to point to this issue, which is relatively often represented especially in the sensationalist transmission of information, but also to suggest some legislative changes.

Key words: misdemeanor responsibility, presumption of innocence, media influence, criminal policy

УЛОГА МАС-МЕДИЈА У ПОДИЗАЊУ НИВОА ЕКОЛОШКЕ СВЕСТИ И АФИРМАЦИЈИ ЕКОЛОШКЕ БЕЗБЕДНОСТИ

Сажетак: Све распрострањеније и драстичније угрожавање животне средине, велике климатске промене и развој и примена нових техника и технологија из којих произилазе нове претње, створили су потребу за унапређењем стандарда и процедура у еколошкој безбедности, али и указали на значај подизања нивоа еколошке свести у чему значајну улогу имају мас-медији. Моћ мас-медија се огледа у утицају на формирање ставова и мишљења, односно у могућности измене човекове свести, а самим тим и његовог понашања. Неадекватно, недовољно, нетачно и нестручно пласирање информација може деструктивно деловати на све сегменте друштва, па тако и на питање нивоа еколошке свести и еколошке безбедности.

Кључне речи: еколошка безбедност, еколошка свест, улога мас-медија

Увод

Убрзан демографски, економски и технолошки развој утицао је на нерационално коришћење и угрожавање природних ресурса, што је довело до тога да очување животне средине постане један од примарних безбедносних задатака и изазова. Полазећи од тога да безбедност као стање представља замишљени стандард заштићености субјекта од свих могућих облика угрожавања без обзира на начин испољавања деловања, еколошка безбедност се може тумачити као одсуство свих облика угрожавања природне средине или здравља становништва.

У постизању, односно очувању еколошке безбедности велику улогу има ниво еколошке свести друштва, јер из високог нивоа еколошке свести произилази друштвено пожељно еколошко понашање. Један од најутицајнијих фактора који утичу на обликовање еколошке свести јесу мас-медији.

---

* maja.subotin@pravni-fakultet.info

Под појмом мас-медија се подразумевају сви медији који су усмерени ка великом броју људи, односно широкој публици, а ту спадају телевизија, радио, различита штампа (новине, магазини), филмови, али и савремени облици медија као што је Интернет (различити сајтови, портали и др.) и друштвене мреже. Ови садржаји су доступни преко телевизије, радија, компјутера и мобилних телефона. Моћ мас-медија огледа се у њиховој могућности да информације пласирају истовремено готово неограничено широкој јавности, а уз помоћ Интернета ове информације могу да буду свугде и увек доступне.

С обзиром на то да нарушавање еколошке безбедности веома често јесте искључиво резултат неодговорног еколошког понашања човека, јасно је колики значај има подизање нивоа еколошке свести друштва у чему примарну улогу имају мас-медији због могућности истовременог утицаја на велики број људи. Дакле, у том смислу је изузетно важно да у мас-медијима буду више заступљена питања из области екологије, односно еколошке безбедности. Међутим, присутност еколошких питања у мас-медијима може и негативно утицати на формирање еколошке свести уколико се ради о неадекватном, нетачном и нестручном пласирању информација.

Еколошка безбедност

Безбедност, односно сигурност, угрожавају оне радње које саме по себи задиру и ускраћују или ограничавају туђе право, или оне радње чијих се последица суштински треба плашити.¹ Безбедност представља комплексан појам који етимолошки потиче од латинске речи *securitas*, што значи сигурност, одсуство опасности, заштићеност, и представља једну од најважнијих човекових потреба. Изучавање безбедности дуго је било фокусирано искључиво на војни сектор, међутим, различити друштвени фактори и нови безбедносни проблеми и изазови допринели су да се ово поље прошири и на политички, економски, социјетални и еколошки сектор. Уочавање ефеката деградације животне средине који се огледају у деструктивним последицама по живот и здравље људи, деградирању цивилизацијских достигнућа и др., допринело је да се заштита животне средине наметне као најважнији глобални изазов модерног друштва.² Еколошка безбедност у суштини обухвата решавање проблема који могу настати због недостатка ресурса, деградације животне средине, биолошке опасности, климатских промена, итд.³ Безбедност има једну од најзначајнијих улога у погледу опстанка, стабилности и развоја државе и друштва, и због тога питање свих ризика безбедносних претњи мора да буде, и јесте једно од примарних у свакој држави.

¹ Вилхелм фон Хумболт, *Идеје за покушај одређивања граница делотворности државе*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, 1991, стр. 105.

² Жељко Бјелајац, „Секторски приступ безбедности - аналитички оквир комплексне безбедносне динамике”, *Култура полиса*, год. XIII, бр. 31, Култура – Полис, Нови Сад, Институт за европске студије, Београд, 2016, стр. 303-315.

³ Саша Т. Бакрач, Младен М. Вуруна, Мишко М. Милановић, „Деградација животне средине – утицај на еколошку безбедност”, *Војно дело*, вол. 62, бр. 3, Министарство одбране Србије – Војноиздавачки завод, Београд, 2010, стр. 314-328.

Степен загађености човекове околине, климатске промене које често посредно или непосредно доводе до материјалних разарања и губитака људских живота, као и све већи број опасности проистеклих из примене нових техника и технологија, показују да се човечанство суочава са новим изазовима и безбедносним претњама. Одговорност у погледу очувања животне средине јесте на свакој појединачној држави, међутим безбедносни изазови који се манифестују на регионалном и глобалном нивоу, указују на потребу стратегијског-доктринарног и систематског приступа у решавању очувања друштва и еколошке безбедности. Еколошке вредности попут здраве животне средине и природних ресурса представљају интегралне елементе укупног националног богатства, али се са безбедносног аспекта сврставају не само у интересну сферу државе, већ и целокупне међународне заједнице. Решавање питања еколошке безбедности захтева свеобухватни приступ у коме ће наука својим знањем, а пракса својим искуством да укаже на пропусте у приступу и политици државе у овој сфери, уз утврђивање стратешких и оперативних циљева. Дакле, за ефикасан безбедносни систем неопходно је да у његовом оквиру постоји систем еколошке заштите који има задатак да заједницу учини отпорном и да пружи одговоре на све облике еколошких претњи и изазова. Због тога је важно идентификовати све изворе угрожавања еколошке безбедности, као и доћи до сазнања које су најефикасније мере за свођење еколошких ризика на прихватљиву меру.⁴ Према томе, евалуација еколошке безбедности значи да се морају проценити и ризици, као и перцепција ризика, уз уважавање чињенице да питања животне средине представљају једну од најважнијих потреба и вредности за људска бића, стварајући основу за висок квалитет живота.⁵ У том смислу, сагледавање ризика треба да утиче и на формирање и имплементацију превентивних мера и да укаже на улогу и значај различитих актера у очувању еколошке безбедности.

Уколико посматрамо планету Земљу као космичко-еколошки простор за живот човека и друштва уопште, у коме постоје одређене правилности и законитости, промишљање еколошке безбедности, њено остваривање и отклањање негативних последица нарушавања еколошке уравнотежености у екосистемима, указује на потребу посвећенијег приступа међународне заједнице са становишта очувања људске цивилизације и њене еколошке колевке и баштине.⁶ Дакле, заштита животне средине се намеће као један од најважнијих глобалних изазова модерног друштва, а из чега произилази и значај еколошке безбедности као безбедносног сектора.⁷ У том смислу, очување животне средине представља незаобилазан фактор унутрашње стабилности и безбедности једне зе-

⁴ Hatidža Beriša, Mila Jeguš, Rade Slavković, „Novi bezbednosni izazovi sa aspekta ekološke zaštite”, *Tehnike*, vol. 70, br. 4, Savez inženjera i tehničara Srbije, Beograd, 2015, str. 727-734.

⁵ Projekat bezbednost životne sredine, Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju Misija u Srbiji - <https://www.osce.org/serbia/38688?download=true/12/10/2018>.

⁶ Данило Марковић, „Цивилизација и етички аспекти еколошке безбедности”, *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, бр. 46-2, Универзитет у Приштини – Филозофски факултет, Косовска Митровица, 2016, стр. 85-98

⁷ Željko Bjelajac, *Bezbednosna kultura - Umeće življenja*, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe, Novi Sad, 2017, str. 144.

мље.⁸ Само ако се питању очувања еколошке безбедности приступи уважавајући наведено, може се говорити о адекватној основи за формирање ефикасне еколошке политике, а самим тим и друштвене свести.

Не сме се занемарити чињеница да су нетрадиционалне безбедносне или еколошке кризе током времена угрозиле већи број људи него конвенционалне војне претње, што говори о њиховом значају у контексту угрожавања друштва. Еколошки безбедносни проблеми у суштини настају када природа није у стању да задовољи потребе и одговори захтевима развоја друштва.⁹ Остваривање еколошке безбедности огледа се у способности државе и друштва да отклоне ризике угрожавања животне средине, као и настале негативне промене. За разлику од потенцијалних конвенционалних облика угрожавања, угрожавање животне средине је стварно и перманентно.¹⁰ Сагледавајући реалну претњу која произилази из еколошки неодговорног понашања, подизање еколошке свести и еколошке културе становништва намеће се као примарни задатак државе и друштва у циљу очувања еколошке безбедности.

Концепт еколошке свести и еколошке културе

Развој државе и друштва, уз развој техничко технолошких достигнућа, пратио је и развој свести човека о својој безбедности и безбедносној култури која се кретала од патолошке, преко реактивне и прорачунате до проактивне и продуктивне. Концептом безбедности постављају се пожељни стандарди у односу према безбедности, док безбедносна култура има улогу да се кроз образовање и искуство појединаца, друштвених група и народа допринесе подизању нивоа свести о безбедности становништва што ће утицати на промену мишљења, понашања и третмана одређених безбедносних питања. Без промене људског понашања није могуће решити ни један од еколошких проблема, јер и поред различитих корака и мера у овој области, непромењено људско понашање доводи до суочавања са истим проблемима изнова и изнова, а у одређеним ситуацијама и до нових, опаснијих проблема. У том смислу еколошка свест представља спознају о значају животне средине и о потреби да се она очува за будуће генерације, а стиче се кроз формално и неформално образовање, како у образовним институцијама и породици, тако и преко мас-медија.¹¹ Еколошка свест се кроз историју мењала и обликовала према друштвеним околностима и потребама. На обликовање еколошке свести код сваког појединца утичу различити фактори попут прихваћених друштвених вредности,

⁸ Љубомир Стајић, *Основи система безбедности – са основама истраживања безбедносних појава*, Правни факултет, Универзитет у Новом Саду, Нови Сад, стр. 307.

⁹ Љубомир Стајић, Светлана Станаревић, „Значај и улога међународних организација у очувању еколошке и људске безбедности”, *Зборник радова Правног факултета*, вол. 49, бр. 3, Универзитет у Новом Саду – Правни факултет, Нови Сад, 2015, стр. 963-978.

¹⁰ Elizabeth L. Chalecki, *Environmental Security: A Case Study of Climate Change*, Pacific Institute for Studies in Development, Environment, and Security, Oakland, 2002. - http://pacinst.org/reports/environment_and_security/env_security_and_climate_change.pdf/12/10/2018.

¹¹ Hatidža Beriša, Mila Jegeš, Rade Slavković, „Novi bezbednosni izazovi sa aspekta ekološke zaštite”, *Tehnike*, vol. 70, br. 4, Savez inženjera i tehničara Srbije, Beograd, 2015, str. 727-734.

морала, религије, али кључни утицај имају усвојена знања и информације. Према томе, еколошка свест се огледа у познавању и схватању узрока и последица угрожавања животне средине, а самим тим и у одговорном понашању које је у складу са очувањем еколошких вредности.

Полазећи од тога да еколошка криза настаје због различитих еколошких проблема који углавном имају извор у намерном понашању људи и њиховом опхођењу према еколошким вредностима, јасно је колику улогу и значај има превентивно деловање кроз развијање еколошке свести.¹² Посебно имајући у виду да се у одређеним случајевима ради о еколошкој штети која је готово непоправљива.

Без складног односа човека и природе не може се говорити о одрживом развоју. Због тога је од круцијалног значаја да се кроз подизање нивоа еколошке свести утиче на промену дезорганизованог и деструктивног односа према окружењу.¹³

Појединачни кораци и акције временом доводе до промена у систему и друштву, а самим тим и до промена на глобалном нивоу. Дакле, едукација и подстицање разумевања еколошких питања, посебно у погледу узрока и опасности еколошких криза, представља основу за решавање еколошких проблема, односно, може се закључити да су еколошка знања примарни елемент еколошке свести од којег зависи ефикасно остваривање еколошке безбедности.¹⁴ За обликовање еколошке културе значајну улогу има систем еколошког васпитања и образовања који обухвата свесно и планско развијање еколошке свести, односно развијање знања о еколошким питањима савременог друштва и о рационалнијем коришћењу природних ресурса уз критички однос према деградацији животне средине.¹⁵ У том смислу образовне институције имају највећи допринос и примарни значај, међутим оне свакако нису једине које могу допринети обликовању и унапређењу еколошке културе, јер поред породице, значајну улогу имају различите едукативне радионице, еколошки пројекти и мас-медији.

Дакле, питање еколошке безбедности захтева свеобухватан, систематичан и превентивни приступ, где, поред државних структура, примарну одговорност у остваривању заштите и подизању новог еколошке свести имају међународне и регионалне организације, али и цивилно друштво и приватни сектор, са посебно значајном улогом мас-медија.¹⁶

¹² Мирјана Марковић, „Породица као битан фактор у формирању еколошке свести код деце”, *Синтеза*, вол. 6, бр. 11, Висока школа струковних студија за васпитаче, Крушевац, 2017, стр. 123-134.

¹³ Јована Шкорић, „Еколошка криза и главне детерминанте одрживог развоја”, *Култура полиса*, год. XIV, бр. 34, Култура – Полис, Нови Сад, Институт за европске студије, Београд, 2017, стр. 253-268.

¹⁴ Небојша Петровић, Бранка Шкрбић, „Еколошке вредносне оријентације и спремност на активизам у Србији”, *Зборник радова – Географски факултет*, бр. 64, Универзитет у Београду – Географски факултет, Београд, 2016, стр. 47-71.

¹⁵ Željko Bjelajac, *Bezbednosna kultura - Umeće življenja*, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe, Novi Sad, 2017, str. 146.

¹⁶ Жељко Бјелајац, „Људска безбедност сагледана кроз призму људских права и савремених претњи”, *Култура полиса*, год. XIV, бр. 33, Култура – Полис, Нови Сад, Институт за европске студије, Београд, 2017, стр. 139-154.

Извештавање медија о еколошким питањима

Када је реч о извештавању медија у Србији о животној средини, климатским променама и питањима из области екологије уопште, приметно је да ове теме не заузимају значајније место. Разлоге за овакво стање треба потражити у друштвеној и државној маргинализацији еколошке безбедности, недовољној специјализацији медија у овом сегменту и потреби за сензационалистичким и таблоидним темама које не остављају простора за озбиљно истраживачко новинарство. Извештавање у овој области најчешће је иницирано одређеним догађајима попут поплава, суша, пожара, али и незгодама у различитим постројењима или откривањем загађења великих размера несавесним поступањем и сл.

У оквиру истраживања о извештавању о животној средини и климатским променама у Србији урађена је френквенцијска анализа дневних и недељних новина у 2013., 2014. и 2015. години, на кључне речи „екологија”, „животна средина” и „климатске промене”, а чији су резултати приказани у следећој табели.

Табела 1. Френквенцијска анализа дневних и недељних новина на кључне речи „екологија” и „животна средина” и „климатске промене”¹⁷

	2013	2014	2015 (до 12.октобра)
екологија	1110	981	658
животна средина	3873	3333	2200
климатске промене	436	566	377

Извор: Velimir Ćurgus Kazimir, Milica Momčilović, Nataša Žugić-Drakulić, Filip Jovanović, „Izveštavanje o životnoj sredini i klimatskim promenama (Poglavlje 27 u pristupanju Evropskoj uniji) u Srbiji”, *Ambasadori održivog razvoja i životne sredine, Beograd, 2015.*

Из приказаних података о присутности ових појмова у штампи у периоду обухваћеним истраживањем може се закључити да постоји тенденција опадања новинских чланака који се баве темама које их укључују. Приметно је једино учесталија присутност појма „климатске промене” у 2014. години, што се може повезати са катастрофалним поплавама које су се те године догодиле у Србији.

Међутим, у одређеном смислу негативне последице по еколошку свест друштва проистекле из неистраживања и неизвештавања о темама повезаним са екологијом, могу бити мање значајног карактера у односу на последице нестручног извештавања и пласирања дезинформација.

Кроз анализу медијског извештавања о еколошким темама долази се до закључка да се мали број чланака, телевизијских прилога и др. заснива

¹⁷ Velimir Ćurgus Kazimir, Milica Momčilović, Nataša Žugić-Drakulić, Filip Jovanović, „Izveštavanje o životnoj sredini i klimatskim promenama (Poglavlje 27 u pristupanju Evropskoj uniji) u Srbiji”, *Ambasadori održivog razvoja i životne sredine, Beograd, 2015.* - <http://ambassadors-env.com/wp-content/uploads/Izve%C5%A1tavanje-o-%C5%BEivotnoj-sredini-i-klimatskim-promenama.pdf/10/10/2018>.

научноистраживачком приступу, већ се нестручно извештавање своди на сензационалистичко истицање одређених фаталних последица.

Иако Интернет пружа могућност за директно и непосредно објављивање научних истраживања, и даље се информисање шире јавности врши преко медија, односно новинара као посредника. Због тога је важно унапредити комуникацију и сарадњу између стручне јавности и представника медија како би научно поткрепљени садржаји били доступнији и разумљивији за ширу јавност.¹⁸ Поред тога, важно је да приликом извештавања о еколошким питањима медијски актери имају на уму да је много већи „новинарски грех” приказати да одређени проблем не постоји, да последице не представљају опасност и да постоји лако решење, него оставити причу на томе да су даља истраживања потребна, или чак претерано нагласити озбиљност проблема.¹⁹ Дакле, са аспекта подизања еколошке свести и афирмације еколошке безбедности, важно је истаћи да подстицање учесталијег извештавања о еколошким питањима нема увек позитиван ефекат, већ само онда када је то извештавање поткрепљено релевантним, тачним подацима и научним ставовима стручне јавности.

Улога мас-медија у подизању нивоа еколошке свести

Моћ информација, уколико их неко континуирано усмерава ка одређеним ставовима, судовима и мишљењима, јесте изузетно велика и може допринети мењању човекове свести. Кроз планско и систематско пласирање информација, може се подстаћи појединац да жели оно што му други наметну, односно да својом слободном вољом прихвати смисао и значење појмова које су му други припремили и пласирали.²⁰ Ова манипулативна моћ информација може бити искоришћена за промену друштвене свести у оним сегментима у којима је то неопходно у циљу просперитета и очувања безбедности, али може бити и главни узрочник деградације савременог друштва у свим сферама.

Када је реч о утицају медија на формирање ставова грађана о односу према окружењу, приметан је један облик информационе конфузије у којој су, са једне стране, грађанима пласиране многобројне информације о претећим опасностима, док се, са друге стране, уочавају вести о несолидности научних тумачења појава и фабриковању резултата истраживања за потребе политике или у комерцијалне сврхе. Оваква ситуација се односи и на еколошку свест

¹⁸ Matthew J. Baker, Leilani F. Williams, Andrew H. Lybbert and Jerald B. Johnson, „How ecological science is portrayed in mass media”, *Ecosphere*, vol. 3(1), article 9, Ecological Society of America, Washington, 2012, pages 1-7. - <https://esajournals.onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1890/ES11-00238.1/11/10/2018>.

¹⁹ Peter M. Sandman, „Mass Media and Environmental Risk: Seven Principles”, *RISK: Health, Safety & Environment (1990-2002)*, vol. 5, no. 3, University of New Hampshire School of Law, New Hampshire, 1994, pages 251-260. - <https://scholars.unh.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1198&context=risk/15/10/2018>

²⁰ Зоран Јевтовић, „Сан о објективности – мит једне професије”, Зборник радова Филозофског факултета у Приштини, бр. 44-2, Универзитет у Приштини – Филозофски факултет, Косовска Митровица, 2014, стр. 69-85.

која се формира у околностима непрекидне сумњичавости у званичне извештаје и ресорна министарства, због контраверзних медијских интерпретација и повремених покушаја утицаја невладиног сектора. Међутим, и поред тога не сме се занемарити утицај научне информације пласиране каналима мас-медија на формирање јавног мњења и подизање еколошке свести, а посебно у погледу разумевања сопствене улоге у обликовању животне средине, односно еколошке културе као начина живота.²¹ Дакле, извештавање медија о еколошким питањима и указивање на опасности, последице и начине превенције, јесте од фундаменталног значаја за подизање еколошке свести, међутим, изузетно је важно да се посебна пажња посвети филтрирању и селекцији релевантних података из проверених извора уз консултовање научних истраживања²² и континуирану обуку медијских актера о адекватним начинима извештавања о темама и догађајима из еколошке сфере. У том смислу, једна нетачна информација²³, манипулисање чињеницама или неадекватно пласирана вест довољна је за стварање опште друштвене сумњичавости и конфузије, чиме се такође утиче на формирање еколошке свести, али не у жељеном и потребном правцу, него овако формиран степен неповерења смањује ниво посвећености очувању еколошке безбедности.

Медији представљају моћно средство којим се може утицати и извршити притисак на политичке представнике друштвене заједнице, као и на одређене привредне субјекте који својим понашањем угрожавају животну средину, да промене приступ и буду еколошки одговорнији. Међутим, са друге стране, интересно прикривање од стране медијских актера еколошки ризичног понашања и приказивање испуњености еколошких стандарда заштите животне средине тамо где не постоје, представља најефикасније средство за омогућавање континуираног угрожавања еколошке безбедности. Манипулисање различитим подацима и чињеницама често се врши и са циљем повећања гледаности, односно тиража. Поред тога, неадекватно и непрецизно информисање грађана о еколошким темама може бити резултат неспремности за сарадњу надлежних институција у погледу давања изјава, односно пружања података и информација медијима.

Када је реч о телевизији, већина специјализованих емисија из области екологије усмерена је на приказивање очуваних природних лепота и специ-

²¹ Ljubinko Pušić, Ana Pajvančić-Cizelj, „Kako građani Vojvodine sagledavaju ekološke probleme – prikaz empirijskog istraživanja”, *Sociologija*, vol. 54, br. 1, Sociološko udruženje Srbije i Crne Gore i Univerzitet u Beogradu - Filozofski fakultet - Institut za sociološka istraživanja, Beograd, 2012, str. 153-168.

²² Приметно је да многобројни научни радови из области екологије и еколошке безбедности остају у кругу академске заједнице, а шира јавност готово да нема прилику да се упозна са овим истраживањима, односно проблематиком којом се баве и добијеним резултатима. У том смислу би требало подстаћи мас-медије да у садржаје који се баве овом сфером имплементирају или консултују релевантна научна истраживања.

²³ Уколико се сагледа значај очувања еколошке безбедности за опстанак, стабилност и развој државе и друштва, као и утицај еколошке свести и културе, а у том контексту и улога средстава информисања, као валидно се намеће питање ревидирања утврђивања одговорности медијских актера за пласирање дезинформација из области екологије.

фичности различитих животињских врста, или евентуално на тренутне природне катастрофе, односно непогоде које су задесиле сопствену државу или друге регионе, а мали број се бави приказивањем реалних узрока и последица угрожавања животне средине. У том смислу приметна је и тенденција мас-медија да приликом извештавања о еколошким питањима пруже информације само о томе да се одређена еколошка катастрофа догодила, али не и о томе шта је узрок и које су њене последице.

Различити филмски, серијски, документарни програми и емисије могу изазвати емоције код гледалаца чиме се директно утиче на њихово размишљање и понашање, што их чини врло ефикасним средством за подизање нивоа еколошке свести и афирмацију еколошке безбедности, али самим тим је ризик од манипулисања чињеницама и злоупотребе утицаја значајно већи.

Радијске емисије такође могу утицати на формирање ставова и мишљења у погледу еколошких питања, међутим без визуелног ефекта њихов утицај је нешто слабији у односу на друге облике мас-медија, а број емисија које се баве овом тематиком је на минималном нивоу. Развој и све шира доступност Интернета допринели су да садржаји који су овим путем доступни заузму доминантно место међу мас-медијима у контексту утицаја на друштвену свест. С обзиром на то да су информације које се налазе на Интернету готово увек и свугде доступне, али и да их може креирати скоро свако ко има приступ Интернету, јасно је колике претње и ризици из њега произилазе, односно колико је важно посетити посебну пажњу едукацији у погледу разликовања валидних, проверених информација од дезинформација, као и у погледу разликовања личних ставова појединаца од ставова стручне јавности, али и едукацији медијских актера о последицама њиховог извештавања и значају консултовања научних истраживања из области екологије, односно еколошке безбедности.

Закључак

Најзначајнији предуслов за опстанак и развој друштва јесте очување безбедности у сваком смислу. Безбедност као стање представља одсуство угрожавања услед испуњености безбедносних стандарда који су на таквом нивоу да омогућавају просперитет. Демографски, економски и технолошки развој и нерационално коришћење природних ресурса допринели су да се еколошки облици угрожавања издвоје као примарни безбедносни задаци и изазови. Нажалост угрожавање животне средине се и даље недовољно анализира као безбедносни проблем, а еколошка безбедност остаје маргинализована у односу на друге секторе безбедности. Еколошка безбедност се огледа у сузбијању ризика угрожавања животне средине, а који су у односу на конвенционалне изворе угрожавања, стварни и перманентни. У том контексту, еколошки неодговорно понашање представља реалну претњу која је последица ниског нивоа еколошке свести и еколошке културе друштва, а без промене људског понашања не може се ефикасно утицати на решавање било ког еколошког проблема.

Еколошка свест појединца се обликује под утицајем различитих фактора, а најзначајнији утицај имају усвојена знања и информације о еколошким вредностима, узроцима и последицама угрожавања животне средине. У пружању знања и информација, поред породице и образовних институција, примарну улогу имају мас-медији због своје могућности да истовремено допру до изузетно великог броја људи. Ипак, заступљеност еколошких питања у мас-медијима је и даље на минималном нивоу, а такво стање представља резултат друштвене маргинализације еколошке безбедности и неспецијализације медијских актера у овој области, чији је фокус претежно на сензационалистичким и таблоидним темама. Међутим, повећавању заступљености еколошких тема у мас-медијима мора се приступити обазриво, имајући у виду приметно манипулационо чињеницама, ширење дезинформација, фабриковање резултата различитих истраживања и њихов утицај на еколошку свест друштва, а самим тим и на еколошку безбедност. Овакав приступ доприноси општој конфузији и континуираној сумњичавости друштва, чиме се смањује допринос валидних научних истраживачких радова из сфере екологије, као и посвећеност очувању еколошке безбедности. Дакле, може се закључити да је неопходна стручна едукација медијских актера о адекватним начинима извештавања и презентовања еколошких питања, уз посвећивање посебне пажње значају консултовања релевантних научних истраживања, али и значају указивања на личну одговорност сваког појединца, с обзиром на то да еколошка свест друштва има фундаменталну улогу у очувању еколошке безбедности из чега произилази и круцијални значај мас-медија.

Литература:

1. Bakrač, Saša T.; Vuruna, Mladen M.; Milanović, Miško M. (2010): „Degradacija životne sredine – uticaj na ekološku bezbednost”, *Vojno delo*, vol. 62, br. 3, Ministarstvo odbrane Srbije – Vojnoizdavački zavod, Beograd, str. 314-328.
2. Beriša, Hatidža; Jegeš, Mila; Slavković, Rade (2015): „Novi bezbednosni izazovi sa aspekta ekološke zaštite”, *Tehnike*, vol. 70, br. 4, Savez inženjera i tehničara Srbije, Beograd, str. 727-734.
3. Bjelajac, Željko (2016): „Sektorski pristup bezbednosti - analitički okvir kompleksne bezbednosne dinamike”, *Kultura polisa*, god. XIII, br. 31, Kultura – Polis, Novi Sad, Institut za evropske studije, Beograd, str. 303-315.
4. Bjelajac, Željko (2017): *Bezbednosna kultura - Umeće življenja*, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe, Novi Sad.
5. Bjelajac, Željko (2017): „Ljudska bezbednost sagledana kroz prizmu ljudskih prava i savremenih pretnji”, *Kultura polisa*, god. XIV, br. 33, Kultura – Polis, Novi Sad, Institut za evropske studije, Beograd, str. 139-154.
6. Jevtović, Zoran (2014): „San o objektivnosti – mit jedne profesije”, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Prištini*, br. 44-2, Univerzitet u Prištini – Filozofski fakultet, Kosovska Mitrovica, str. 69-85.
7. Marković, Danilo (2016): „Civilizacija i etički aspekti ekološke bezbednosti”, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Prištini*, br. 46-2, Univerzitet u Prištini – Filozofski fakultet, Kosovska Mitrovica, str. 85-98.

8. Marković, Mirjana (2017): „Porodica kao bitan faktor u formiranju ekološke svesti kod dece”, *Sinteze*, vol. 6, br. 11, Visoka škola strukovnih studija za vaspitače, Kruševac, str. 123-134.
9. Petrović, Nebojša; Škrbić, Branka (2016): „Ekološke vrednosne orijentacije i spremnost na aktivizam u Srbiji”, *Zbornik radova – Geografski fakultet*, br. 64, Univerzitet u Beogradu – Geografski fakultet, Beograd, str. 47-71.
10. Pušić, Ljubinko; Pajvančić-Cizelj, Ana (2012): „Kako građani Vojvodine sagledavaju ekološke probleme – prikaz empirijskog istraživanja”, *Sociologija*, vol. 54, br. 1, Sociološko udruženje Srbije i Crne Gore i Univerzitet u Beogradu - Filozofski fakultet - Institut za sociološka istraživanja, Beograd, str. 153-168.
11. Stajić, Ljubomir (2015): *Osnovi sistema bezbednosti – sa osnovama istraživanja bezbednosnih pojava*, Pravni fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, Novi Sad.
12. Stajić, Ljubomir; Stanarević, Svetlana (2015): „Značaj i uloga međunarodnih organizacija u očuvanju ekološke i ljudske bezbednosti”, *Zbornik radova Pravnog fakulteta*, vol. 49, br. 3, Univerzitet u Novom Sadu – Pravni fakultet, Novi Sad, str. 963-978.
13. Fon Humbolt, Vilhelm (1991): *Ideje za pokušaj određivanja granica delotvornosti države*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci.
14. Škorić, Jovana (2017): „Ekološka kriza i glavne determinante održivog razvoja”, *Kultura polisa*, god. XIV, br. 34, Kultura – Polis, Novi Sad, Institut za evropske studije, Beograd, str. 253-268.

Интернет извори:

1. Baker, Matthew J.; Williams, Leilani F.; Lybbert, Andrew H. and Johnson, Jerald B. (2012): „How ecological science is portrayed in mass media”, *Ecosphere*, vol. 3(1), article 9, Ecological Society of America, Washington, pages 1-7. - <https://esajournals.onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1890/ES11-00238.1/11/10/2018>.
2. Projekat bezbednost životne sredine, Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju Misija u Srbiji - <https://www.osce.org/serbia/38688?download=true/12/10/2018>.
3. Sandman, Peter M. (1994): „Mass Media and Environmental Risk: Seven Principles”, *RISK: Health, Safety & Environment (1990-2002)*, vol. 5, no. 3, University of New Hampshire School of Law, New Hampshire, pages 251-260. - <https://scholars.unh.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1198&context=risk/15/10/2018>
4. Čurgus Kazimir, Velimir; Momčilović, Milica; Žugić-Drakulić, Nataša; Jovanović, Filip (2015): „Izveštavanje o životnoj sredini i klimatskim promenama (Poglavlje 27 u pristupanju Evropskoj uniji) u Srbiji”, *Ambasadori održivog razvoja i životne sredine*, Beograd - <http://ambassadors-env.com/wp-content/uploads/Izve%C5%A1tavanje-o-%C5%BEivotnoj-sredini-i-klimatskim-promenama.pdf/10/10/2018>.
5. Chalecki, Elizabeth L. (2002): *Environmental Security: A Case Study of Climate Change*, Pacific Institute for Studies in Development, Environment, and Security, Oakland - http://pacinst.org/reports/environment_and_security/env_security_and_climate_change.pdf/12/10/2018.

THE ROLE OF MASS MEDIA IN RAISING THE LEVEL OF ECOLOGICAL AWARENESS AND THE AFFIRMATION OF ECOLOGICAL SAFETY

Summary: Increasingly widespread and more drastic environmental threats, great climate change and the development and application of new techniques and technologies from which new threats arise have created a need to improve standards and procedures in environmental safety, but also pointed to the importance of raising the level of environmental awareness in which an important role have mass media. The power of mass media is reflected by the formation of attitudes and opinions, that is, the possibility of changing the human consciousness, and hence its behavior. Inadequate, insufficiently, incorrectly and unprofessionally disseminating information can destructively affect all segments of the society, and so on the level of environmental awareness and ecological security.

Key words: ecological safety, ecological awareness, role of mass media

ЛИДИЈА БЕКО*
Рударско-геолошки факултет
Београд

УДК 316.774:316.77(811.111+811.163.41)

Прегледни рад
Примљен: 02.11.2018
Одобрен: 30.11.2018
Страна: 87-93

ПОЗИТИВНИ И НЕГАТИВНИ АСПЕКТИ УТИЦАЈА МАСОВНИХ МЕДИЈА НА МЕЂУЈЕЗИЧКЕ ОДНОСЕ ЕНГЛЕСКОГ И СРПСКОГ ЈЕЗИКА

„Језик могу најбоље чувати и развијати сами његови говорници, јер без њиховог интересовања и ангажовања никаква решења наметнута одозго или понуђена са стране немају изгледа на успех. Зато је потребно ширити друштвену свест о важности језика и могућностима које он пружа. Ово се пак не постиже идеолошки или политички инспирисаним прокламацијама, него дугорочним деловањем на подизању општег нивоа језичке културе.“

Бугарски, 2005:267

Сажетак: Рад се фокусира на утицај енглеског језика на српски језик, у нашем случају матерњи језик, као последице контаката језика, култура и информација у сајбер, телевизијским и радио просторима. Полазећи од претпоставке да постоји раслојавање видова комуникације кроз масовне медије као и све доминантнији уплив енглеског језика и његове све популарније употребе, првенствено код младих, ауторка предлаже испитивање међујезичких односа унутар поменутих простора. Испитивање утицаја енглеског језика на српски језик базирано је на социолингвистичкој чињеници да су језици живи организми који не постоје као засебни ентитети, већ, напротив, прате функционално, социјално или индивидуално изборе и потребе појединаца који их користе. У том смислу, англицизми, с једне стране, представљају посебне потребе говорника, а са друге, њихово ширење и стихијски развој представљају социолингвистички феномен коме је потребно, осим питања евентуалне оправданости и толеранције, посветити озбиљну пажњу у циљу очувања стандардног српског језика.

Кључне речи: масовни медији, енглески језик, српски језик, језичка толеранција, англицизми

Увод

Енглески језик је у последњих неколико деценија био страни језик, који се у школама учио уз друге стране језике, и ван тога био потпуно маргиналан.

---

* lidija.beko@rgf.bg.ac.rs, 063/888-94-24

Развојем масовних медија, интернета, фејсбука, кабловске и сателитске телевизије, енглески језик постепено постаје све више доступан, присутан, и неопходан. Са појавом непреведених термина, са лексичким празнинама у многим областима живота који се убрзано мења, енглески језик се све више одомаћује, што доводи до хибридизације српског језика и наметања нових норми и стандарда, као и одступања од норми и стандарда матерњег језика. Једно од полазишта у овом раду јесте да понудимо избалансиран приступ путем језичке толеранције ономе што бисмо могли назвати језичком полемиком за и против енглеског утицаја, и то тако што сматрамо да су утицаји енглеског језика добродошли и да имају оправдање за развој у мери у којој постоји празнина и потреба за допуњавањем, као и да се матерњи језик најбоље негује и богати онда када се системски и зналачки чувају његова средства изражавања и лингвистички потенцијали.

Масовни медији и њихови утицаји данас

Масовни медији представљају процес комуникације у коме информација престаје бити власништво појединца или информација *per se* и добија заједничку употребну вредност тиме што постаје приступачна свима. Волтер Липман (Walter Lippman, 1927) наводи да је улога масовне комуникације у томе да нас обавести о догађајима, личностима, местима и појединостима које нисмо могли лично искусити јер излазе изван домашаја наше перцепције и промишљања (цитирано у Божо Скоко, 2004:92). Сродно размишљање имају и Мелвин Де Флер и Сандра Бол-Рокич који закључују да убедљива порука током комуникацијског процеса одређује и мења социокултурни образац групе, затим формира и обликује будуће друштвено понашање чланова те групе, што као последицу има отворене промене у понашању свих њених чланова и утицаја на друштво (De Fleur Melvin & Ball-Rokeach Sandra, 1982).

Такође, масовни медији нису само комуникациони процеси већ и образовни, јер образовање младих генерација није искључиво посао школе. Развој личности формира се и факторима припадности масовним медијима, који са своје стране промовишу вредности слободе, избора, активизма, естетике, морала итд. Информације у медијима представљене су не само доступно, да лепо привуку младе, стимулишу их интелектуално или афективно, већ и да промовишу нагласак на социјализацију и језичку комуникацију као излазак из пасовности и површности и креирању слободне праксе у свим просторима у којима се они ангажују. Штавише, масовни медији су културна образовна индустрија која каналима комуникације ствара и дистрибуира песме, филмове, романи приче и друге културне производе. Према Џону Вивијану масовни медији постали су групно интегрисани у живот људи тако да мултитаскинг, или истовремено обављање више послова, у овом случају праћење више медија, није никаква новина. Наиме, аутор цитира истраживање које открива да отприлике трећина времена које млади троше на масовним медијима подразумева истовремени контакт или праћење два или више медија. То значи: читање материјала са мобилног телефона и слушање телевизијског програма, или слушање радија и сурфовање по интернету (Vivian John, 2012:4).

Посматрани понаособ, сви медији имају своје карактеристике, али оно што им је заједничко јесте то да хоризонти сазнајних могућности немају граница.

Фејсбук и интернет бележе преко 400 милиона корисника, у употреби је више од 70 језика, а у нашој земљи на њему је прикључено преко милион и по становника. На тај лични простор, страницу или неку врста електронског дневника, особа ставља своју приватност у јавност, то јест интимне новости се дају на увид јавности, а коментари којима су оне пропраћене неретко теже да буду универзално прихваћене, па су препуни страног утицаја, пре свега израза преузетих из енглеског језика. Имајући заједничко техничко обележје за све кориснике, фејсбук унификује као у лингвистичком просторном суседству све кориснике настојећи да их што више зближи на све начине, а један од најсигурнијих „лепака“ јесте управо поменути језик.

Радио

Ширењу спектакуларизације свога ја донекле је допринео и радио. То је медиј који умножава могућност јавног наступа у бројним контактним емисијама у којима, попут фејсбука, имамо привилеговану могућност да изађемо из анонимности. Када је реч о заступљености у ванредним ситуацијама, интересантно је истраживање које је 1999. спровела агенција „Беографити“ за пројекат „Беомедији“ о праћености програма путем радија. Истраживање засновано на анкетирању суграђана дало је као резултат податак да просечан Београђанин слуша радио најмање 8 сати у току дана. Реч је о периоду бомбардовања када се потврдило да радио као масовни медиј има велики утицај на јавно мњење, као и да има веома велики аудиторијум.

Телевизија и кабловска телевизија

Телевизија је медиј веома динамичког раста и развоја великог потенцијала. Телевизија представља и интиман медиј просечног грађана и његове породице и у том смислу пружа огромне могућности електронске демократије. Утицај овог меида није сведен на вести и информације о актуелностима или стандардно информисање, већ подразумева и пружање програма естетског и етичког садржаја којим се формира колективно мишљење и колективно деловање. Једноставније речено, начин на који људи делују формира се сликама које им се приказују и језиком којим се оне тумаче. Дискурзивна моћ у том смислу је дефинисана језичка оријентација којом се обликује јавни здрав разум, а који је неретко модернизован новим речима које потичу из енглеског језика.

Енглески језик као *lingua franca*

Термини који се данас користе да опишу заступљеност и доминацију енглеског језика су: енглески као *lingua franca*, енглески као глобалини језик,

светски језик, интернационални језик или светски енглески. Ширећи терминологију базу на примену у пракси, може се закључити да енглески обухвата све контексте употребе и да га употребљавају и изворни говорници и билингвали у међусобној комуникацији, као и да се може користити на локалном нивоу између говорника различитих језика и припадника различитих култура у оквиру једне земље, као и на глобалном нивоу између говорника из различитих земаља (McKay Sandra Lee, 2002:140).

Често заговарана вишејезичност и принципи плурилингвизма који почивају у бити језичке политике Европске уније и Савета Европе, неретко долазе у сукоб са прихватањем става да је доминација енглеског као *lingua franca* политички прихватљива, и да иде под руку са установљавањем оног што је социјални, национални идентитет или сама личност. Енглески се, стога, међу заговорницима „језичке екологије“ назива „језиком убицом“ или „лингвистичким предатором“, „тираносауром рексом језика“ итд. Према Филипсону, великом противнику промовисања енглеског језика, „инглишизација“ се фаворизује од стране Британског савета, Међународног монетарног фонда и Светске банке уз најчешће три врсте аргумента: први, унутрашњи, који описује енглески као проверено богат, занимљив и користан језик; други, спољњи аргумент, који указује на то да енглески има много говорника и да је учење уз помоћ постојећих наставних материјала добро организовано; и коначно трећи, функционални, наглашава корист од енглеског језика као оног што можемо назвати „вратима света“, при чему се мисли на могућност убрзаног напретка када је реч о језичком ресурсу (Phillipson Robert, 1992). Филипсонови ставови посебно су заступљени код оних заговорника који сматрају да фаворизација енглеског језика доводи до гашења угрожених језика, до губитка значаја локалних језика или мањинских језика или колективно гледано код противника „језичког дарвинизма“.

Било да се приклонимо или не заштити мањинских или нестајућих језика, чији је број у сталном порасту и за многе језике стање је више него алармантно, морамо признати да су утицаји енглеског језика, кога можемо сматрати и језиком масовних медија и комуникације, у узлазном и све већем порасту. Ефекти медија, који често досежу вредност „свемоћи“ користе дискурс у духу енглеског језика што као последицу има велики прилив англицизама који улазећи у оригиналу, полупреведено или језички неприлагођено, не само да прави језички хаос понекад, већ полако мења и сâм српски језик.

Утицаји енглеског језика на српски језик

Према Твртку Прћићу, англицизам подразумева „општу реч или везану морфему (тј. префикс или суфикс), с различитим степеном интегрисаности у његов систем“, односно „у понешто неуобичајеном значењу термина, англицизам чини и реч, синтагма или реченица у српском језику, чија употреба одражава и/или следи норму енглеског језика – ортографску, фонолошку, граматичку, семантичку или прагматичку“ (Прћић Твртко, 2005:59). Ако се сложимо

да енглески језик непрекидно врши веома велики утицај на све језике света, па тиме и српски, онда прилив нових речи или англицизама у српски језик не би требало никога да изненади или узнемирава. Бавећи се утицајем енглеског језика на српски у пословном регистру, ауторка Сенка Симеуновић запажа следеће: „У недостатку активног прописивања начина адаптације енглеских речи пре њиховог уласка у српски језик (кад се већ појаве, ово је много теже спровести), на поједницима (преводиоцима, водитељима, говорницима и другим јавним личностима пре свега, јер они врше највећи језички утицај на ширу популацију) је да обраћају много више пажње на језик који користе, и да се боље обавесте како о српском језику, његовим правилима и принципима, тако и о начинима адаптације енглеских (и других страних) речи, које се у литератури лако могу пронаћи, те да то почну да примењују у пракси. Пошто они врше огроман утицај на целокупно друштво“ (Симеуновић Сенка, 2008: 200). Ауторка такође уочава да се инвазија енглеских речи утолико брже шири што су преводиоци лењи и нестручни и наводи следећу илустрацију: „у домаћим медијима, где постији обиље телевизијских канала који не обраћају довољно пажње на превиђење, и сходно томе, запошљавају сумњиве стручњаке за превођење енглеских филмова, серија и забавних емисија, који можда уопште нису студирали енглески језик већ су самоуки, научени путем (недовољно преведених) филмова, за очекивати је да преводи буду лоши. Регулатора и регулатива нема, па свако може да ради шта жели, нико га не контролише нити санкционише (ибид., 194).

Исто мишљење дели и Ивана Влајковић која, анализирајући комуникацију на фејсбуку, уочава да се хибридизација српског језика може донекле зауставити кроз системе институција, реформе језика, путем специјалних корисника језика, као што су преводиоци, новинари, водитељи и слично. Она на правописном нивоу примећује све већу употребу великог слова у писању наслова и назива, затим код придева који означавају припаднике различитих народа, потом коришћење W уместо В, удвајање вокала, насумично удвајање сугласника, као и замену слова српске абецеде комбинацијом слова по угледу на енглеску правописну норму. По питању лексике, ауторка уочава некритично позајмљивање вокабулара у оним случајевима где нема реалне лексичке празнине. Такође, када је реч о граматичком нивоу, ауторка примећује да се хибридизација обавља спорије него са лексиком. Главни утицаји су да се англицизми не мењају по падежима, да се услед језичке економије упрошћавају, што би могло да отвори питање процеса смањивања падежа у српском језику (Влајковић, 2010: 193-194).

Ауторка такође примећује да корисници имају конверзациону навику да у великој мери користе вулгаризме и псовке, и да они нису одраз анимозитета или негативног мишљења, већ једноставно служе некој врсти зближавања или смањивања дистанце са саговорницима. Оно што је посебно важно јесте да су ти вулгаризми или псовке у потпуности или делимично на енглеском, и да псовање не енглеском језику предстаља еуфемизам у односу на псовање на српском језику (ибид., 2010:191).

Закључак

Језичка критичка свест захтева признавање једноставне истине: не постоји ни један језик, ма како глобалан био, који би се могао сматрати у потпуности супериорним, као што не постоји ни један језик, ма како мало језичких корисника да он има, који је инфериоран и неподобан за развој. У том смислу, развој осетљивости српског према језичким утицајима или језичкој различитости уједно је и способност да се језичко благо и употреба српских речи обогати, унапреди и тим путем даље развије. Предуслов томе није да језичко позајмљивање буде стихијна активност, да се енглески „одомаћи“, а српски постане „допунски“ језик, већ, напротив, да се енглески „користи за попуњавање лексичких и других празнина у српском (матерњем) језику и на тај начин мења и допуњава“ (Прћић Твртко, 2005:14).

Из перспективе употребе англицизама, мишљења смо да они чине претежни део језика струке, говора младих и савременог језика који се користи у масовним медијима. Као такви, англицизми нису непожељне и неупутне речи, већ их, по речима аутора Брборића, „треба учити и знати, добро их гласовно и облички, тј. фонолошки и морфолошки прилагођавати и употребљавати с мером, без аверзије. Кад се ваљано науче, тачно и умесно употребе, оне престају бити туђице и постају – нашице, домородице, својице, властитнице“ (Брборић, 1996:48). У истој равни размишљања је и став Ивана Клајна који сматра да се не ради о „најезди“ или „поплави страних речи“ већ „недовољној стваралачкој моћи домаћег вокабулара“ (Клајн Иван, 1996:75). Јадранка Божић, са своје стране, на крају анализе о језичким позајмљеницама, закључује да „упорно треба инсистирати на наукорњености, дислоцираности, мешању форми и садржаја, на перманентном устројавању на разноликости и толеранцији (међујезичкој)“ (Јадранка Божић, 2003:226).

Литература:

1. Božić, Jadranka, (2003): „Jezičke pozajmljenice u sociolingvističkom ključ“, *Glasnik Narodne Biblioteke Srbije*, n.1: 215-230.
2. Bugarški, Ranko (2005): „*Jezik i kultura*“, Beograd: Čigoja štampa.
3. Vivian, John (2012): *Media of Mass Communication*, Boston: Pearson.
4. Vljaković, Ivana (2010): „Uticaji engleskog jezika na srpski jezik na planu pravopisa, leksike i gramatike u komunikaciji na fejsbuku“. *Komunikacija i kultura* online, Godina I, broj 1: 183-196.
5. De Fleur, Melvin; Ball-Rokeach, Sandra (1982): „Theories of Mass Communication“. New York: Longman.
6. Klajn, Ivan (1996): „*Srpski jezik na kraju veka*“, Beograd.
7. McKay, Sandra Lee (2002): Teaching English as an international language: the Chilean context, *ELT Journal* 57 (2):. 139-148.

8. Lippman, Walter (1927): *“Public Opinion”*, Brace and Company: New York. Prema: Skoko, Božo (2004): „Odnosi s javnošću kao doprinos demikratizaciji i profesionalizaciji procesa javnog komuniciranja“. *Politička misao*, Vol XLI, br.1: 92-101.
9. Prčić, Tvrтко (2005): *Engleski u srpskom*. Novi Sad: Zmaj.
10. Phillipson, Robert (1992): *Linguistic Imperialism*. Oxford: Oxford University Press.
11. Simeunović, Senka (2008): Uticaj engleskog jezika na srpski sa naglaskom na poslovnom registru, *Škola biznisa*, Novi Sad.

POSITIVE AND NEGATIVE ASPECTS OF THE INFLUENCE OF MASS MEDIA ON THE INTER-LINGUAL RELATIONS BETWEEN ENGLISH AND SERBIAN

Summary: The paper focuses on the influence of English in the Serbian language, in our case, the mother tongue, as a consequence of language contacts, cultures and information in cyber, television and radio space. Starting from the assumption that there is a wide stratification of the forms of communication through the mass media, as well as the dramatically dominant influence of the English language and its increasingly popular use, primarily with young people, the author proposes to examine inter-lingual relations within the mentioned spaces. The examination of the influence of English on the Serbian language is based on the sociolinguistic fact that languages are living organisms that do not exist as separate entities, but instead monitor the functional, social, or individual choices and needs of individuals who use them. In this sense, Anglicism, on the one hand, represent the special needs of the speaker, and on the other, their expansion and the unplanned development represent a sociolinguistic phenomenon that, apart from the question of possible justification and tolerance, needs a serious attention to be put in order to preserve the standard Serbian language.

Key words: mass media, the English language, the Serbian language, language tolerance, Anglicism

ИВАНА М. ФИЛИПОВИЋ*

Sectra Consulting

Београд

УДК 316.774:343.9

Прегледни рад

Примљен: 02.11.2018

Одобен: 30.11.2018

Страна: 95-110

АПОРИЈЕ МЕДИЈА У ОСТВАРИВАЊУ ПОЛИТИКЕ СУПРЕСИЈЕ КРИМИНАЛИТЕТА И ЗАШТИТИ ПРАВНОГ ПОРЕТКА

Сажетак: Медији имају доминантан утицај на формирање ставова у јавном мњењу о свим битним друштвеним питањима, па тако и о криминалитету као негативној друштвеној појави. Већина стереотипа и погрешних схватања о појединим аспектима криминалног феномена су добрим делом последица медијске слике о овим појавама. Због тога је неопходно испитати механизам медијске обраде информација о криминалном догађају, с посебним освртом на то да ли се медијска слика о криминалитету разликује од његових стварних размера. Могло би се тврдити да је у позадини многих медијских извештаја потреба за сензационалистичким представљањем појединих облика криминалитета, пре свега насилничког, а једно од могућих објашњења за такав приступ би могла да буде потреба за стицањем профита. Оваквим приступом проблему криминалитета медији често угрожавају нормално функционисање органа правосуђа. Требало би размотрити и границе односа између права на слободу штампе и претпоставке невиности. Феномен моралне панике, који последњих деценија привлачи пажњу аутора, везује се управо за проблем медијске конструкције реалности која добрим делом не одговара правом стању ствари.

Кључне речи: медији, јавно мњење, апорија, медијска презентација, друштвена улога и одговорност, криминалитет, службе безбедности, правни поредак

Увод

Набрајање свих дефиниција медија, и одређивање једне, са претензијом да буде најтачнија и најобухватнија, није лак посао, па ћемо, у духу овог рада за медије рећи да су медији комплексни појам који означава системе јавног информисања који служе за дистрибуцију информација и аудио-визуелних садржаја у сврху информисања, образовања и забаве најширих слојева становништва, мада, медији могу имати и друге, подједнако важне и озбиљне функције. Сама класична теорија медија се мења и прилагођава насталим промена-

---

* ivanuska0502@yahoo.com

ма уводећи у науку неочекиване тезе, попут теорије ”нових медија”, онако како их детерминише Лев Манович¹.

Медији су и инструмент за промоцију социјалног простора у савременом свету². Оно што не постоји у медијима као да се није ни догодило, разумљиво, уз романтичну опаску да су знања стечена конзумацијом медијских садржаја, само пролазна и привидна, као сабласне слике³. Иако је првобитни *raison d'être* медија био да информишу грађанство, врло брзо се испоставило да медији, колико год информисали, могу и да дезинформишу, и то често чине намерно, ангажовано, у складу са политичким, или неким другим циљем особе или група који контролишу медије.

Медији могу имати и још једну функцију, а то је функција активне улоге у наметању грађанима и јавности, политичких, социјалних, психолошких и иних, једном речју вредносних ставова. Медије због тога негде зову седмом силом, негде четвртим сталежом, негде четвртом влашћу. У вештим рукама, медијима се може ефикасно обликовати јавно мњење. Да ли ће утицај ”вештих руку” бити божански или дијаболички, да ли ће бити у корист свих јединки друштва, или само одабраних, то зависи само од зрелости једног друштва и његових демократских институција. Овај рад ће се највише бавити том функцијом медија, њених могућностима да се укључе у реализацију политике заштите правног поретка и сузбијања криминалитета у Србији.

Стање у медијском простору Србије

Социјалистичка Југославија је била егземплар правилне улоге медија у заштити правног поретка и подршци државној и друштвеној политици сузбијања криминалитета. Тадашње друштво је успело да потпуно обележи, маргинализује и изолује починиоце криминалних деликата од остатка друштва. Друштво је имало однос према њима као према нечему што је прљаво, заразно, штетно, у сваком случају недостојно нормалних људи и недостојно појављивања у медијима. Такав став је формулисала и промовисала тадашња друштвена елита, а грађани су је послушно следили.

Међутим, велика држава се распала, а на њеним рушевинама је почело стварање малих националних држава које су, све од реда, створиле нове политичке елите које су на политички сто вратиле старе географске карте са, махом пораженим, националним програмима насталим у деветнаестом веку. За остварење свих националних програма посвађаних нација и стварање свих националних држава није било довољно територија нити становника, и – почео је грађански рат.

---

¹ Лев Манович, (рођен као Лев Захаревич Манович, Москва, 1960). Емигрирао у САД 1981. Сматра се водећим теоретичарем дигиталне културе и медијске уметности, и професор је визуелних уметности на универзитету Калифорнија у Сан Дијегу.
<http://mitpress.mit.edu/books/language-new-media>, приступљено 15. 02. 2017

² Види: Филиповић, Александар: *Парадигма културолошког позиционирања видео игре*, докторска дисертација одбрањена на ФДУ у Београду, маја 2016, библиотека ФДУ Београд

³ http://refi.su/help_13.htm, приступљено 10. 02. 2018

Када је крајем осамдесетих година први пут поменуто име, тада мало познатог службеника Беобанке, Слободана Милошевића као особе од које може да се направи ”спасилац српског народа”, а од разних академика, писаца, дисидената, песника, сликара и разних идеолога, авантуриста, хоштаплера, прописвета и осуђиваних криминалаца створена и промовисана нова српска елита, српски медији и српски криминалци су добили нову улогу и нови статус.

За нову елиту је распад велике државе била дуго очекивана прилика за остварење националног циља. То је постао приоритет свих приоритета. У остварење надасве патриотског циља да се најзад државном територијом покрије етничка распрострањеност српског народа, укључени су сви медији, све националне институције и - сви криминалци.

Отада је прошло скоро тридесет година а медијска слика људи који су противници правног поретка Србије се значајно променила. Они су данас стубови друштва, нова српска елита: контроверзни бизнисмени, млади лавови који су имали тешко детињство, бесмртни хероји врелог асфалта, навијачи, витезови који нису имали среће, дивни мужеви и очеви .... Високотиражни медији данас описују подвиге флагрантних криминалаца, њихова бекства из затвора, описују десетине кривичних пријава које никада нису процесуиране, објављују фотографије осуђених криминалаца којима није одузет пасош па прате спортска такмичења у иностранству. Гледане ТВ станице емитују вишесатне интервјуе у којима се, преко сваке мере и до граница дебилности сервилни водитељи понашају према гостима као да пред собом имају добитника Нобелове награде, а не криминалца који је са 35 година старости већ одлежао 20 година у затворима. Пред очима стотина хиљада поштених грађана, мрачни и суморни егземплари тог новог српског *noblesse-a* описују како су пуцали на полицију, ругају се закону, судијама и судовима „који су морали да га пусте“ и подучавају гледалиште пожељној животној филозофији и понашању ”ако желиш да успеш у животу”⁴. Другим речима, држава се потпуно предала тамном талогу друштва који флагрантно нарушава и исмева правни поредак и чини сваковрсна криминална дела. По некад се неком учини да ће, попут ”Анђела гаравог лица”,⁵ Србијом вечно да владају мрачне сенке убијених криминалаца.

Шта ту могу да учине медији?

Медији, у начелу могу да ураде доста, или бар могу да се укључе у остваривање државних и друштвених циљева, али само ако им се одреди правилно место у стратегији борбе за заштиту правног поретка, и ако се претходно професионално и етички оспособе за било какав озбиљан програмски рад. То не може да се уради без озбиљне подршке државе која би требало да буде

⁴ У једном интервјуу на ТВ, више пута осуђивани криминалац препоручује гледаоцима своја животна начела, речима: „Не смеш да будеш п...ка, на улици мораш да покажеш м...да. Ако треба да пуцаш на „керове“, пуцај, ко их ј...е, и они пуцају на тебе“.

⁵ „Анђели гаравог лица“ (*Angels With Dirty Faces*) култни гангстерски филм Michaela Curtiza из 1938. у коме глуме James Cagney, Humphrey Bogart и Pat O'Brien.

заинтересована да оспособи медије који треба да ураде посао државе. На жалост, државне власти су, *de facto*, одустале од озбиљног бављења државним интересом у области јавног информисања. Центри моћи из којих се креира политика формулисања и кодификовања јавног интереса у области информисања премештена је магловиту сиву зону у којој се јавни интерес формулише онако како то одговара свим другим чиниоцима јавног живота, осим грађанима Србије, друштву па и држави у ширем смислу. Створено је стање од кога тешко може постојати горе у коме уски центри моћи милтоновски⁶ ”пазе” на медије.

Према подацима Агенције за привредне регистре у којој се по закону води регистар медија, у Регистар медија у Србији су уписана 2.034 медија⁷. Почетком 2018. године регистрована су 863 штампана медија, односно дневних и периодичних новина, 309 радио станица, 211 телевизијских програма, 432 интернет портала и 57 уређивачки обликованих интернет станица. У Регистар медија уписана су 23 сервиса новинских агенција, колико је било и 2016. године. Забележена су и 123 регистрована медија који се воде као ”недефинисани” јер нису Агенцији доставили податке о врсти медија, а 16 медија се воде као ”остало” јер нису сврстани ни у једну наведену категорију.

Другим речима, медији у Србији су у прилично рђавом стању и такви какви су нису превише употребљиви за активну улогу у спровођењу политике сузбијања криминалитета. Готово да нема медија који у брутално спроведеном процесу приватизације није озбиљно девестиран. Остављени себи, новим власницима и тржишту, медији су почели да објављују оно што ће продати издање, или привући оглашиваче. Прави, добри новинари, носиоци међународних признања су се повукли, а медије је преплавилa маса „адвертајзинг, ентертејнмент и пи-ар“ посленика, углавном нешколованих квази новинара и уредника без визије и знања, при томе сумњивих професионалних и нарочито етичких начела. Професионално слаби, без подршке државе и јавних друштвених структура, новинари и медији су се потпуно предали синдрому „Великог брата“, „Фарме“, „Задруге“, „Парова“...: зарадити новац *по сваку цену* јер се једино на тај начин може обезбедити егзистенција медија и зараде запослених.

Већина *mainstream* медија у Србији је деценијама под контролом власти и оглашивача, што углавном буде исто, а оно мало независних медија који постоје, заправо и нису класични медији већ се ради о различитим организацијама, које су и у свету познате по истраживачком раду и едукацији новинара. Такви медији бивају проглашени државним непријатељима, и блокадом приступа оглашивачима или аутоцензуром доведени у услове практично немогуће за рад. Слободно поље за новинарски рад остављено је само медијима који се саображавају општој апологији новог морала, промоцији нових флагрантно

---

⁶ Када је енглески ”Дуги парламент” 1643. године донео Указ којим се на снагу враћа стјуартовски ”Декрет Суда Звездане собе”, односно уводи строга цензура штампе, Џон Милтон је написао и Парламенту упутио спис ”*Ареопагитика и други списи о грађанским слободама*”, један од најзначајнијих текстова о слободи штампе који је икад написан, текст који би могао да буде написан и данас а да му се мало шта дода или одузме.

⁷ www.ar.gov.rs, стање из јануара 2018.

криминализованих хероја нашег времена и њихових политичких заштитника. Са таквим приступом уређивачкој политици, главне муштерије већине српских медија су постали најнижи слојеви естраде, модерни гладијатори *reality* програма и – криминалци, сви од реда, *ин флагранти* најнижи друштвени талог.

Ко су ”становници” медија у Србији?

У нашој, некада признатој и поносној земљи, новинарство је била угледна и часна професија. Србија је деценијама стварала и неговала бардове новинарске професије, познате и признате у свим светским информативним и политичким центрима. Најпознатији новинари су, имајући знање и ауторитет академика и министара, креирали државну политику колико и политичари и државници. За неколико деценија све се променило. Телевизије са националном фреквенцијом, као и најпропулзивнији штампани и електронски медији перманентно угошћују особе које по свим особинама представљају сегмент друштва кога се пристојан човек клони и стиди га се. Готово да нема порока којима гости најгледанијих емисија нису препуни. На западу је својевремено формулисан израз *residents of the media*⁸ који означава сегменте друштва који су најчешће третирали у медијима, а појединачни медији су званично или незванично ранжирани у складу са ”рангом својих становника”. Тако су у Великој Британији, у конзервативним *The Times* или *The Daily Telegraph* ”становали” чланови краљевске куће, племство, адмиралитет, војничка и финансијска аристократија. У тим новинама нисте могли да нађете информације о естради, проблемима радника или извештаје са фудбалских утакмица и осталих спортова у којима се играчи много зноје, већ углавном крикет, голф, поло, јахање, по некад тенис.... Ко је хтео информације из живота *Centre-left* средњег слоја, читао је *The Guardian* или *The Observer*, а они који су желели да знају баш све што се дешава у Лондону, да се ”помешају са пролима”⁹ и да гледају рагбисте крвавих разбијених глава и поломљених зуба, морали су да купе *The Independent*. Тако је било до скоро. Сада је нешто другачије, али то ни мало не ремети причу о ”становницима” појединих медија.

Ко ”станује” у српским медијима, какав је доминантни етички профил тих особа, како медији третирају особе које приказују и о којима извештавају, ко се у најгледанијим терминима смешти гледаоцима и преноси им своје моралне и животне поуке? Ко су најгласовитији и најпопуларнији гости у ”кући великог брата” који за победу, пред армијом полугладних али егзалтираних гледалаца, добију, у *reality* програму, награду у висини 200 радничких плата¹⁰? Могли би смо, тражећи најпотпунији опис гостију *reality* програма и најчитанијих магазина и дневних новина да набрајамо и цитирамо сатима, али ћемо се уместо тога на овом месту подсетити Ива Андрића и оног дела у коме

⁸ Колоквијално, ”становници медија”

⁹ Код Џорџа Орвела (1984), колективни назив за трећу, најнижу класу људи, обичан народ који највише подсећа на пролетере. Отуда и име ”проли”. У оригиналу: *prole*, множина *proles*

¹⁰ Кристина Кија Коцкар победила је у финалу ”Задруге” и освојила 50.000 евра и аутомобил. (Блиц, 21. 06. 2018)

описује становнике Проклете авлије, истражног затвора у тадашњем Истанбулу:

”Претежну већину сачињавају цариградски хапшеници, прави избор најгорег од најгорег што гамиже по цариградским пристаништима и трговима или се завлачи по јазбинама на периферији града. Обијачи, сецикесе, коцкари од заната; крупне варалице и уцењивачи; сиротиња која краде и вара да би живела; пијанице, весела браћа која заборављају да попијено плате или механски разбијачи и укољице; бледи и потуљени јадници који од опојних дрога траже оно што од живота нису могли да добију и зато уживају хашиш, пуше или једу опијум, и не заустављају се ни пред чим, само да би дошли до отрова без ког не могу; непоправљиви порочни старци и непоправљиво пороком упропашћени младићи; људи са свакојаким извитопереним нагонима и навикама које не крију и не улепшавају него их често излажу свету на видик, а и кад их крију сакрити их не могу, јер проговарају на сваком кораку кроз њихова дела. Има вишеструких убица и таквих који су већ неколико пута бежали са робије и због тога су оковани већ овде, пре суда, и осуде, они изазивачки звекећу својим оковима, псујући бесно и гвожђе и оног ко је ланце изумео¹¹”.

У Андрићевој Авлији нема жена и то је круцијална разлика у односу на ову српску медијску авлију. Значајни број припадница лепшег пола, из пристојности не можемо описивати. Кад би на јавном месту наишле на такву особу, мајке су до скоро преводиле децу на другу страну улице, и стављале им шаку преко очију. Већина јунакиња српских *reality* програма би, у пристојној држави биле на полицијском списку за изолацију. Људи из Србије, који имају посла са странцима имају проблем да им објасне како је емитовање тих програма могуће у време када су деца будна.

Као и већина других, ни ова појава није карактеристична само за Србију. То је изгледа уобичајена станица на путу трансформације медија и њиховом прилагођавању присуству и доминацији ИКТ и телеприсуства¹² на сваком месту и у сваком моменту. Овде се ради и о једној прикривеној промени намене медија. Аутори и продуценту и даље „гурају“ причу да су то информативни медији, а у ствари, ради се о забавним медијима који конституишу *друштво спектакла*¹³ које ствара један други медијски феномен који се све чешће зове *Спектакларно поробљавање свакодневице*. Дивна Вуксановић¹⁴ пише да то

¹¹ Андрић, Иво, *Проклета авлија*, Ево giunti, Београд, 2015, страна 6

¹² TelePresence присуство на даљину, систем који уједињује усавршене елементе звука, видеа високе резолуције и интерактивности у стварању доживљаја близине међу особама, местима и догађајима. Светски лидер у концепцији телеприсуства је компанија Cisco Systems, Inc, San Jose, California, USA

¹³ *Друштво спектакла (La société du spectacle)* је филозофски рад из 1967. године и марксистичка критичка теорија Ги Дебора (*Guy Debord*; 1931 – 1994), у којој аутор развија и представља концепт Спектакла. Књига се сматра важним текстом Ситуационистичке интернационале. Дебор тврди да се историја друштвеног живота може схватити као деградација постојања у једноставно појављивање. Сматра да се ”људско остварење више не изједначава са оним што неко јесте, већ са оним што поседује.”

¹⁴ Дивна Вуксановић, професор на Факултету драмских уметности у Београду. На докторским студијама ФДУ предаје Филозофију медија. Цитати у овом раду узети су из текста *Прилог критички онтологије медија* УДК 316.774: 114.76, 316.776: 11

„спектаклуларно поробљавање свакодневице и слободног времена посредством света тоталне забаве, коју данас промовишу мултинационалне компаније, чији су слогани искључиво везани за тзв. „свет забаве“, а који је својевремено жестоко критикован од стране Лефевра (Lefebre), Дебора и Ситуациониста, данас се драматично испољава у свој својој систематичности и транспарентности – посредством новог вида „реалне“ медијске забаве, који је својом дистопијски обојеном литературом антиципирао још Џорџ Орвел (Orwell), а ефектно у кинематографском медију реализовао филм „The runner“ („Тркач“). На нивоу самог садржаја, овај филм тематизује однос између телевизије и свакодневице, представљајући га као простор за продукцију и репетицију насиља, демонстрирајући, визуелним изражајним средствима, принцип искључења другог (односно нетолерисања „разлике“ у социјалном смислу значења појма)”.

Иако је описани тренд планетарни, он се у земљама са развијеном и поштованим институцијама манифестује релативно маргинално, али у недовољно развијеном друштвима, као што је наше, по некад може да добије размере културне и цивилизацијске катастрофе. Као и свака катастрофа, и ова је почела полако и на изглед неприметно. Почело је на естради коју су медији махнито промовисали. Најпре су били скандалозно бесрамни наслови и стихови турбо фолк песама, толико бесрамни да су излазили из оквира морала и потпадали под криминална дела узнемиравања јавности, или бар душевну болницу¹⁵. Онда су нам представљали разне ”црне бисере” који су постајали све црњи и црњи да би коначно криминалци свраћали у телевизијске студије као у своју кућу, попут правих уважених грађана и стубова друштва.

„Масовни медији¹⁶ су уопштено речено фасцинирани и опседнути криминалитетом, односно свим девијантним понашањима. Та њихова опседнутост овим феноменом може се одразити на обичног грађанина, конзумента информација, на позитиван или негативан/штетан начин. Медији јесу примарни извор информација јавности о криминалу. Људи се све више ослањају на медије, што је довело до социјалног отуђења, јер између себе све мање комуницирају.

Руковођени комерцијалним притисцима, занемарујући традиционалне новинарске критеријуме, медији су преузели главну улогу у преобликовању јавног мњења. Сензационалистичко извештавање о криминалним дешавањима, доводи до повећања гледаности или читаности неког медија, бољег рејтинга и профита, али и до претеривања о природи и обиму злочина, што резултира афективним реакцијама конзумента информација, тј. узнемирењем грађана и страхом од криминала. Научници који се баве проучавањем и истраживањем криминалитета, јединствени су у ставу да је друштво постало више насилно од појаве медијске индустрије. Експанзија филма, телевизије, компјутерске технологије, интензивирала је насиље. Бројне студије подупиру хипотезу да понављање и свеприсутност насиља у масовним медијима „храни криминал“. Медији играју кључну улогу у „регрутовању“ починилаца кривичних дела, али и

¹⁵ ”Неко ће ми ноћас направити сина” (Сандра Продановић – ”Африка”), ”..код тебе су још увек моје гаћице” (Гордана-Гога Секулић), ”Праћуно се шаранчић” (Весна Вукелић – Венди).....

¹⁶ Бјелајац, Жељко, *Медији, субкултура и криминалитет у савременом друштву*, Култура Полиса, број 27, 2015, Нови Сад, страна 132

у перцепцији јавности о криминалу. Уместо превентивне и едукативне улоге, масовни медији су „нехотице“ заузели позицију покровитеља криминала“.

Детерминисање фактора који креирају стање у медијском простору као таквом

Мислим да општа и разорна пауперизација није највећи проблем данашњих медија у Србији, а нарочито није разлог за њихово свеопште пропадање, поселање, криминализацију и дубоко морално посрнуће. Важнији разлози за то су професионално незнање новинара и уредника и морални суноврат једног сегмента друштва који се у појединим случајевима граничи са моралним развратом описаним у Библији.

Кад разматрамо разлоге за то, овде је, у Србији, првенствено реч о пропусту елите која је, из ових или оних разлога, контролу и управљање друштвом препустила масама и њиховој хипердемократији као владајућем облику демократије друге половине двадесетог века. ”Има један догађај¹⁷ - писао је Хозе Ортега и Гасет¹⁸ - који је, добар или лош, најважнија ствар у европском јавном животу данашњице¹⁹. То је долазак маса до потпуне друштвене моћи (власти). Пошто по својој суштини масе нити смеју нити могу да управљају властитим постојањем, а још мање да владају друштвом, то значи да је Европа данас запала у најтежу кризу која може задесити народе, нације и културу.”

Иако упозорења о нарастајућој декаденцији европског друштва постоје скоро сто година, чини се да их нико не схвата озбиљно, нити транзицију носилаца власти са елите на представнике масе доживљава као опасност. Охоло аристократске и финансијске елите Западне Европе су, евентуално, мало увређене, али сматрају да је огромна дистанца између њих и маса на власти толико велика и цивилизацијска да смеју да све то, упркос поукама историје²⁰, једноставно – игноришу! Слабе елите малих и слабих земаља падају једна за другом и препуштају власт представницима маса.

Није хипердемократија завладала само Србијом. Она је нова светска религија која хара Европом и приморским деловима САД поништавајући и оно мало прерогатива природног права и традиционално природних људских односа који су остали после човечијег бекства од слободе²¹. Симплификација живота и људских односа на најнижем нивоу о којој смо некада учили као

---

¹⁷ Ортега и Гасет, Хозе (Jose Ortega y Gasset) *Побуна маса*, Градац, Чачак, 2013, страна 33, 34

¹⁸ Хосе Ортега и Гасет (José Ortega y Gasset, 1883 – 1955.) шпански либерални филозоф и есејист прве половине двадесетог века, у периоду када је Шпанија лутала између монархије, републиканизма и диктатуре. Његова је филозофија описивана као "филозофија живота", која је имитирала Едмунда Хусерла. Главна дела: *España invertebrada* (1921), *La rebelión de las masas* (1930) и *Toward a Philosophy of History* (1941)

¹⁹ Писано 1927. године

²⁰ Француски краљ Луј XVI и краљица Марија Антоанета су током Француске револуције (1789 - 1799) веровали да су, као и њихова власт, безбедни. На захтев острашћене масе, погубљени су на гиљотини 1793. године

²¹ Види: Ерих Фром, *Бекство од слободе* (*Escape from Freedom*)

сегменту дистопије и разарања вредности живота, сада је уобичајено и пожељно стање. На чело највећих светских држава, некадашњих ”великих сила”, поштеним изборима долазе сасвим просечни људи, или, пак људи које не би смо пожелели ни за председнике кућних савета. У већини старих држава западне Европе, елите се још увек држе јер су на време створиле систем који ту симплификацију држи на маргинама друштва или сегментима мање важним за живот. Али у малим транзиционим државама попут Србије, у којима су старе елите разорене, а нове, Коча Поповић би рекао,²² створене од ”башибозука, багре и брабоњака”, владавина полуписмених маса све више постаје дистопијски систем који атакује на здрав разум и који има две основне карактеристике²³: масе у Србији обављају делатности и послове свакодневног живота којима су се до скоро искључиво бавили представници елите; и друга, масе више нису покорне елити – нити је слушају, нити је следе, већ их, супротно, без икаквог уважавања одгуркују у страну и заузимају њихова места.

Препуштање управљања државом и друштвом некомпетентним масама је крајње неодговорни и далекосежно штетни поступак елите, али, сви су изгледни да је то био нужан чин, нужан због аутодеструкције саме те елите која се, после више од деценије²⁴ неуспешних покушаја да се етаблира као иреверзибилни политички ауторитет, показала *ин флагранти* недораслом да влада масом и добија изборе. Хронолошки последња успешна елита која је управљала Србијом је била бивша комунистичка елита која је на оснивачком конгресу СПС²⁵ постала социјалистичка елита. Временом су тој изворно идеолошкој елити пришли многи прави интелектуалци који су је деидеологизовали у довољној мери да она, та елита, буде опште прихваћена²⁶. Сада је на место које су заузимале елите – ступила маса, и почела да уређује односе у друштву на свој начин.

По својој онтолошкој суштини, човек не може да живи у анархији. Откад је изашао из епохе малих племена, били су му неопходни ред и сигурност које може да обезбеди само организована власт. Принципе организоване власти су смишљали визионари, организовали су је предводници, а одржавале су је ”челичне песнице” које од тада па до данас има свака власт. Стотинама хиљада година та три чиниоца представљају елиту, а остатак је чинила сива покорна и лојална маса. Друштво је, дакле, увек ”динамичко јединство двају чинилаца: мањине (елите) и масе²⁷. Мањине сачињавају појединци или групе које се посебно истичу. Маса је збир појединаца који нису нарочито истакнути.”

²² ”Башибозук, багра и брабоњци устали да обнове Душаново царство! Срби су само против онога ко би хтео да их макар мало опамети, а одушевљено кличу свакоме ко их још више заглапљује, уназађује и унесређује. Жалосно је што су Срби у цивилизацијском и културном погледу остали на нивоу на коме су били пре сто година. Они нису у сукобу са светом, већ са самим собом, враћајући се на шајкачу и опанак из којих су једва изашли.” (Коча Поповић, 1991)

²³ Хозе Ортега и Гасет, (Jose Ortega y Gasset) *Побуна маса*, Градац, Чачак, 2013, страна 41

²⁴ 2000 до 2012. године

²⁵ 1990. године

²⁶ На изборима 1990. године Социјалистичка партија Србије освојила је 194, од 250 мандата у Скупштини Србије

²⁷ Ибид, 38

Како се промена у управљању државом и друштвом реперкутовала на стање медија?

Функција управљања (наређивања) и слушања (извршавања) је суштина не само правног поретка, већ и укупних односа у сваком друштву. Питање ко у друштву наређује, а ко слуша, пресудно је за стање свих осталих ствари. Ако је то питање рђаво решено, а у Србији јесте, и остале ствари ће ићи наопако. Као и медији. Поред осталих негативних ствари које је маса унела у јавни живот у дала му ”право грађанства”, најочигледнија је потпуна, готово митска деструкција морала међу медијским посленицима коју прати потпуни недостатак стида, при чему стид или срамоту означавамо као субјективни доживљај појединца због ниске оцене свог понашања у објективној ситуацији. Оно што запрепашћује је чињеница да у српским медијима никога није срамота ни од чега и ни од кога. Овде је реч о свакодневној елементарној етици, реч је о ономе што нас родитељи науче у првим годинама живота, пре него што пођемо у школу.

Ако се под етиком подразумева лично примењивање одређеног скупа вредности које је појединац слободно усвојио да би остварио циљ који себи поставља и сматра исправним²⁸, лако се долази до констатације да је етика пре свега лична ствар, ствар личног избора. Српским медијима нема ко да каже срам те било, и они зато настављају своју игру са катастрофалним последицама по здрав разум, васпитање и социјализацију генерација. У општем плану задржавања на власти готово комплетни естаблишмент као репрезент маса на власти, не само да не приморава медије на етично понашање, него их охрабрује да истрају у свом начину рада стварајући тако измењену етика медија која у ствари представља не-етику и негацију комплетне медијске сфере, јер медији чине оно што нигде није дозвољено и што ни једно друштво не допушта - на недозвољен начин преносе искварене и интересима центара моћи прилагођене детаље *догађаја* до јавности, која, опет, на бази тих искварених и фалсификованих детаља формира, наравно, погрешан и штетан егзистенцијални став. Медијским радницима и осталим учесницима у неморалној игри је дозвољено апсолутно све: могу да обмањују, лажу, варају, симулирају, подмећу, прете, уцењују, они смеју да не поштују ни једно морално, професионално или било које друго правило јер институције задужене за регуларност, односно друштвени или државни механизам за спречавање таквог понашања – не постоји. Управо то, што сви могу да крше сва етичка правила чини темељ не-етике медијске сфере и читаву медијску сферу лишавља озбиљне могућности да се упусти у било какву друштвену активност, а камо ли, дуготрајну и тешку борбу за афирмацију савремене политике сузбијања криминалитета.

Други битни чинилац немогућности медија да се укључе у креирање и остваривање политике сузбијања криминалитета је опште незнање медијских посленика. После почетног периода изградње земље, када су се новинарског

---

²⁸ Živanović Nenad, *Igra ruke*, Zbornik, Centar za naučna istraživanja SANU Univerziteta u Nišu, Niš, 2011, страна 170

посла прихватили добро писмени људи са натпросечним даром за писање, почетком седамдесетих година је почело масовније запошљавање новинара са завршеним факултетом. Почело је дипломцима Филозофског и Филолошког факултета, а почетком седамдесетих је прве дипломиране новинаре ”избацио” Факултет политичких наука. Дугогодишњи новинар НИИ-а, Сергије Лукач²⁹ је био шеф катедре за новинарство на ФПН и под његовим надзором су однеговане генерације и генерације новинара и уредника. У једном моменту, почетком двехиљадитих, већина уредника и водећих новинара у Србији су били свршени студенти новинарства на ФПН у Београду. Велико професионално и опште знање се подразумевао, као и веома високи етички стандарди.

Суноврат је почео почетком последње деценије. Већ смо поменули разорне последице приватизације и повлачења државе из власништва над медијима. Стотине медија који су финансирани из буџета локалних заједница остало је без новца. Локалне новине и радио станице нико није хтео. За по неку телевизију је још и било интереса. На тржишту су се појавили мешетари. Исти људи су куповали локалне медије, локална аутопревозничка предузећа, земљорадничке задруге. Управљали су њима на исти начин.

Хиљаде школованих и способних новинара су биле суочене са новим власницима и њиховим дијаболским етичким и непрофесионалним захтевима. Највећи број је напустио новинарство и потражио други посао. На њихова места су нагрнули људи који никада нису радили у новинарству и који никада не би могли ни да раде тај посао у неко нормално време у нормалној земљи. То су били и данас су следбеници и апологете хипердемократског таласа српске јавне сцене, модерна несрећна новинарска ”деца са колодвора Зоо”³⁰, чија је новинарска максима идентична Лојолиној³¹ језуитској максими. Модерна орвеловска верзија језуитске максиме *Omnia ad maiorem Dei gloriam*³² је најважније правило актуелног српског новинарства. *Све за највећу славу Некога*. Орвелово ”министарство за истину”, или ”5 минута мржње”, као да свакодневно извиру из медијских приказа актуелних догађаја. При томе се то не дешава у неком малотиражном, полуанонимном медију, већ у најчитанијим дневним и недељним новинама и на телевизијама са националном фреквенцијом!

²⁹ Сергије Лукач, (1920 - 2004) новинар, правник и професор. Студирао је права у Греноблу, Београду и Загребу. Дугогодишњи новинар и уредник НИИ-а, оснивач Катедре за новинарство на Факултету политичких наука у Београду и редовни професор на предмету ”Теорија и техника новинарства”.

³⁰ ”Кристијана Ф. - Ми деца с’ колодвора Зоо” (немачки: *Christiane F. - Wir Kinder vom Bahnhof Zoo*) култни немачки филм из 1981. године, који је режирао Ули Еде. Филм рађен по истинитој причи чија је јунакиња Кристијана Вера Фелшеринов (*Christiane Vera Felscherinow*). Књигу су 1979. под истим називом, уз асистенцију саме Кристијане, написала два новинара часописа *Штерн*, Кај Херман и Хорст Рик.

³¹ Ињиго Лопез де Лојола (шпански: *Íñigo López de Loyola*), познат и као Свети Игнасио из Лојоле (шпански: *San Ignacio de Loyola*, 1491-1556). Оснивач Дружине Исусове (шпански: *Societas Iesu*: скраћено: S.J. или S.I), монашког реда Католичке цркве који је био директно потчињен папи. Чланови реда зову се језуити.

³² ”Све за највећу славу Божију”. Оригиналано *Ad maiorem Dei gloriam inque hominum salute*. Порекло фразе се приписује оснивачу Језуита, светом Игнацију Лојоли, који је намеравао да фраза служи као камен темељац религиозне филозофије Језуита. Лојола је ту изреку ставио на свој монограм 1541. године

Стратегија опоравка медија у Србији

Па, добро, Американци би казали: *OK, what now!?* Шта ми сада да радимо, како да поправимо медијску сцену? Шта наука и научници разних профила могу да ураде, која решења да понудимо грађанима и политичарима, како да повећамо могућности медија да се упусте у остварење политике очувања правног поретка и сузбијања криминалитета? Како да од противника, медије направимо савезницима у тој борби?

Иако на први поглед изгледа лако, није тако. Медији у Србији су самостална привредна друштва основана капиталом оснивача. У духу дефиниције из Закона о привредним друштвима, правно или физичко лице оснива медиј ради стицања добити. Никакав други интерес није изнад тог, комерцијалног интереса. Сва добит коју медији стекну припада њима, али су њихови и сви ризици, укључујући и ризик пропасти. Страх од потенцијалне пропасти активира осниваче на битно повећани привредни ангажман, на пожељну пословну агресивност која не може да буде претерана. Медиј као привредно друштво производи производ. Оснивачи медија ће учинити све да продају производ, или да привуку оглашиваче да плате рекламу и да при томе зараде, а услов за то је, опет, добар, читан или гледан производ. То је добар и пожељан пословни амбијент, али врло често наводи осниваче на недопустиво задирање у личност људи.

Овде у нашу тему улази својеврсни правни дуализам, можда и нека врста несклада, антиномије, а у сваком случају дијалектичка супротност права личности и медијског права. Постоји снажна веза између људских права, права личности и медијског права. "Право личности има "несрећу" да, готово подједнако гравитира јавном и приватном праву, правном и моралном поретку. У основи ипак претеже његова грађанскоправна компонента, пре свега због тога што је заштита тих права првенствено грађанскоправна. И медијско право је једно "мешовито", "хибридно" право. То је логичан израз чињенице што је медијско право саставни део учења о људским правима и праву личности³³".

Са друге стране, право личности и медијско право, иако су у ширем смислу саставни део моралног поретка, јавног права и људских права, "долазе и у одређену супротност с овом својом матичном целином: у јавном праву медији су објект заштите, у приватном праву (праву личности) су средство напада на личност човека, па ту човека треба штитити од медија. Поштовати ваља, дакако, и личност људи. Слобода медија мора поштовати слободу човека. Медијско право има стога "немогућу мисију": да фаворизује, развија и унапређује слободу јавних медија, с једне, и да поштује личност са друге стране³⁴".

Србија још увек нема медијску стратегију³⁵, предлог би, како је више пута најављено, ускоро требало да иде на јавну расправу. Потпуно је неприродно

---

³³ Radolović, A, *Odnos prava osobnosti i medijskog prava*, Zbirka Pravnog fakulteta Sveučilišta. Rijeka, v. 28, br. 1, (2007)

³⁴ Ибид

³⁵ Последња медијска стратегија под називом "Стратегија система јавног информисања у Републици Србији до 2016. године", донета је 2011. године са важењем од 5 година, и објављена је у Службеном гласнику РС број 75/2011. Пошто њена важност ни једним актом није продужена, престала је важи 2016. године. Друга још увек није донета.

да имамо разне прописе и законе, имамо медије, а немамо стратегију нити регуларно формулисан јавни интерес. Како немамо стратегију, наравно да немамо ни јасну концепцију јавног интереса. Када говоримо о јавном интересу, углавном говоримо о неким начелним, опште утврђеним параметрима, али прецизну дефиницију јавног интереса немамо.

Закључак

Првобитна теза овог рада да истражи начин на који медији у Србији могу да се ангажују за подршку политици сузбијања криминалитета, веома се брзо претворила у промишљање да ли медији, овакви какви су, могу да се употребе у ту сврху, па чак, иако то неке може да звучи јеретички, да ли доминантни друштвени или државни чиниоци у Србији уопште желе да се медији користе за ту намену. Питање се проширује размишљањем да ли између државе и медија постоји акциона конекција усмерена на ангажовање медија за подршку политици супресије криминалитета. И на крају, последње у низу питања је да ли медији у Србији имају своју репрезентативну асоцијацију која је у стању да анимира медије да се иреверзибилно укључе у политику сузбијања криминалитета. Бојим се да је, и поред неких охрабрујућих назнака, одговор на сва ова питања негативан, што нашој теми даје пре свега етичке димензије. Проблем општег имиџа криминалаца и криминала у медијима у нашој земљи прераста димензије медија и постаје цивилизацијски проблем. Незамисливо и апсолутно недопустиво добар имиџ криминалаца који у јавност перманентно шаљу медији је последица нечега што се дешава далеко изван медија и чега су медији само маргинални део. Мислим да се ради о дубоком моралном посрнућу извесних сегмената друштва коме су се медији не морајући ништа друго, једноставно – придружили.

То што мислимо да медији данас нису у стању са се ангажују у политици сузбијања криминалитета, уопште не значи да они немају утицај на димензије криминалитета. Штавише, неспорно је да медији имају доминантан утицај на формирање ставова у јавном мњењу о свим битним друштвеним питањима, па тако и о криминалитету као негативној друштвеној појави. Већина стереотипа и погрешних схватања о појединим аспектима криминалног феномена су добрим делом последица медијске слике о овим појавама. Због тога је неопходно испитати механизам медијске обраде информација о криминалном догађају, с посебним освртом на то да ли се медијска слика о криминалитету разликује од његових стварних размера. Могло би се тврдити да је у позадини многих медијских извештаја потреба за сензационалистичким представљањем појединих облика криминалитета, пре свега насилничког, а једно од могућих објашњења за такав приступ би могла да буде потреба за стицањем профита. Оваквим приступом проблему криминалитета медији могу угрозити нормално функционисање органа правосуђа, што је чест случај са изношењем поверљивих података у току истраге или у каснијим фазама поступка. С тим у вези, требало би размотрити границе односа између права на слободу штампе и претпоставке

невиности. Такође, феномен моралне панике, који последњих деценија привлачи пажњу иностраних аутора, везује се управо за проблем медијске конструкције реалности која добрим делом не одговара правом стању ствари³⁶.

Обзиром да су медији приватна привредна друштва основана ради стицања добити, нико медијима не може да говори шта ће да објављују, али друштво и држава могу да усвоје механизме који ће одређивати шта медији не могу и не смеју да објављују. Ти механизми су признати и широко прихваћени у уређеним земљама. Држава законом оснива регулаторна тела која надгледају емисију медија и упозоравају и кажњавају медије уколико Закон и етички кодекс буду прекршени.

Како су у овом раду само назначени проблеми који постоје у интеракцији медија и криминалитета, потребно је спровести низ истраживања чији би резултати могли да укажу на путеве превазилажења етичких и правних апорија и антиномија које оптерећују ову тему. Уколико се пође од претпоставке да грађани своје ставове о криминалитету уопште и његовим посебним облицима формирају на основу онога што им медији представе као реалност, истраживање односа који медији у нашој земљи имају према овом феномену може бити значајно и у доношењу закључка о томе како грађани Србије виде проблем криминалитета. Због тога је важно разумети процес медијске конструкције стварности о криминалитету. Тај процес подразумева доношење различитих одлука у складу с циљевима који се уз помоћ одговарајуће конструкције стварности желе постићи. Значајну активност у том смислу представља процес медијске селекције кривичних догађаја односно доношење одлука о томе шта завређује да буде представљено у медијима као „вест“, а уједно и колико би простора требало посветити том догађају. Постоје критеријуми за селекцију које је потребно анализирати да би се разумео и сам процес конструкције стварности.

На крају, не би било добро сву кривицу за лош резултат свалити на медије. Медији су, ипак, како смо на почетку рада констатовали – у средини. Са једне стране је држава која мора да обезбеди поштовање закона и која мора да се бори против криминала. Грађани би требало, али не морају да буду добри. Онтолошка суштина слободе бића човека је да појединац може и сме својом вољом да изабере зло као свој пут. Остаје друштво као скуп грађана који би морали да буду мотивисани да буду добри. Најбоље друштво је оно у којем су већина грађана добри. Али, шта ако то није случај? Шта бива ако грађани желе да буду добри, али, као код Фрома³⁷, не знају како да буду добри, не знају шта ко у друштву треба да уради да би заједница била добра?

Овде би у игру могли да уђу медији. ”Савремени човек живи у свету који познаје углавном ”из друге руке”, посредством медија, а не на основу власти-тог непосредног искуства. Као да и овде важи она класична Русоова максима

---

³⁶ Илић, Александра З, *Медији и криминалитет-криминолошки аспекти*, докторска дисертација Универзитет у Београду, Правни факултет, Београд, 2017

³⁷ Види: Ерих Фром, *Бекство од слободе*,

да се човек рађа слободан, али да је свуда у ланцима³⁸. Медији у Србији би могли да помогну да се сви ланци скину, али прво морају да скину своје ланце. А то је најтеже.

Литература:

1. Andrić, Ivo (2015): *Prokleta avlija*, Evro Giunti, Beograd
2. Bilić, Vesna (2010): *Povezanost medijskog nasilja s agresivnim ponašanjem prema vršnjacima*, "Odgojne znanosti", Vol. 12, br. 2
3. Bjelajac Željko (2015): *Mediji, supkultura i kriminalitet u savremenom društvu*, Kultura Polisa, broj 27, Novi Sad,
4. Bjelajac, Željko (2017), *Bezbednosna kultura, umeće življenja*, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe, Novi Sad
5. Bjelajac, Željko (2005): *Politika suzbijanja kriminaliteta*, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe, Novi Sad
6. Vuksanović, Divna (2015) *Prilog kritici ontologije medija*
7. Debord, Guy (1967), *Društvo spektakla*, https://anarhija-blok45.net/zen.com/tekstovi/Debord_Drustvo_spektakla_A4_1967.
8. Živanović, Nenad, *Igra ruke*, Zbornik, Centar za naučna istraživanja SANU Univerziteta u Nišu, Niš, 2011,
9. Ilić, Aleksandra (2017): *Mediji i kriminalitet-kriminološki aspekti*, doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Pravni fakultet, Beograd,
10. Manović, Lev (2001): *The Language of New Media*, MIT Press, 2001.
11. Milton, Džon (1990): *Areopagitika i drugi spisi o građanskim slobodama*” Filip Višnjić, Beograd
12. Orvel, Džordž (2015), *1984 Kontrast*, Beograd
13. Ortega i Gaset, Hoze (2013), *Pobuna masa*, Gradac, Čačak
14. Radolović, A. (2007): *Odnos prava osobnosti i medijskog prava*, Zbirka Pravnog fakulteta Sveučilišta. Rijeka, v. 28, br. 1,
15. Filipović, Aleksandar (2013): *Etički izazovi video igre*, Zbornik radova Fakulteta dramskih umetnosti 24, Beograd, 2013,
16. Filipović, Aleksandar (2016): *Paradigma kulturološkog pozicioniranja video igre*, doktorska disertacija odbranjena na FDU u Beogradu, maja 2016, biblioteka FDU Beograd
17. From, Erih (2016), *Bekstvo od slobode*, Nova knjiga, Podgorica
18. www.apr.gov.rs,
19. <http://mitpress.mit.edu/books/language-new-media>, pristupljeno 15. 02. 2017
20. http://refi.su/help_13.htm, pristupljeno 10. 02. 2018

APORIES OF MEDIA IN SUPPORTING THE POLICY OF CRIME SUPPRESSION AND PROTECTION OF THE RULE OF LAW

Summary: Media have dominant influence of public opinion forming on all relevant social topics, including crime as a negative social occurrence. Majority of stereotypes and wrong understanding of certain aspects of the crime phenomenon are in good measure a

³⁸ Бјелајац, Жељко, *Безбедносна култура, умеће живљења*, Правни факултет за привреду и правосуђе, Нови Сад, 2017, страна 667

consequence of media presentation of these occurrences. Therefore it is necessary to research the mechanism of media handling of information about crime, with special attention to whether the media presentation differs from its real proportions. It can be said that behind many media reports there is a need for sensationalist presentation of certain forms of crime, mostly violent, and one of the possible explanations might for such approach might be the need for more profit. With such approach to the problem of crime media often jeopardize normal functioning of judicial organs. Borders of relation between the right of freedom of press and presumption of innocence shall also be explored. Phenomenon of moral panic, which is more and more attractive to authors over last decades is tied exactly to the problem of media constructed reality which mostly does not reflect the real state of things.

Key words: media, ethics, public opinion, aporia, media presentation, social role and responsibility, crime, security forces, rule of law

АНА И. ОПАЧИЋ

Висока школа за пословну економију и
предузетништво
Београд

ВЛАДИМИР В. КОЗАР*

Правни факултет за привреду и правосуђе
Нови Сад

УДК 316.774:339.138

Прегледни рад
Примљен: 02.11.2018
Одобен: 30.11.2018
Страна: 111-124

УТИЦАЈ МАС-МЕДИЈА НА КРЕИРАЊЕ ПОТРОШАЧКОГ МЕН-ТАЛИТЕТА КАО УЗРОКА ИНСОЛВЕНТНОСТИ ПОЈЕДИНЦА

Сажетак: Апсолутну дефиницију презадужености није могуће дати, она је у директној вези са субјектима који ту презадуженост креирају. Последице које настају услед презадужености физичког лица нису само економске природе, које се огледају у немогућности сервисирања својих дуговања, већ имају и изразити социолошки и психолошки аспект, што за последицу има креирање нових трошкова за друштво као целину. Аутори у раду имају за циљ да скрену пажњу на све учесталији проблем суочавања физичких лица са не-могућношћу измирења својих доспелих обавеза, како потрошача тако и предузетника, који их доводи до руба егзистенције, губитка дома што заједно чини упитним могућност уживања уставом загарантованог права на достојанство. Појединац је данас изложен значајном утицају мас-медија који неретко обликују потрошачко понашање које након краткотрајног задовољења тренутних потреба из будућих прихода постаје нагомилани нерегулисани дуг који оптерећује не само економски аспект већ много дубљи социолошко-психолошки аспект целокупне породице инсолвентног појединца.

Кључне речи: мас-медији; појединац; инсолвентност; потрошач; Србија; стечај

Увод

Сваки пословни аранжман који подразумева формирање одређеног поверилачко-дужничког односа носи са собом и реални ризик да дужник неће бити у стању да своју обавезу реализује. Да би се остварио фундаментални принцип грађанског и међународног права „*pacta sunt servanda*”, а самим тим и очувала правна сигурност, право је увело институт стечаја као вид намирења поверилаца у ситуацији када дужник постане инсолвентан тј. неспособан за плаћање (Опачић, 2012:37).

---

* ana.galjak@gmail.com. 0642558314

Експанзија потрошачких кредита, психологија лагодног живота који се финансира кредитима, ставара лажни утисак солвентности грађана, који по статистикама све дубље тону у дуговања, из којих без реалног ангажовања државе неће моћи да испливају. Терет одговорности носе и финансијско-кредитне институције које својим све агресивнијим маркетиншким наступима готово хипнотишу потенцијалне клијенте (Козар, 2018:599). Финансијске институције у конкурентској трци за што оригиналнијим кредитним производом, што краћим периодом потребним за одобравање кредита, самим тим ограниченом контролом кредитне способности клијента, неретко доспеју у позицију поверилаца којима дужници касне са отплатама кредитних рата. У тој ситуацији се оправдано поставља питање могућности наплате дуговања од дужника, физичког лица, у ситуацији када он нема средстава ни за подмирење елементаних потреба. На жалост, тренд развоја потрошачког менталитета у нашој земљи, у коме презадуженост постаје животни стил (Маљковић, 2008: 27), није пратио и развој теорије и процедуре стечаја над имовином физичких лица.

Када говоримо у улози мас-медија у креирању управо овог дуга како за појединца тако и за друштво у целини, јасно је да је реклама као психолошки учинак на купца, односно потрошача кључна карика у ланцу инсолвентности. Телевизија али данас можда и значајнији медиј интернет свакодневно пласирају рекламе као организовани вид уверавања потрошача да ће им одређени производ причинити задовољство, или помоћи приликом распоређивања већ нагомиланог дуга у погледу магичног решења за рефинансирање дуга. Данас, агресивне маркетиншке кампање кредитирања нуде специјализоване начине како да задовољите тренутне потребе из будућих прихода, почевши од тога да добијате екстра новац „на поклон” чим се задужите уз сад већ чувено питање лепе глумице у улози банкарског службеника: „Може?”, до тога да је могуће задужити се за куповину основних намирница, финансирања летовања, зимовања, па до финансирања венчања, куповине кола или стана. Развој платних картица, безготовинског плаћања, интернет продаја иду у корак са енормним улагањем у рекламирање како производа робе широке потрошње али и кредитних производа те дају лажни утисак солвентности потрошача, који све дубље тоне у презадуженост. Једно је сигурно, осећај задовољства куповином ће трајати до момента почетка отплате свих појединачних рата, а период отрежњења стиже са застојем редовних прилива односно зараде појединца. Поставља се питање шта када плата закасни или у потпуности изостане? Да ли ће она лепа глумица рећи „Може!” када појединац пропусти да плати неколико месечних рата по основу кредита или ће дунути у пиштаљку означавајући почетак трке приватних извршитеља на имовини и достојанству сада већ унесређеног појединца.

Индивидуални стечај као излаз из презадужености

Стечај над имовином физичких лица или индивидуални стечај у нашој теорији и пракси представља непознаницу, те на самом почетку аутори сматра-

ју да би ради лакшег разумевања даљег излагања било упутно укратко се осврнути на основне црте које карактеришу ову процедуру. Индивидуални стечај можемо дефинисати као подграну стечајног права или врсту стечаја који за свој предмет изучавања има све имовинско-правне односе између инсолвентног физичког лица као стечајног дужника и његових поверилаца (Радовић, 2006:17). Стечај над имовином физичког лица представља систем генералног извршења на неизузетој имовини дужника, ради намирања необезбеђених поверилаца, уважавајући начела колективности, равноправности, правичности и принудности, који врши повереник уз надзор стечајног суда. Важан циљ овог поступка јесте избегавање искреног дужника из масе репресивне задужености и стварање могућности за дужника да крене изнова ослобођен од обавеза и одговорности које су проистекле из пословних и животних несрећних околности (Evans, 2010:337).

Одређење индивидуалног стечаја као врсте стечаја би се могло оправдати ако на уму имамо поделу стечаја према критеријуму субјекта стечајног поступка. Стечајно право према томе ко може бити субјект стечајног поступка можемо поделити на стечај правних лица и стечај над имовином физичких лица. Термин стечај над имовином физичких лица је превходно описног карактера, али мишљења смо да је најприкладнији, јер би се у супротном могло погрешно сматрати да се стечај спроводи над физичким лицем, а не над његовом имовином. Последица индивидуалног стечаја никако није престанак правног субјективитета физичког лица, јер би се то косило са фундаменталним принципима правне способности физичких лица, већ, напротив, његово оживљење односно реинтеграција применом „fresh start” филозофије.

Између стечаја над правним лицима и индивидуалног стечаја постоје нераскидиве везе, бројна идентична правила и мноштво заједничких института, те је оправдано посматрати их у целини. Међутим, индивидуални стечај проучава и уређује заокружену целину друштвено-економских односа и има мноштво посебности које га разликују од корпоративног стечаја, због чега му треба дати карактер подгране стечајног права, уз неспорну квалификацију да представља и врсту стечајног поступка (Радовић, 2006:18). Одређењем ове подгране права као стечајем над имовином физичких лица, нагласили смо две битне карактеристике индивидуалног стечаја. Прво, индивидуални стечај би требало да се односи на сва физичка лица без изузетка, како трговце појединце (у нашем праву предузетнике) тако и на потрошаче. Светски тренд је проширење круга стечајних лица на све категорије физичких лица која се нађу у тешкој економској ситуацији. Друго, за разлику од корпоративног стечаја који предвиђа спровођење стечаја над правним лицем које за последицу има и престанак самог правног лица, код индивидуалног стечаја се стечајна процедура примењује на имовини стечајног дужника, а не на субјективитету физичког лица. С обзиром на специфичност овог института у овом поступку се разматрају и нека питања која се тичу лично-правне сфере појединца, као на пример, примена института ограничења стечајног дужника. Отварањем стечајног поступка физичко лице постаје субјект бројних забрана. То су разне врсте стечајних последица које погађају личност појединца. У зависности од тога на

који начин законодавац перципира позицију дужника определиће га за одређени круг забрана. На пример, ако законодавац жели да постави дужника у неповољнији положај, самим поступком га казни и дискриминише, онда ће природно и број забрана бити већи, а сам поступак ће добити квазикривични облик. Циљ је казнити дужника, економски га преваспитати и кроз његово кажњавање превентивно деловати на остале потенцијалне дужнике. Овакав вид регулисања индивидуалног стечаја у модерним стечајним законодавствима представља анахронизам и реликт је прошлих времена (Опачић, 2013:62). Данас се финансијска пропаст дужника сматра реалношћу која свакога може да погоди. Модерна права у први план постављају давање друге шансе дужнику кроз примену филозофије „fresh start” у циљу што брже друштвено-економске реинтеграције дужника. По отварању стечајног поступка, предвиђају се само нужне временски ограничене забране, и то само у случајевима када је то потребно ради заштите друштва од тих лица, попут ограничења забране обављања одређене делатности, дужникове обавезе обавештавања кредитора о покренутом стечајном поступку, ограничења кретања дужника (забрана напуштања земље до окончања поступка), привременог губитка неких политичких права, и сл.

Што су законодавства више продужнички оријентисана, то ће круг ових ограничења бити ужи. У упоредном праву у погледу регулисаности ове материје присутне су разлике које ћемо лакше уочити ако се послужимо следећим питањима: ко може бити субјект пасивне стечајне способности, који је опсег имовине коју дужник сме да задржи, која будућа имовина је заштићена и ко одлучује и на који начин (Tabb, 2007:11). Разлози који су довели до установљавања различитих модела индивидуалног стечаја најчешће зависе од тога како је општи стечајни поступак структуриран. Стога и концепт индивидуалног стечаја има другачије значење у европском правном кругу од оног које има у англосаксонском. Приступ у САД-у, који се зове и англоамерички или open credit economy приступ (Niemi-Kiesiläinen, 1999:476), карактерише брзо ослобођење од одговорности за дугове као и ликвидација неизузете имовине (тзв. fresh start филозофија). У овом погледу синтагму изузета имовина користимо у погледу имовине на којој се извршење против дужника не може спровести, односно за имовину која не улази у стечајну масу. Ово је својеврсни контраст у односу на европска законодавства која донедавно нису хтела да признају основаност опроштаја дугова физичким лицима наглашавајући важност начела *pacta sunt servanda*, па још увек, у већини случајева, условљавају ослобађање од преосталих дугова планом плаћања (тзв. earned start филозофија). Упркос свим разликама главна карактеристика ових система је ослобођење од одговорности за дугове окончањем поступка. Форма као и опсег ослобођења неплаћених потраживања варирају у правним системима што се може правдати историјским и политичко-правним разлозима (Howard, 1987:1048). Пример за најдоследнију примену начела новог финансијског почетка је САД, и то како на пољу ослобођења од одговорности за преостале обавезе и изузимања, тако и на пољу личних ограничења дужника. Права мера приликом прописивања ових забрана би била у постизању равнотеже између примене начела новог почетка, са једне, и потребне заштите трећих лица и државе, са друге стране.

Могући модели начина управљања нагомиланим дугом

Модерни системи ослобађања од преосталог дуга приступају финансијским невољама на најмање два различита нивоа. Поред формалног правног система принудног ослобађања од преосталог дуга, сваки систем покушава у већој или мањој мери да избегне нарушавање темељних принципа облигационог права тако што прво посредује у приватном, добровољном решењу. Сваки од њих охрабрује, а често и приморава дужнике да поново преговарају о својим обавезама са повериоцима. Неповредивост уговора је централни елемент приватног права сваког од ових система. Да то није случај, не би било потребе за системом ослобађања од преосталог дуга, пошто би дужници једноставно могли да се прогласе невољним да испуњавају своје обавезе. Из разноразних практичних и теоретских разлога, такав систем не би могао да подржи савремени комерцијални свет у коме живимо (Опачић, 2014:143). Стога, да би се разумело како било који од ових система индивидуалног стечаја функционише у поређењу са другима, мора се узети у обзир систем добровољног преговарања који претходи систему обавезујућег ослобођења од преосталог дуга, као и међусобни утицај једног на други. Као што ћемо видети, овај предстечајни систем игра значајну улогу у већини данашњих формалних система стечаја. У неким случајевима, он представља примарни метод за решавање финансијских тешкоћа. У даљем прегледу аутори ће издвојити само основне црте предстечајних система репрезентних земаља, англосаксонског, германског, романског и скандинавског система стечаја, док ће се на крају осврнути на регулативу стечаја у Пољској која због својих специфичности развоја политике подизања финансијске свести може бити добра инспирација за будуће српско законодавно решење.

Циљ вансудског реструктурирања дуга јесте у постизању компромиса између дужника и поверилаца у виду скромних уступака од стране поверилаца, који би створили могућност за дужнике да врше исплате својих дуговања у складу са својим могућностима, у одређеном временском трајању, а на основу припремљеног и одобреног плана плаћања. Преузимање контроле над својим дуговима од стране дужника, води јачању идеје одговорног финансијског понашања и уједно остваривању принципа неповредивости уговора.

Кредитно саветовање у Сједињеним Америчким Државама се развило касних 1950-их и почетком 1960-их на иницијативу комерцијалних банака. Ове банке су финансирале иницијално постављање мреже агенција за кредитно саветовање широм САД-а са једим примарним циљем: да се охрабри и посредује код поновног преговарања у погледу услова кредита физичких лица која су се сусрела са инсолвентношћу, са циљем спречавања брзог отписа дуга који нуди формална процедура према глави VII Стечајног законика. Кредитно саветовање подразумева савет и смернице физичким лицима о томе како да воде своје финансије уз планирање буџета и већу контролу трошења и позајмљивања. Данас, кредитни саветници посредују између дужника и њихових поверилаца у поновном преговарању о условима кредитних аранжмана, обез-

беђивањем ограничених уступака од стране поверилаца са циљем стварања могућности дужницима да поврате контролу над својим обавезама плаћања, не би ли избегли тотални финансијски колапс (Kilborn, 2007:19). Основни задатак кредитних саветника у САД је постизање компромиса око отплате дуга, често називаног „план управљања дугом” (потпуна исплата преосталог дуга у времену од 3-5 година). Питање извора финансирања кредитних саветника се увек јавља као потенцијални проблем, неопходно је помирити два интереса, један који се тиче професионалног непристрасног посредника и са друге стране, интерес рентабилности пословања самих агенција за посредовање. Пример за реализацију таквог проблема јесте некадашња пракса у САД-у, да се врше исплате „fair share”; процентуални износ од дужникових исплата који припада агенцијама уколико би се постигао план са дужником посредством агенције (повериоци би гарантовали износ од 12-15% од износа који би им дужници исплатили захваљујући постигнутом плану плаћања, што се без имало тумачења може дефинисати као мито). Оваква пракса је довела до урушавања система кредитног саветовања, јер је нагло увећање новооснованих агенција за посредовање условило престанак финансирања од стране поверилаца (Stehl, 1999:133). Агенције за саветовање добијају на значају изменама стечајног закона, које су ступиле на снагу 17. октобра 2005.године (ВАРСА, 2005). Сада, по први пут у дугој историји америчког стечајног права, кредитно саветовање је постало предуслов за улазак у формални систем ослобађања од преосталог дуга. Како би се добио приступ формалном систему стечаја, индивидуални дужник мора да приложи потврду овлашћене „непрофитне агенције за питања планирања буџета и саветовање”. Како би постали овлашћени, саветници морају да испуне низ услова прописаних измењеним законом о стечају. Одабир и овлашћивање агенција за саветовање сада је једна од многих обавеза централне агенције која надгледа систем формалног стечаја широм САД-а (Zywicki, 2002: 2016).

Романски системи ослобађања од преосталог дуга за физичка лица проишавали су из различитих основа. Регулатива формалног поступка банкрота физичких лица као алтернатива на коју би дужници могли бити преусмерени путем кредитног саветовања дуго није постојала. Формални системи који су се развили по француском моделу у великој мери су оклевали да се мешају у приватне уговорне обавезе, тако да је поновно преговарање око постојећих уговора уз веома мало формалног регулисања услова било или једина опција или примарна опција у овим системима од самог почетка. Данас, у пракси, поновно преговарање уз обострани пристанак није само пожељна алтернатива или предуслов за формално ослобађање од преосталог дуга у овим системима; то је централна тачка читавог система ослобађања од преосталог дуга. Ови системи структурирани су тако да убеди повериоце да прихвате договорена поравнања и да дају дужницима сваки подстрек у тражењу компромисног решења. У овим системима, ако пропадне фаза добровољног преговарања, фазу обавезујућег ослобађања од дуга генерално карактерише ослобађање од дуга које је мањег обима, и не толико извесно као што је то случај у америчком и германском систему. Материја је регулисана одредбама под насловом „Реша-

вање проблема презадужености”, које се налазе у Законику о заштити потрошача, што представља помало специфично решење, јер се одредбе о регулисању инсолвентности физичких лица обично налазе у стечајним или засебним законима. Кредитно саветовање у Француској уведено је законом донетим 1989. и има двоструку улогу. Уведен је централни систем прикупљања информација о кредитима, под руководством Банке Француске (провера кредитног стања потенцијалних дужника) док је друга страна система осмишљена да охрабри повериоце и дужнике у проналажењу решења приватним путем. Уместо да траже приватног кредитног саветника, француски дужници подносе формални захтев за ослобађање од преосталог дуга посебно установљеном телу, Комисији за презадуженост појединаца, које је у ствари мрежа комисија под контролом државе. Француска дуго није предвиђала могућност ослобађања од дугова у виду опроста, већ је акценат био искључиво на преговарању у постизању компромиса око регулисања дуговања између поверилаца и дужника. Међутим, 2004. године први пут уводи и формално институт ослобођења од дугова (Kilborn, 2005: 619.).

Функцију саветовања у Луксембургу врше приватни социјално оријентисани саветници који нуде помоћ презадуженим дужницима, као део своје социјалне мисије. Ове организације потписале су уговор о сарадњи са Министарством породице (Ministere de la famille et de l’integration) и почеле су да раде као део једног координисаног програма саветовања уз државну подршку, названог „Национални центар за борбу против презадужености”. У правни систем Луксембурга 2000. године улази формални систем ослобађања од преосталог дуга за физичка лица, чак четири године пре француског система (Kilborn, 2006:69).

Модел управљања презадуженошћу у Белгији је пре свега интересантан као полазна основа неког будућег српског модела стечаја над имовином физичких лица, јер га одликује изузетна посвећеност процесу посредовања, а уједно је и формалне структуре јер у самом процесу посредовања учествује суд. Дужник подноси захтев за ослобађање од преосталог дуга суду опште надлежности. Суд прегледа захтеве како би се уверио да су дужници квалификовани за ослобађање од преосталог дуга (то јест, да су инсолвентни и да се нису намерно довели у то стање), а затим у процесу посредовања који следи, врши улогу контроле. Дужник је обавезан да у захтеву именује, а суд у најкраћем року да постави, посредника, односно повереника, који контролише процес посредовања док суд остаје по страни. Посредник је овлашћен да прекине процес преговарања и да предмет врати суду уколико постане очигледно да поверилац неће пристати на услове предвиђене планом, чиме отпочиње формални судски поступак. Суд може да постави посреднике из реда адвоката, регистрованих извршитеља и лиценцираних јавних или приватних агенција за саветовање дужника. Белгијски систем кредитног саветовања за физичка лица се састоји од преко 500 јавних центара социјалне помоћи широм Белгије, који су лиценцирани од стране државе, те је извесно да ће они узети учешћа пре него адвокати због ниских хонорара који су уредбом прецизирани ради заштите положаја дужника (Kilborn, 2006: 73).

Закон о индивидуалном стечају Немачке као представник германских система, ставља посебан акценат на подстицање и олакшавање спровођења вансудског договора између дужника и поверилаца, у циљу постизања договора о реализацији дуговања без асистенције суда. Да би се приступило формалном стечајном систему, дужник мора поднети потврду којом доказује неуспех вансудског покушаја поравнања у претходних шест месеци од дана подношења захтева за ослобођење од дугова. Начин и садржина преговора су потпуно нерегулисани, једино је истакнуто да дужника мора заступати овлашћено лице или агенција - адвокати и саветници надлежни за питања дугова, финансирани од стране државе. Немачким дужницима су на располагању саветодавни центри (Shuldnerberatungsstelle) који су распоређени широм земље, који су под покровитељством државе (Kilborn, 2007:40).

Холандски закон о индивидуалном стечају, попут решења у САД-у и Немачкој, наводи као обавезну фазу поступка, вансудски покушај усвајања плана отплате као предуслова за приступ систему формалног ослобађања од преосталог дуга за физичка лица.

Дужник уз захтев прилаже и оверену изјаву којом објашњава разлоге реалне немогућности постизања вансудског поравнања за санацију дугова. Локалне општинске кредитне банке представљају основне локалне организације за пружање услуге кредитног саветовања. Систем општинских кредитних банака (geementelijke kredietbanken), датира из 1930. године, којим се врши кредитирање физичких лица од стране непрофитних некомерцијалних банака, које су контролисане од стране локалног општинског већа, под изузетно повољним условима. Данас, ове банке су примарни пружаоци услуга предстечајног кредитног саветовања у Холандији (Kilborn, 2011:2). Правилник о вођењу поступка преговарања о дуговима из 1979. године представља златни стандард за реструктурирање кредита физичких лица у Холандији. Дужник подноси пријаву за регулисање дуга локалној општинској кредитној банци, заједно са комплетним финансијским подацима, која процењује, у складу са платежном моћи дужника и оптерећеношћу кредитом, да ли ће повериоци прихватити потенцијалну отплату дуга путем стандардизованог трогодишњег плана отплате дуга који укључује замрзавање нагомиланих камата и других накнада.

Од јануара 2007. године Шведска као прва европска земља напушта систем обавезног предстечајног кредитног саветовања. Свака општина је дужна да обезбеди саветовалиште за питања буџета и дугова, међутим обавезна фаза саветовања и преговарања као предуслов за улазак у формални систем ослобађања од дугова, нема никакву реалну функцију, према мишљењу шведских правника. Доводи до неправедног одлагања неминовног, уз трошење ресурса за оне дужнике који се налазе у безизлазној ситуацији. Овим је омогућено саветницима да усмере своју пажњу и ресурсе на случајеве у којима постоји озбиљна могућност решења (Kilborn, 2007:437).

Приступ решавању проблема презадужености у Пољској је у директној вези са оснивањем Микрофинансијског центра за Средњу и Источну Европу и нове самосталне државе (The Microfinance Centre for Central & Eastern Europe and the New Independent States - MFC4). Ради се о међународној мрежи од око 110 микрофинансијских установа из регије. Организација је основана у Вар-

шави и започела је с радом 1997. Конзорцијум за образовање особа с ниским дохотком покренуо је 2004. програм под називом „Планирај своју будућност” (Zaplanuj swoją przyszłość). Осим МФЦ-а, члан Конзорцијума било је и Пољско удружење банака. Према МФЦ-у, требало би образовати и оспособити око 13,5 милиона особа с ниским дохотком, да би могле управљати својим финансијским ресурсима. Пилот-истраживање је спроведено 2004. до 2005., а потом је започело оспособљавање 262 особе (до 45 година старости и ученике од 16 до 19 година). МФЦ настоји укључити све чланове породице како би се промовисала важност доброг вођења личних финансија и унапредило финансијско планирање. Центар је 2007., у сарадњи с 30 невладиних удружења, покренуо свеобухватан програм финансијског образовања особа с ниским дохотком. Замишљено је да се на локалном нивоу формирају и оспособљавају стручне групе за образовање тих особа. Колико је то важно, може се видети из истраживања МФЦ-а, према којем само 35% особа с ниским дохотком верује да успешно спроведе финансијско планирање, а чак 87% их уопште не планира за раздобље дуже од месец дана. Само 15% људи с ниским дохотком штеди, 47% позајмљује из различитих извора, а чак 5% је стално презадужено. МФЦ је једина установа директно укључена у образовање и оспособљавање особа с ниским дохотком (Бејаковић, 2010:41). Други програм, „Моје финансије” (Moje finanse) покренули су Фондација Кроненберг и Народна банка Пољске, а спроводи га Фондација за подухвате младих. У овај програм укључено је 2 400 средњошколских наставника широм земље. Предвиђено је да се у неколико година образује, оспособи и информисе око 216 000 младих. „Моје финансије” се састоје од три модула: Волим банке - млади људи уче шта је новац, који су критеријуми битни код одабира банкарског рачуна, врсте депозита, како добити кредит и избећи могуће неугодности. Моје улагање - разни облици штедње и улагања (осим банкарских депозита), њихове предности и недостаци. У том се модулу објашњавају правила деловања тржишта капитала и његових најважнијих инструмената као што су акције и хартије од вредности. Улагање у будућност – објашњавање новог система пензионог осигурања, његових законских одредница, облика штедње за старост, избора оптималне стратегије и слично (Бејаковић, 2010:42).

Управљање дугом није само морална обвеза друштва већ је и са аспекта трошкова врло корисно. Организовати и спроводити саветовање кошта, међутим неупоредиво се уштеди у целини финансијском едукацијом дужника. Тиме се може спречити суочавање са сиромаштвом и губитком дома те подстаћи социјална инклузија. Финансијско саветовање је несумњиво изузетно важан аспект или фаза управљања дугом код презадужених физичких лица, међутим треба имати на уму и шведска искуства. Саветовање није и не сме бити само себи циљ, мора се спроводити само у ситуацијама у којима може дати резултате, и од пресудног је значаја моменат када се само саветовање спроводи. Превентивно саветовање, едукација дужника у погледу вођења својих финансија могу дати резултате, док финансијско саветовање физичког лица које је безнадежно презадужено заиста само пролонгира неминовно, неопходност примене института ослобођења од дугова.

Закључак

Једнакост свих субјеката пред законом налаже једнак третман свих учесника привредних односа без обзира на њихов статус правног или физичког лица. Индивидуални стечај није идеално али јесте крајње средство у ситуацији када не постоји ниједан други начин за појединца да врати своје дугове. Током претходних деценија, законодавци су се борили са многим негативним последицама које је проузроковао растући тренд задужености физичких лица. Ови проблеми раширили су се по регионима који се у великој мери разликују, не само по културној, историјској и социјалној структури, већ и по економском и финансијском развоју. Развијене и земље у развоју су на исти начин патиле од ширег и дубљег продора инсолвентности физичких лица, посебно како се приступ финансирању проширио на шире сегменте друштва. Како више људи ужива користи које са собом носи приступ финансирању предузетништва и „чисте” потрошње, расте и притисак за решавање неизбежних економских последица. Претерана задуженост представља озбиљан економски проблем, у смислу губитка продуктивности великог дела популације оптерећеног дуговима, што подрива иницијативу појединаца и смањује њихов продуктивни капацитет. Традиционални закони о стечају често су се показали неприкладним за ове нове проблеме, с обзиром на то да су ови закони обично настали у другачијим околностима и из другачијих разлога. Да појаснимо, многи од циљева ова два система стечаја се преплићу, као што је повећање и праведнија расподела уплата међу повериоцима, поједностављење поступака и побољшање економске ефикасности у крајњем виду за друштво као целину. Међутим, традиционални стечајни закони теже ка заштити кредитора и предузећа често занемарујући људски елемент. Жеља да се олакша патња појединца је централније и директније изражена у контексту инсолвентности физичких лица. Свако разматрање система уређења инсолвентности физичких лица би требало да узме у обзир контекст закона, приступа у пракси са којима такав систем мора са се усагласи. Законодавци би требало да буду свесни социјалних, правних и економских особености које могу да утичу на функционисање система стечаја над физичким лицима. Очекује се да уређење инсолвентности физичких лица оствари велики број циљева у савременим друштвима. Стечајни закони нису више само механизам поверилаца за присилну наплату дугова од инсолвентних правних лица, већ сада узимају у обзир и користи за физичка лица као дужнике. Давање олакшица „поштеним али несрећним” дужницима дуго је било примарна сврха уређења инсолвентности физичких лица. Поред тога, и још важније, такво уређење даје користи и за друштво у целини. Стога, систем који се бави решавањем проблема инсолвентности физичких лица не тежи само повећању уплата према појединачним повериоцима и праведном распоређивању уплата међу свим повериоцима, већ и пружању олакшица дужницима и њиховим породицама и решавању ширих друштвених проблема, што је од подједнаке важности. Да би остварио ове циљеве, систем стечаја над физичким лицима треба да тежи остваривању равнотеже између ових супротстављених интереса. Добро структуриран систем стечаја може истовремено да

избегне губитке и обезбеди продуктивност, спречавањем поверилаца у њиховим напорима за деструктивном и практично јаловом наплатом дугова и подстицањем дужника на откривање средстава од вредности, па чак и на стварање вредности за повериоце и друштво. Користи за повериоце и дужнике имају велике преливајуће ефекте на друштво. Ове користи би се могле изложити у следећем:

- Смањење трошкова наплате дуга и уништавања вредности имовине продајом у бесцење;
- Охрабривање одговорног кредитирања;
- Смањење негативних пратећих појава насталих нетачном проценом ризика;
- Концентрисање губитака на оне који ефикасније и ефективније могу да их расподеле;
- Смањење трошкова друштва насталих услед болести, криминалитета и незапослености;
- Повећање стварања редовног прихода за опорезивање;
- Довођење економске активности до максимума;
- Охрабривање предузетништва; и
- Повећање стабилности и предвидивости у финансијском систему и економији.

Најснажнији покретачки мотив сваког система стечаја јесте ублажавање негативних системских последица нерегулисаног дуга. Ово доприноси не само здравијој и стабилнијој домаћој економији, већ и већој међународној конкурентности на све већем глобалном тржишту. Специфичан контекст физичких лица као дужника такође захтева и разматрање препрека за остварење ових циљева. Концепти преваре, стигме и моралног ризика на различите начине утичу на физичка лица као дужнике који, за разлику од правних лица, имају комплексне животе у којима су испреплетане емоције, потрошња и привређивање. Културне и историјске разлике међу различитим земљама траже различите одговоре на ове проблеме, али контекст инсолвентности физичких лица захтева пажљиво разматрање предвиђених ефеката и могућности за ублажавање њихових негативних системских последица. Проблеми моралног ризика и преваре превазиђени су у многим постојећим системима стечаја и ови проблеми не би требало да стоје на путу законодавцима који се надају да ће обратити плодове користи за повериоце, дужнике и друштво, који карактеришу модерне системе регулисања инсолвентности физичких лица. Прави изазов се не односи на проблем држања дужника који не заслужују помоћ ван система стечаја, већ навођење поштених али несрећних дужника да приступе систему стечаја. Чак и у добро развијеним системима стечаја, знатан број дужника још увек избегава да поднесе захтев за ослобађање од дуга или га поднесе много касније него што би то било оптимално, како за њих тако и за друге кориснике система стечаја. Однос према дуговима и културна стигма споро се мењају и релативно мало тога може бити урађено да се тај однос одмах промени, али законодавци могу да направе такав избор, и направили су га, који би стигму свео на минимум. Смањење стигме повезане са инсолвентношћу захтева јавну кампању едукације и подизања свести, што може да исправи погрешне представе о новим могућностима за ослобађање од дуга. Уклањање језика осуде из

законодавства и укидање или значајно редиговање традиционално дугачког списка казних мера, грађанског инвалидитета и ограничења који следе након стечаја, такође имају позитиван утицај и доприносе смањењу стигме повезане са тражењем ослобађања од дуга. Исто тако, доношење закона о отпису дугова и либерализација концепта имовине изузете од извршења имају сличан ефекат. Овакви кораци могу, временом, да подстакну физичка лица као дужнике на подношење захтева за ослобађање од дуга. У креирању и имплементацији система стечаја над физичким лицима, веома је вероватно да једно решење не одговара свима. Ипак, постоје опипљиве предности и мане различитих решења за бројне практичне проблеме који се јављају приликом креирања система стечаја над физичким лицима и законодавци морају те аспекте да узму у обзир и да их процене.

Општи циљ јесте стварање система стечаја који адекватно функционише, што по мишљењу многих законодаваца значи обезбеђење олакшица само за дужнике којима су оне потребне и пружање тих олакшица путем кратког и не претерано гломазног поступка. Свако разматрање начина уређења инсолвентности физичких лица би требало да узме у обзир контекст закона, приступа и пракси са којима такво уређење мора да се усклади. Можда најдиректније, уређење инсолвентности физичких лица је у суштини продужетак, последња фаза судског система, конкретно извршног поступка. Мање директно, али не и мање важно, уређење инсолвентности физичких лица имплицира и очигледне проблеме заштите података и приватности појединца, као и читав низ проблема у вези са социјалном и економском регулативом, као што су индивидуално саветовање, едукација, прописи о социјалној заштити и приступ питањима породице и становања. Како практично тако и као питање законодавне политике, финансијске тешкоће и инсолвентност нераскидиво су повезани са кредитирањем, банкарским пословима, опорезивањем и пословним предузетништвом, као и са основнијим законима о облигационим односима и заштити имовине. Перспектива посматрања дуга од стране сваког друштва имаће утицаја на разматрање решења за проблем преоптерећујућег дуга. На пример, дати правни или културни систем може да сматра дугове колективном обавезом породице, племена или неке веће групе која превазилази индивидуалног дужника, најдиректније одговорног за настајање дуга. У таквој ситуацији, сама потреба за системом за решавање проблема инсолвентности, као и сама структура таквог система, биће под снажним утицајем такве перспективе, која се разликује од основне идеје о индивидуалној одговорности на којој се већина данашњих система стечаја и базира. Ниво до ког сваки од ових повезаних система задовољавајуће функционише или не, свакако ће, у датој земљи, утицати на адекватну процену потенцијалног уређења инсолвентности физичких лица, како уопштено тако и у односу на конкретне прописе и стратегије имплементације. Многе земље се, на пример, и даље боре са проблемима „владавине права“, као што су генерално низак степен прихватања и поштовања закона од стране грађана, недовољно плаћено или недовољно квалификовано судство, па чак и корупција на владином нивоу. Ниво до ког стечајни механизам може да функционише упркос таквим системским слабостима је важно питање које се мора узети у обзир.

У земљама где индивидуални стечај постоји, он за дужника представља тешко раздобље, јер бива финансијски завистан од повереника, искључен на неколико година из свих финансијских токова током којих отплаћује своје дугове. Погрешно би било схватити овај институт магичном формулом којом дужник брише своје дугове и након тога креће истим путем неодговорног кредитног понашања. Важну улогу на путу имплементације овог института морају имати медији и држава који би заједничким ангажовањем требало, пре свега, да доведу до подизања финансијске одговорности грађана (Козар, Опачић, 2018:341). Финансијске институције би требало да узму учешћа у овој борби за повратак људског достојанства као вид друштвене одговорности, тиме што би финансирале независна удружења која би се бавила бесплатним финансијским саветовањем презадужених грађана. Економска реалност нас свакодневно опомиње да је потребно предузети озбиљне мере у погледу смањења броја задужених грађана. Имплементацијом индивидуалног стечаја било посебним законом или интегрално са стечајем правних лица, правни промет у Србији би постао сигурнији, а заштита поверилаца и поштених а несрећних дужника већа.

Литература:

1. Bejaković, P.(2010): *Osobna prezaduzenost*, Zagreb: Institut za javne financije.
2. Evans, Roger G. (2010): A brief explanation of consumer bankruptcy and aspects of the bankruptcy estate in the USA, XLVIII CILSA, 43(3).
3. Howard, Margaret A.(1987): A Theory of Discharge in Consumer Bankruptcy, Ohio State Law Journal, Vol. 48.
4. Kilborn, J. (2008): Comparative Cause And Effect: Consumer Insolvency And The Eroding Social Safety Net. *The Columbia Journal of European Law*, 14(3):563-596.
5. Kilborn, J. (2011): The alternative to bankruptcy is not payment, but waste, uncertainty and chaos. *Cayman Financial Review*, Available from: <http://www.compasscayman.com/cfr/2011/01/05/The-alternative-to-bankruptcy-is-not-payment,-but-waste,-uncertainty-and-chaos/> Accessed: 2015-01-14
6. Kilborn, Jason J. (2007): *Comparative Consumer Bankruptcy*. Durham, NC: Carolina Academic Press.
7. Kilborn, Jason J. (2007): Out With the New, in With the Old: as Sweden Aggressively Streamlines its Consumer Bankruptcy System, Have U.S. Reformers Fallen Off the Learning Curve?. *American Bankruptcy Law Journal*, Vol. 80:435.
8. Kilborn, Jason J. (2011): Former Entrepreneurs in Dutch Personal Insolvency Law: Comparison with US, UK, Germany, Denmark, and France. Available at: SSRN: <http://ssrn.com/abstract=1827004> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1827004> (06.09.2015.)
9. Kilborn, Jason J.(2006): Continuity, Change, and Innovation in Emerging Consumer Bankruptcy Systems: Belgium and Luxembourg. *American Bankruptcy Institute Law Review*, 14:69.
10. Kilborn, Jason J.(2005): La Responsabilisation de l'Economie: What the United States Can Learn From the New French Law on Consumer Overindebtedness. *Michigan Journal of International Law*, Vol. 26:619.
11. Niemi-Kiesiläinen, J. (1999): Consumer Bankruptcy in Comparison: Do We Cure a Market Failure or a Social Problem? *Osgoode Hall Law Journal*, Vol. 37, 1999.

12. Opačić, A. (2015): The Problem Of The Position Of Natural Person In The Process Of Bankruptcy In The Context Of European Integrations. *International Journal Vallis Aurea DAAAM International Vienna And Polytechnic In Pozega*, Vol.1(1).
13. Stehl, Richard L. (1999): The Failings Of The Credit Counseling And Debtor Education Requirements Of The Proposed Consumer Bankruptcy Reform Legislation Of 1998. *Am. Bankr. Inst. L. Rev.* 7:133.
14. Tabb, Charles J. (2007): The top twenty issues in the history of consumer bankruptcy, *University of Illinois Law Review*, Paper No. LE05-032.
15. *The Bankruptcy Abuse Prevention and Consumer Protection Act of 2005 (BAPCPA) (Pub.L. 109-8, 119 Stat. 23, enacted April 20, 2005)*
16. Zywicki, Todd J.(2003): The Past, Present, And Future Of Bankruptcy Law In America. *101 Mich. L. Rev.* (2002-2003): 2016.
17. Kozar, V.(2018): Raskid ugovora o kreditu sa valutnom klauzulom zbog promena kursa švajcarskog franka, *Kultura polisa* br. 36/2018, godina XV, str. 597-610.
18. Kozar, V.i Opačić, A. (2018): Sudska zaštita prava iz radnog odnosa, *Kultura polisa* br. 37/2018, godina XV str. 339-354.
19. Maljković, N. (2008): Prezaduženost kao stil života, *Svijet osiguranja*, http://www.svijetosiguranja.eu/files/pdf/svijet_osiguranja/33/nenad.pdf (14.11.2018)
20. Opačić, A. (2012): Individualni stečaj, *Glasnik advokatske komore Vojvodine*, 72(1):37-54.
21. Opačić, A. (2013): Individualni stečaj u kontekstu regionalnog i međunarodnog razvoja, *Glasnik advokatske komore Vojvodine*, 73(2):59-76.
22. Opačić, A. (2014): Uporednopravni pregled modela individualnog stečaja- vansudsko restrukturiranje duga u SAD i Evropi, u *Primena pojedinih instituta stečaja Slijepčević, D.(ur.)*.Beograd: Glosarijum, 143-190.
23. Radović, V. (2006): Individualni stečaj – stečaj nad imovinom fizičkog lica, Beograd: Dosije.

THE IMPACT OF MASS MEDIA ON CREATION OF CONSUMER MENTALITY AS A CAUSE OF INSOLVENCY OF THE INDIVIDUAL

Summary: The absolute definition of over-indebtedness can not be given, it is in direct relation with the subjects that create this indebtedness. The consequences that result from the indebtedness of a physical person are not only economic in nature, they are reflected in the impossibility of servicing their debts, but they also have a sociological and psychological aspect, resulting in the creation of new costs for the society as a whole. The authors aim to draw attention to the increasingly frequent problem of facing natural persons with the inability to settle their mature obligations, both consumers and entrepreneurs, which lead them to the edge of existence, loss of home, which together makes the questionable possibility of enjoying the constitution of the guaranteed right to dignity. Today, an individual is exposed to the significant influence of mass media that often form consumer behaviour that, after short-term satisfaction of current needs from future income, becomes an accumulated unregulated debt that burdens not only the economic aspect but the much deeper sociological-psychological aspect of the entire family of the insolvent individual.

Key words: mass media; an individual; insolvency; consumer; Serbia; bankruptcy

ЈЕЛЕНА М. ВАПА-ТАНКОСИЋ *

Факултет за економију и
инжењерски менаџмент
Нови Сад

СНЕЖАНА Г. ЛЕКИЋ **

Београдска пословна школа –
Висока школа струковних студија
Београд

УДК 316.774:339.3

Прегледни рад
Примљен: 02.11.2018
Одобрен: 30.11.2018
Страна: 125-139

УТИЦАЈ МАС-МЕДИЈА НА РИЗИКЕ Е-ТРГОВИНЕ

Сажетак: Савремени пословни свет се суочава са великим могућностима савремених информационих и дигиталних технологија, и мења све елементе пословних активности, као и целокупан начин живота и рада људи. Да би компаније биле успешне, на њиховим менаџерима свих нивоа јесте да користе предности које им омогућава коришћење рачунара, мрежа и савремене технологије у креирању нових производа и услуга које ће пласирати на тржишту како би својим потенцијалним купцима проширили избор, снизили трошкове, а самим тим и остварили услове за бржи и ефикаснији раст своје националне економије. Е-трговина подразумева размену пословних информација, одржавање пословних веза и остваривање пословних трансакција преко телекомуникационих мрежа. Начин комуницирања између компанија и купаца знатно се мења, у чему масовни медији (мас-медији) имају све значајнију улогу. Мас-медији су један од механизма који појединцима и друштву у целини омогућавају да сагледају свет и своје место у том свету. Под њиховим утицајем ствара се идентитет и на глобалном и на личном нивоу. Један од разлога за истраживањем ризика перцепције е-трговине су његови многобројни сложени аспекти ризика који прате извршење онлајн трансакција и куповину путем електронских средстава преко јавне мреже. Велики број случајева кршења безбедности и заштите приватности личних података који се често појављују у медијима утичу на перцепцију потрошача е-трговине. У теоријском смислу овај рад придонио бољем разумевању ризика у е-трговини, као и потенцијално штетним утицајима медија на е-трговину на В2С тржишту. Рад указује на значај разумевања понашања потрошача на В2С тржишту, у циљу минимизирања потенцијално штетних утицаја медија који су усмерени ка стварању негативне перцепције потрошача.

Кључне речи: е-трговина, мас-медији, ризици е-трговине

Увод

Масовни медији су медији комуникације који допиру до масовне публице вршећи јак утицај на наш живот. Они су кључне институције нашег друш-

---

* jvapa@fimek.edu.rs

** snezana.lekic@bbs.edu.rs

тва које утичу на нашу културу, куповне навике и политику. Мас-медији утичу на промене у нашим уверењима, укусу, интересовањима и понашању (Biagi, 2013: 11). При томе, они нису само средство забаве, већ обезбеђују и обликују велики део информација које нам обезбеђују функционисање у свакодневном животу. Медијске технологије омогућавају да се пласирају фиктивни догађаји на које појединци и друштвене групе снажно реагују, јер су ти догађаји за њих интензивни и реални. Медији у већини земаља гледају своје читаоце или гледаоце не као грађане, већ као потрошаче.

Електронска трговина (е-трговина) је део електронског пословања (е-пословање). Према дефиницији ОЕСД-а е-пословање је „процес аутоматизације пословања (и унутар и изван компаније) преко рачунарски подржаних мрежа“ (ОЕСД, 2008). Електронско пословање дефинише се као скуп технологија и процедура које аутоматизују пословне трансакције путем електронских средстава, а е-трговина представља сваку финансијску трансакцију остварену разменом информација електронским путем. Е-трговина обухвата скуп технологија и процедура које подразумевају продају робе и услуга путем интернета, остваривање прихода од оглашавања и промоције путем интернета, сву електронску размену докумената који прате продају производа и услуга, као и размену информација и сарадњу са партнерима у циљу истраживања е-тржишта.

У теоријском смислу овај рад придоноси бољем разумевању ризика у е-трговини, као и потенцијално штетним утицајима медија на е-трговину на В2С тржишту. Рад указује на значај разумевања понашања потрошача на В2С тржишту, у циљу минимизирања потенцијално штетних утицаја медија која је усмерена ка стварању негативне перцепције потрошача.

Е-трговина

Електронско пословање обухвата дистрибуирање, куповину, продају, маркетинг, и сервисирања производа и услуга путем електронских система као што су интернет и друге компјутерске мреже. Е-трговина подразумева све видове комерцијалних трансакција, којима се електронски обрађују подаци и преносе путем комуникационих мрежа (Vidas-Bubanja, 2014: 33). Такође укључује и електронски трансфер новца, управљање ланцем снабдевања, е-маркетинг, електронску размену података и аутоматске системе за сакупљање података (Привредна комора Београда).

Употреба Интернета у свакодневној комуникацији, као и у обављању различитих онлајн (on-line) трансакција константно је у порасту. Сведоци смо чињенице да је е-трговина регистровала значајан раст у глобалним размерама. Ризик који се јавља приликом куповине на интернету је важан фактор који утиче на потрошачку одлуку о е-трговини. Сходно томе битно је истражити ризике „е-трговине“ који су повезани са потенцијално штетним утицајем мас-медија на потенцијалне потрошаче, управо ради унапређења усвајања процеса е-трговине од стране потрошача.

Главни разлози за потенцирање ризика е-трговине, потичу од забринутости за приватност личних података, као и сумње у безбедност онлајн трансакција. На тај начин на понашање потрошача који је спреман да реализује е-трговину утичу бројни фактори који могу да изазову његову повећану забринутост, као и неповерење. Потрошачи посматрају процес е-трговине као високоризичну активност и заиру од коришћења трансакција електронске трговине. Трансакција е-трговине је продаја или куповина добара или услуга која се обавља путем рачунарских мрежа методом специјално дизајнираним за примање или пласирање налога (OECD, 2011).

Зависно од учесника у реализацији трговинске „онлајн“ трансакције можемо издвојити следеће категорије е-трговине: B2B (Business to Business) као продаја производа и услуга између пословних субјеката, B2C (Business to Customer) као продаја производа и услуга од стране пословних субјеката ка физичким лицима, и C2C (Customer to Customer) где физичка лица међусобно продају производе и услуге (Shrilaxmi, 2016). Исти аутор, такође, наводи нека од ограничења е-трговине: скривени трошкови који нису увек јасно наведени, непоузданост мреже, високи трошкови остајања у послу (због повећаних трошкова улагања у технологију), недостатак сигурности онлајн трансакција, низак ниво корисничких услуга (сајтовима е-трговине недостаје једноставан дизајн веб сајта, неадекватно решавање жалби потрошача, неблагоприятна испорука робе, итд.).

Многи аутори су истраживали како умањити ризик перцепције е-трговине који директно утиче на тражњу. Резултати указују на чињеницу да поверење потрошача и перцепција ризика е-трговине има значајан утицај на њихову одлуку о куповини. Поверење потрошача, питања везана за приватност, као и забринутост у погледу сопствене сигурности, се истражују приликом трансакција е-трговине (Mittal, 2013).

Интернет, као један од облика мас-медија, трансформисао је начин пословања и сада омогућава е-трговцима да, у било ком тренутку, понуде неограничени асортиман производа и услуга потрошачима широм света. Књиге, авио карте и резервација хотелских соба су неки од производа и услуга који се најчешће купују на интернету. Испитаници који имају добра куповна искуства на интернету исказују намеру да понове изврше онлајн куповину у будућности (Lim, Yap, Lau, 2010).

Преглед стања на тржишту е-трговине

Присутни су многи сајтови за е-малопродају у свету, значајни портали који повезују привредне субјекте и крајње кориснике. У САД су најпознатији Amazon, eBay, Walmart, а у Европи Modbile.de, Tesco, Real.de).

Као што је назначено у *Табели 1.* највећа компанија за електронску трговину је Амазон са највишим процентом остварене е-малопродаје у укупној е-малопродаји САД у току 2016. и 2017. године, респективно са 38,1% и 43,5%, док се на другом месту налази аукцијска компанија eBay са значајно нижим учешћем остварене е-малопродаје у укупној е-малопродаји у САД, у износу од 7,8% у 2016. и 6,8% 2017. години.

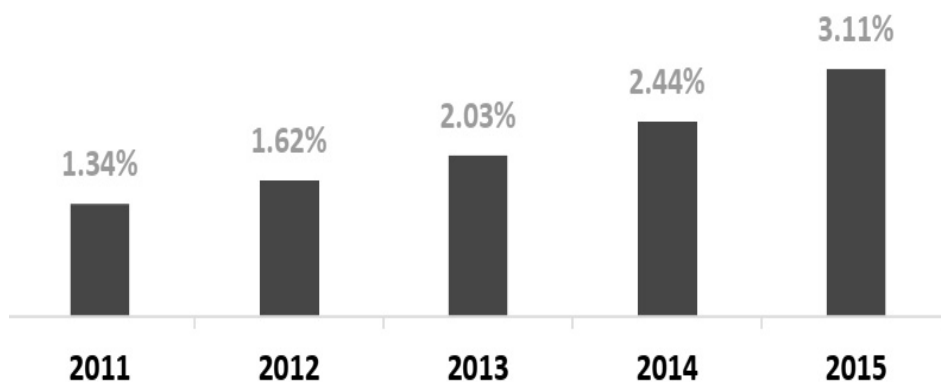
Табела 1. Процентуално учешће е-малопродаје 10 најуспешнијих е-трговинских сајтова у САД, у укупној електронској малопродаји на америчком тржишту у 2016. и 2017. години

	2016	2017
1. Amazon	38.1%	43.5%
2. eBay	7.8%	6.8%
3. Walmart	2.8%	3.6%
4. Apple	3.2%	3.6%
5. The Home Depot	1.4%	1.5%
6. Best Buy	1.2%	1.4%
7. Macy's	1.2%	1.2%
8. Wayfair	0.8%	0.9%
9. Costco	0.9%	0.9%
10. QVC	0.8%	0.7%
Total	58.2%	64.0%

Извор: eMarketer, 2017.

Учешће глобалног еBDP-а полако наставља тренд раста, као што је приказано на *Графикону 1*, учешће које износило 1,34% у 2011. је регистровало пораст и износило је 3,11% у 2015. години.

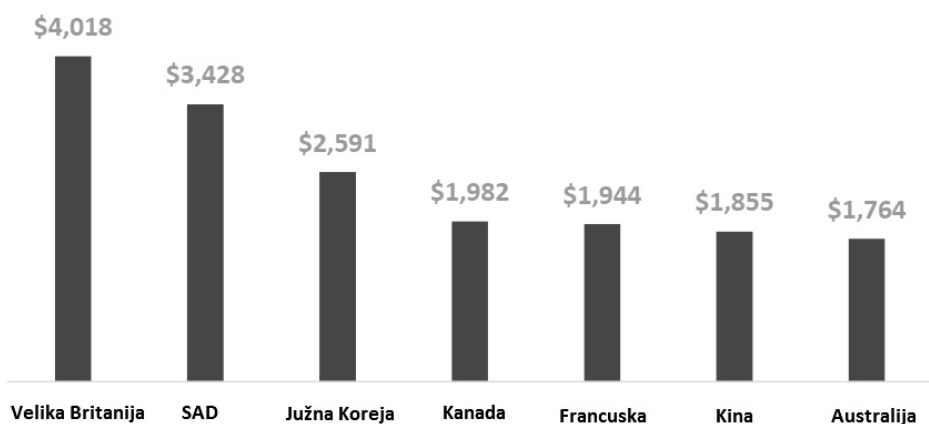
Графикон 1. Раст учешћа глобалног еBDP-а (од 2011–2015.године)

Извор: Ecommerce Foundation and Worldbank, 2016.

Од земаља са највећом онлајн потрошњом у 2015. години (*Графикон 2*) издваја се Велика Британија где је просечни потрошач потрошио 4.018,00 долара на куповину „онлајн“ робе и/или услуга, што је знатно више него у САД (3.428,00 долара), и у осталим земљама као што је Јужна Кореја (2.591,00 долара), Канада (1.982,00 долара), Француска (1.944,00 долара), Кина (1.855,00 долара) и Аустралија (1,764 долара).

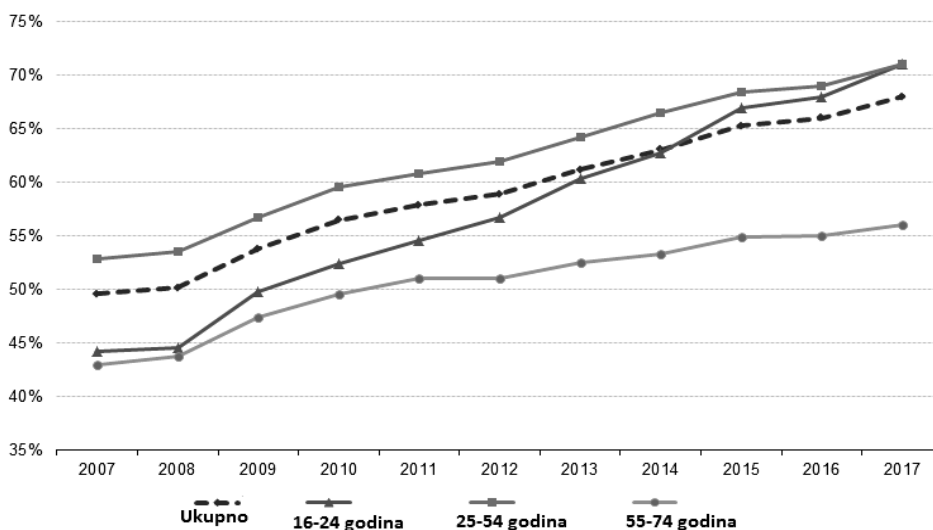
Графикон 2. Земље са највећом оствареном е-трговином, према просечним издвајањима купаца, у 2015. години

Извор: Ecommerce Foundation, 2016.

Број е-потрошача корисника Интернета наставља да расте (Графикон 3), са највећим регистрованим процентом е-потрошача у старосној групи од 16 до 24 и од 25 до 54 година (око 71%).

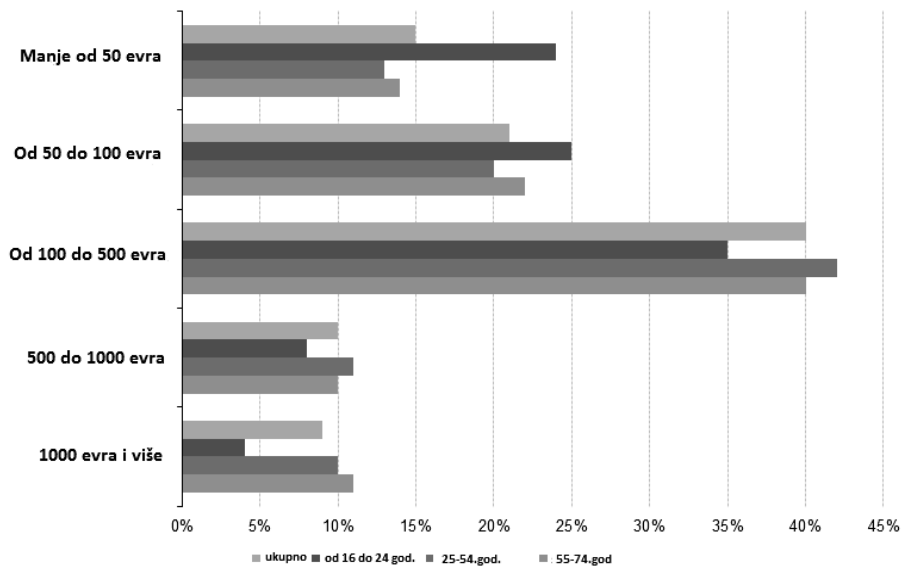
Графикон 3. Интернет потрошачи који су купили или наручили робу или услуге према старосној групи, ЕУ-28, од 2007.-2017.године

Извор: Eurostat.

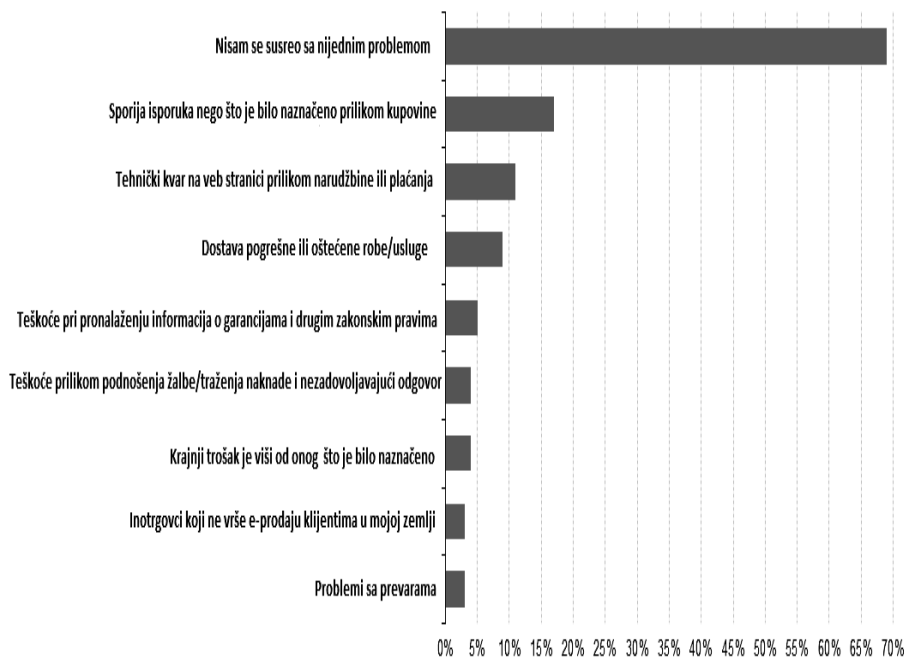
Потрошачи старости од 16 до 24 године су заузели прво место у онлајн куповинама нижим од 100 евра, од 25 до 54 и 55-74 приликом е трговине у износу од 100-499 евра. Куповине робе или услуга у вредности од преко 500 евра су заступљене у знатно нижем проценту (Графикон 4).

Графикон 4. Износ средстава потрошен на „онлајн“ куповину, ЕУ-28, 2017. године (% лица која су купила или наручила робу или услуге путем Интернета за личну употребу у претходна 3 месеца)

Извор: Eurostat.

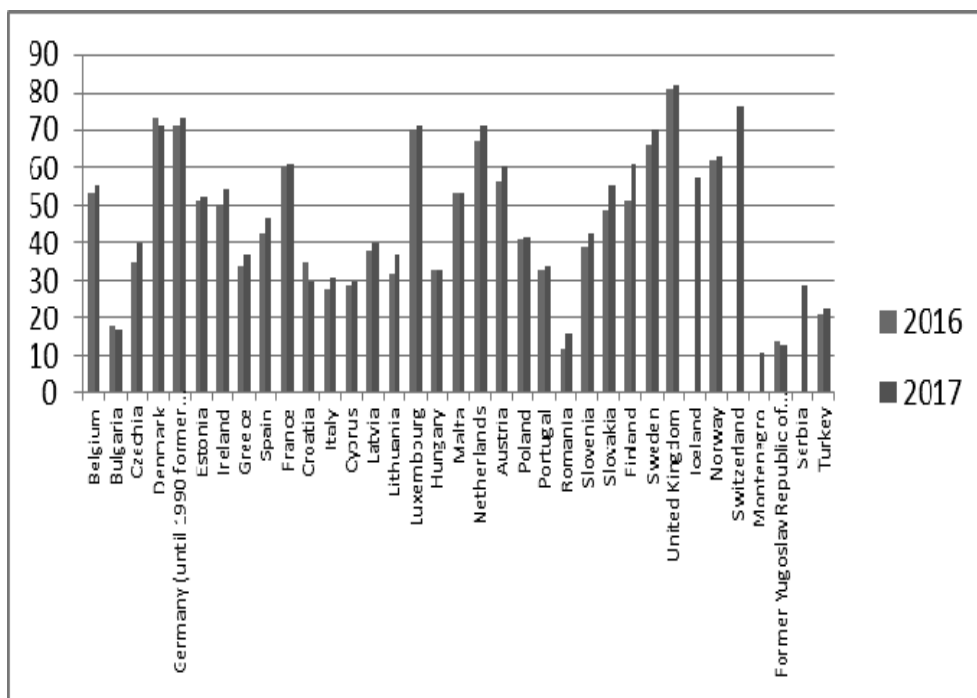
Графикон 5. Проблеми у куповини путем интернета, ЕУ-28, 2017. године (% лица која су купила или наручила робу или услуге путем Интернета за личну употребу у претходних 12 месеци)

Извор: Eurostat

Проблеми са којима су најчешће сусретали е-потрошачи 2017.године у ЕУ (Графикон 5) били су везани за спорију испоруку него што је било назначено у време куповине (17%), проблеме у виду техничких проблема на веб страници при наручивању или плаћању (11%), погрешну или оштећену робу/услуге (9%), мали број је имао потешкоћа у проналажењу информација о гаранцијама и другим законским правима (5%). Око 4% потрошача суочило се са крајњим трошковима који су били виши од почетно наведених и тешкоћама у подношењу жалбе и тражењу надокнаде. Око 3% онлајн потрошача се суочило са е-инотрговцима који нису продавали робу и услуге купцима у њиховој матичној земљи и са проблемима преваре (нпр. роба/услуге која никада није достављена, злоупотребе података са кредитне картице).

Графикон 6. Процент појединаца који су користили интернет и услуге е-трговине у 2016. и 2017. години

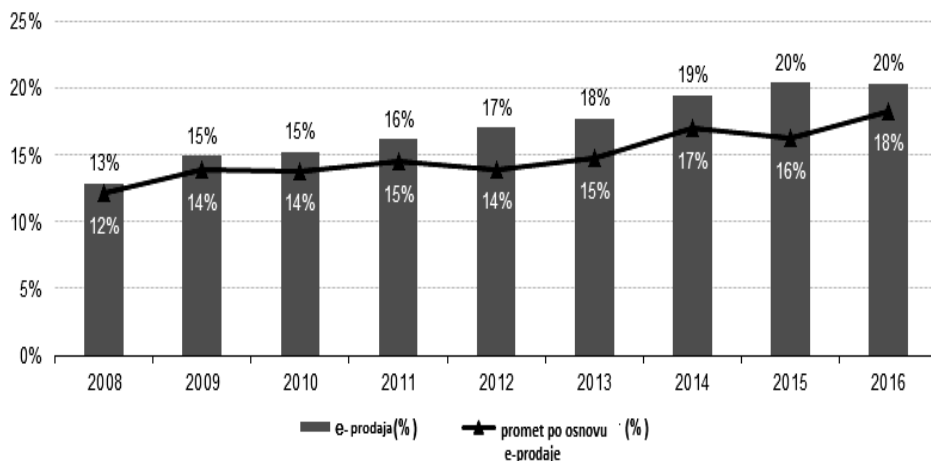

Извор: Eurostat.

Као што се види на Графикону 6. у 2017. години процентуално учешће е-трговине је повећано у односу на 2016. годину. Примећује се да је забележени проценат варирао широм ЕУ, у распону од 16% корисника интернета и услуга е-трговине у Румунији, до 82% корисника интернета и услуга е-трговине у Уједињеном Краљевству. Република Србија је регистровала у 2017. години проценат од 29% корисника интернета и услуга е-трговине (https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Ecommerce_statistics_for_individuals#General_overview).

Током 2016. године једно од пет предузећа у ЕУ-28 је вршило трансакције е-продаје. На нивоу предузећа учешће е-продаје износи око 18% од укупног промета предузећа (са 10 или више запослених лица у 2016. години). Привредни субјекти који користе Интернет доминирају у области е-продаје. Прекогранична е-трговина унутар ЕУ није довољно развијена, док трошкови транспорта представљају главну препреку (https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/E-commerce_statistics).

Графикон 7. Е-продаја и промет од е-продаје, за период од 2008-2016.године, у ЕУ-28 (% предузећа,% укупног промета)

Извор: Eurostat

У ЕУ-28, у периоду од 2008. до 2016. године, проценат предузећа који се баве е-продајом је порастао за 7%, док се промет од е-продаје повећао за 6% (Графикон 7).

Истраживање ризика е-трговине

Услед немогућности остваривања директног искуства са производом е-потрошачи имају ограничено искуство и смањене могућности за процену производа, чиме се повећава перципиран ризик од перформанси производа (Yu, Lee, Damhorst, 2012). Многи аутори су истраживали како повећати поверење потрошача у циљу утицаја истог на спремност потрошача да изврши трансакцију е-трговине. Резултати истраживања указују да су, приликом усвајања процеса е-трговине, присутна ограничења које се огледају у недостатку поверења и која утичу и на потенцијалне потрошаче, као и на потрошаче који су већ вршили трансакције е-трговине. Изузетно је важно да се на почетку створи и изгради поверење потенцијалних потрошача у е-добављаче, јер поверење директно утиче на куповне намере, а сама функционалност веб сајта је мање значајна за њих. С друге стране, поверење у е-добављаче је значајно и за потрошаче који су већ вршили трансакције е-трговине, али овим клијентима је значајна и функционалност веб сајта (Gefen, Karahanna, Straub, 2003: 315).

Многи аутори су истраживали и како умањити ризик перцепције е-трговине који директно утиче на тражњу. Један од разлога за истраживање ризика перцепције е-трговине су његови многобројни сложени аспекти везани за ризике који прате извршење онлајн трансакција и куповину путем електронских средстава преко јавне мреже. Поједини аутори истичу да перципирани ризик подразумева перцепцију особе о неизвесним и штетним последицама ангажовања у некој активности, а резултати истраживања откривају да је величина и репутација е-продавца важна за изградњу поверења код потрошача (Jarvenpaa, Tractinsky, Vitale, 1999). У погледу ризика повезаних са онлајн куповином, све генерације обухваћене истраживањем су првенствено истакле ризик плаћања кредитном картицом, док је једини фактор који је утицао на одлуку о е-трговини био друштвени фактор који је обухватао: производе које користе породица и пријатељи, славне личности, е-продавце који се баве друштвеном одговорношћу и присутност повратних информација о производу на интернету (Dhanapal, Vashu, Subramaniam, 2015).

Други истраживачи описали су перципирани ризик у контексту е-трговине као степен до ког корисник верује да коришћење интернета није безбедно или може имати негативне последице (McKnight, Choudhury, Casmar, 2002). Студија о факторима ризика у е-трговини В2С разликује се од оне у традиционалном маркетингу, јер такође узима у обзир избор производа на Интернету, онлајн уплату, поверење у е-продавца, грешке у достави робе, погодности коришћења интернет куповине, интернет екологију, однос с купцима на интернету и вредност интернет производа, и истиче да успех е-трговине зависи од тога како купци доживљавају њену вредност (Torkzadeh, Dhillon, 2002).

Модел перцепције ризика (Park, Lee, En, 2004) базира се на два атрибута ризика: перципирани ризик трансакције (обухватајући сигурност, приватност, немогућност поништења трансакције и укупни перципирани ризик онлајн трансакције) и перципирани ризик производа/услуге (обухватајући функционални губитак, финансијски губитак, губитак времена, губитак прилике и укупни ризик производа/услуге).

Поједини аутори (Glover, Benbasat, 2011) предлажу тродимензионалну типологију општег перципираног ризика у контексту е-трговине на основу њених узрока. Прва димензија је била означена као немогућност стицања користи од производа и дешава се када потрошач од е-продавца не добије увид у користи коју очекује од производа. Друга димензија је означена као ризик злоупотребе информација и може се десити када потрошач претрпи губитак заштите личних информација приликом онлајн куповине. Трећа димензија је означена као функционално неефикасан ризик и јавља се када потрошачи потроше време, новац или уложе напор да обаве онлајн куповину, губећи ресурсе са којима се надају да ће остварити добит.

Перципирани ризик потрошача везан за е-трговину (Jarupunphol, Mitchell, 2002: 3) узрокује:

- “Сложеност електронске трговине – потрошачи морају извршити неколико различитих процедура како би учествовали у е-трговини;

- Захтеви за финансијско осигурање – потрошачима је потребна уговорна или правна заштита како би се осигурали да неће сносити финансијски губитак;
- Захтеви за осигурање приватности – потрошачима је потребна уговорна или правна заштита како би се осигурала заштита поверљивости њихових личних података;
- Ризици безбедности у електронској трговини – потрошачи перципирају е-трговину као најризичнији начин куповине;
- Лоша процена ризика е-трговине – пренос података потрошачи доживљавају као најосетљивији аспект трансакције е-трговине;
- Нејасноћа перцепције ризика у области електронске трговине – перцепција потрошачког ризика је и даље нејасна, јер није јасно који аспекти превара са кредитним картицама у електронској трговини највише брину потрошаче;
- Неусклађеност перцепције ризика електронске трговине – потрошачи су посебно забринути због онлајн превара са кредитним картицама, док многе студије указују да ризици нису већи него при конвенционалној употреби кредитне картице”.

Истраживање које је спроведено на простору Босне и Херцеговине је обухватило шест променљивих као што су: ризик куповине, ризик производа, примену онлајн куповине, самоефикасност у онлајн куповини, вредност онлајн куповине и намеру даље куповине, те је доказано да ризици онлајн куповине не утичу директно на даљу намеру куповине (већ индиректно преко других променљивих). Истраживање је показало да потрошачи који су самоефикасни у куповини показују већу намеру даље онлајн куповине (Puška, Šadić, Stovrag, 2018).

Потрошачи са високим степеном забринутости у вези са приватношћу ће искусити низак степен поверења и висок ниво перцепције ризика у оквиру е-трговине. Резултати истраживања (Fortes, Rita, 2016) указују да су проблеми везани за приватност на Интернету, као што је поверење, утицај корисности, перцепција једноставности коришћења и перцепција контроле понашања негативно утицали на различита уверења о употреби е-трговине, док су позитивно утицали на перципиран ризик. Аутори истичу да менаџери сајтова е-трговине треба да воде посебну бригу о приватности личних информација својих корисника, с обзиром на негативан утицај који приватност има на куповину на мрежи. Аутори дају сугестије за онлајн продавце (Fortes, Rita, 2016: 174):

- „Развијање политике приватности која је јасна и разумљива за потрошаче, која пажљиво поштује принципе прикупљања личних података, контролу над информацијама о прикупљеним информацијама и свесност о томе како ће се информације користити;
- Постављање политике приватности на видно место на веб-сајту и њено периодично обелодањивање у бази регистрованих корисника са циљем јачања њихових позитивних уверења;
- Обавештавање о политици приватности сајта сваког новог регистрованог корисника, позивањем на пажњу у процесу регистрације и имејл поруком која садржи те информације;

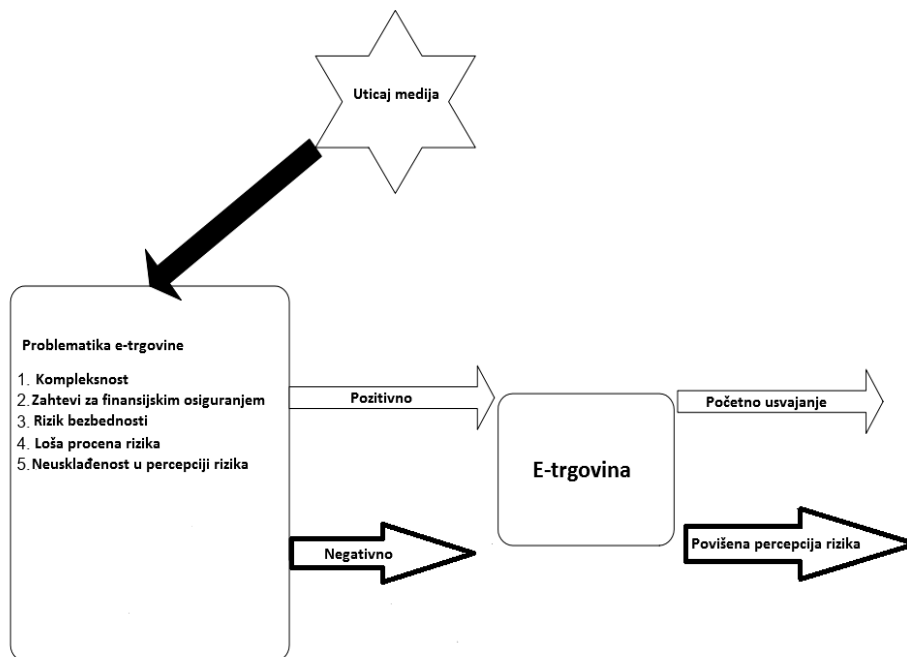
- Примена политике приватности путем праксе приватности које су компатибилне (није довољно поставити добру политику приватности, она мора бити имплементирана и објављивана);
- Потврђивање веб локација од стране спољних ентитета, као што су TRUSTe, Trust Guard или BBBOnline, чиме се осигурава могућност коришћења тзв. печата за заштиту приватности.”

Мас медији

Живимо у медијски засићеном окружењу и перманентно смо изложени медијским утицајима који утичу на обликовање наших размишљања, осећања и понашање (Potter, 2011). Медије можемо дефинисати као скуп техничких и технолошких инструмената који посредују у комуникацији између људи. Технички инструменти се односе на техничка средства (микрофон), а технолошки на скуп техничких инструмената организованих у институционални поредак (радио, телевизија). Може се рећи да мас-медији представљају друштвене институције које задовољавају потребе друштва за јавним комуникацијама и техничко технолошке структуре настале склопом природних и вештачких услова. Различити су критеријуми за класификацију мас-медија. Према Радојковићу и Милетићу (2008), у односу на могућности чулне перцепције порука које преносе, мас-медији могу бити: визуелни (штампа), аудитивни (радио, грамофонска плоча/ грамофон, магнетофонска трака/ магнетофон, касета/ касетофон, компакт диск/CD плејер) и аудио-визуелни (филм, телевизија, видео касета/ видео рикордер, компакт диск/CD плејер и дигитални видео диск/DVD плејер). Ако се пође од начина преношења порука до рецепијената, постоје дистрибутерски и трансмисиони мас-медији. Имајући у виду електронску техничко-технолошку структуру радија и телевизије, као и осталих набројаних медија, они се могу означити и као електронски мас-медији.

Медији представљају спону у систему информисања тако што прикупљају, анализирају и шире информације, а грађани, друштвене организације и компаније се ослањају на њих. Медији нису само неутрални преносиоци информација (Logimer, 1998). Поједини аутори наводе да су масовни медији „истовремено и ‘друштвени производ’ и ‘произвођач’ друштвених односа и друштвених промена. У којој ће мери мас-медији бити њихова последица, а у којој узрок, у одређеном периоду, зависи од врло разуђеног склопа социјално-историјских услова” (Radojković, Miletić: 2008: 171). Мас-медији значајно утичу на публику у погледу формирања јавног мњења поводом одређених политичких питања и наметања одређених животних стилова, укуса, понашања потрошача, сензибилизације и изложености деце. Не треба заборавити да медији имају велику моћ и да су у рукама малог броја људи, што повећава могућност манипулације публиком и злоупотребе те моћи (Лекић, Мандић, 2014: 118).

Слика 1. Утицај медија на перцепцију потрошача о е-трговини.

Извор: Jarupunphol, Mitchell (2002: 8)

Велики број случајева кршења безбедности и заштите приватности личних података који се често појављују у медијима утичу на перцепцију потрошача е-трговине (Слика 1). У тим случајевима је кључно да потрошачи покушају да процене да ли су извори поуздани и у складу са стварним претњама везаним за електронску трговину. Улога мас-медија медија је веома значајна за процес усвајања е-трговине. На потенцијалне учеснике е-трговине утичу информације о преварама са кредитним картицама на мрежи које су пријављене. Пружене информације могу бити корисне или штетне за прихватање е-трговине, корисне путем едукације јавности о тим случајевима, или штетне, путем стављања нагласка на преваре у е-трговини (Jarupunphol, Mitchell, 2002: 9).

Закључак

Усмерена према потрошачима или кориснику услуга, комуникација постаје основни алат којим се пласира информација, повећава профит и на тај начин остварује корпоративни имиџ. Један од разлога за истраживање ризика перцепције е-трговине су његови многобројни сложени аспекти ризика који прате извршење онлајн трансакција и куповину путем електронских средстава преко јавне мреже. Врло често у обиљу информација и дезинформација, пот-

рошачима је тешко да раздвоје шта је истинито, а шта не. У креирању одлуке о е-трговини мас-медија имају све значајнију улогу. Често је присутна злоупотреба мас-медија у промотивним активностима у смислу пласирања нетачних информација што утиче на одлуку потрошача да реализују е-трговину. На овај начин се смањује поверење потрошача у производ/услугу одређене компаније. Такође, то отвара могућност да незадовољан потрошач своје негативне ставове даље шири путем друштвених мрежа што нарушава конкурентност и позицију компаније на тржишту.

Литература:

1. Biagi, Shirley (2013): *Media impact: An introduction to mass media* (10th ed.). Wadsworth, Boston.
2. Vidas-Bubanja, Marijana (2014): *Modeli i tehnologije e-poslovanja*, Beogradska poslovna škola – Visoka škola strukovnih studija, Beograd.
3. Dhanapal, Saroja; Vashu, Deeparechigi; Subramaniam, Thanam (2015): Perceptions on the challenges of online purchasing: a study from „baby boomers”, generation „X” and generation „Y” point of views, *Contaduría y Administración*, 60(1), 10–132.
4. Gefen, David; Karahanna, Elena; Straub, Detmar (2003). Inexperience and experience with online stores: The importance of TAM and trust. *IEEE transactions on Engineering management*, 50(3), 307–321.
5. Glover, Steven; Benbasat, Izak (2011): A comprehensive model of perceived risk of E-commerce transactions. *International Journal of Electronic Commerce*, 15(2), 47–78.
6. Jarupunphol, Pita; Mitchell, Chris (2002): *E-commerce and the media — influences on security risk perceptions*. In W. Cellary and A. Iyengar, editors, *The 1st IFIP Workshop on Internet Technologies, Applications and Societal Impact, WITASI '02*, pages 163–173. Kluwer Academic Publishers (IFIP Conference Proceedings 232), Boston, October 2002.
7. Jarvenpaa, Sirkka; Tractinsky, Noam; Vitale, Michael (1999): Consumer trust in an Internet store. *Journal of Computer mediated Communication*, 5(2), 45–71.
8. Lim, Yet Mee; Yap, Ching Seng; Lau, Teck Chai (2010): Online search and buying behaviour: Malaysian experience. *Canadian Social Science*, 6(4), 154-166. ISSN 1712-8056
9. Lekić, Snežana; Mandić, Slavica (2014): *Poslovne komunikacije*, Beogradska poslovna škola – Visoka škola strukovnih studija, Beograd.
10. Lorimer, Rolend (1998): *Masovne komunikacije: komparativni uvod*. Clio, Beograd.
11. Mittal, Arjun (2013): E-commerce: It's Impact on consumer Behavior, *Global Journal of Management and Business Studies*. 3(2), 131–138.
12. McKnight, Harrison; Choudhury, Vivek; Kacmar, Charles (2002): Developing and validating trust measures for e-commerce: An integrative typology, *Information Systems research*, 13(3), 334–359. <https://doi.org/10.1287/isre.13.3.334.81>
13. OECD (2008): *Shaping Policies for the Future of the Internet Economy*, *OECD Digital Economy Papers*, No. 148, OECD Publishing, Paris. <http://dx.doi.org/10.1787/230388107607>
14. OECD (2011): *OECD Guide to Measuring the Information Society 2011*, OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/10.1787/9789264113541-en>

15. Park, Jinsoo; Lee, Dongwon; Ahn, Joongho (2004): Risk-focused e-commerce adoption model: A cross-country study. *Journal of Global Information technology management*, 7(2), 6–30.
16. Poter, Džejms (2011): *Medijska pismenost* (četvrto izdanje), Clio, Beograd.
17. Puška, Adis; Šadić, Sead; Stovrag, Jasmin (2018): Utjecaj rizika proizvoda i rizika kupnji na daljnju namjeru online kupnje na C2C tržištu, *Oeconomica Jadertina*, 8(1), 3–17.
18. Radojković, Miroљub; Miletić, Mirko (2008): *Komuniciranje, mediji i društvo*, Učiteljski fakultet, Beograd.
19. Shrilaxmi, Deshpande (2016): Influence of E-commerce on Stakeholders of India and Its Limitations, *International Journal of Engineering Development and Research*, 4(2), 2114–2116. ISSN: 2321-9939.
20. Torkzadeh, Gholamreza; Dhillon, Gurpreet (2002): Measuring factors that influence the success of Internet commerce, *Information Systems research*, 13(2), 187–204.
21. Fortes, Nuno; Ritas, Paulo (2016): Privacy concerns and online purchasing behavior: towards an integrated model, *European Research on Management and Business Economics*, 22(3), 167–176.
22. Yu, Ui-Jeen; Lee, Hyun-Hwa; Damhorst, Mary Lynn (2012): Exploring Multidimensions of Product Performance Risk in the Online Apparel Shopping Context, Visual, Tactile, and Trial Risks, *Clothing and Textiles Research Journal*, 30 (4), 251–266.

Интернет сајтови:

1. Global B2C E-commerce Report 2016, 2016
https://www.asendia.at/application/files/9514/8664/1553/Global_B2C_Ecommerce_Report_2016_Full_version.pdf (30.10.2018)
2. Eurostat, <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics> (30.10.2018)
3. eMarketer, <https://www.emarketer.com/> (30.10.2018)
4. E-trgovina, Privredna komora Beograda;
<http://www.kombeg.org.rs/Komora/udruzenja/UdruzenjeTrgovine.aspx?veza=3593>
(30.10.2018)

THE EFFECT OF MASS MEDIA ON E-COMMERCE RISK

Summary: The modern business world is faced with the great possibilities of modern information and digital technologies, and is changing all elements of business activities, as well as the entire way of our living and working. In order for companies to be successful, their managers at all levels should use the benefits of computers, networks and modern technology usage in creating new products and services that will be marketed in order to expand their choice of customers, lower costs, and therefore create the conditions for a faster and more efficient growth of their national economy. E-commerce involves the exchange of business information, the maintenance of business connections and the accomplishment of business transactions through telecommunication networks. The modality of communication between companies and customers is changing considerably, in which mass media (mass media) play an increasingly important role. Mas-media are one of the mechanisms that enable individuals and society to see the world and their place in the world. Their influence creates both global and personal identity. One of the reasons for investigating the risks of e-commerce perception is its many complex aspects of the risks which monitor the execution of online transactions and purchases via electronic means through a public network. A large

number of security breaches and the privacy of personal information that often appear in the media influence the perception of ecommerce consumers. In theory, this work contributes to a better understanding of e-commerce risks as well as potentially adverse media impacts on e-commerce on the B2C market. The paper points to the importance of understanding consumer behavior in the B2C market, in order to minimize the potentially adverse media influence that is aimed at creating a negative perception of consumers.

Key words: e-commerce, mass media, e-commerce risks

ВЕЉКО М. ДЕЛИБАШИЋ*

Адвокат

Београд

УДК 3443.13:316.774

Прегледни рад

Примљен: 02.11.2018

Одобен: 30.11.2018

Страна: 141-151

ПРЕТПОСТАВКА НЕВИНОСТИ И МЕДИЈИ

Сажетак: Након уводног дела, у раду се одређује појам претпоставке невиности уз констатацију да она представља неизоставну гаранцију у односу на положај окривљеног. Наглашава се да је она једно од основних права окривљеног, и да је њено дејство вишеструко, односно да је повезана се основним начелима кривичног процесног права, пре свега са начелом *in dubio pro reo*, као и са теретом доказивања који је на тужиоцу. Затим се указује да је обавештавање грађана путем штампе о току поступка и појединим кривичним стварима потребно и дозвољено, али је нужно да се оно врши објективно и без прејудуцирања кривице оптуженог и судске одлуке. У наставку се наводе одредбе прописане у циљу заштите претпоставке невиности које се налазе у прописима који регулишу рад новинара. Затим се наводи могућност укидања пресуде која би била резултат повреде претпоставке невиности уз навођење правног основа за изјављивање жалбе. На самом крају рада се анализира решење које је постојало у Законику о кривичном поступку из 2006, док се у закључку износе ставови о последицама повреде претпоставке невиности и могућим решењима у циљу заштите ове претпоставке.

Кључне речи: претпоставка невиности, правично суђење, права окривљеног, кривица, некривица, виност, невиност

Увод

Претпоставка невиности представља један од основних гараната положаја окривљеног у кривичном поступку и саставни елемент права на правично суђење. Европска конвенција о заштити људских права и основних слобода (ЕКЉП) предвиђа да ће се „свако ко је оптужен за кривично дело сматрати невиним, док се на основу закона не докаже његова кривица“ (члан 6. став 2). На сличан начин претпоставка невиности је формулисана и чланом 11. Универзалне декларације о правима човека, као и чланом 14. став 2. Међународног пакта о грађанским и политичким правима. Поред тога претпоставку невиности прописује Устав Републике Србије (члан 34. став 2) и Законик о кривичном

---

* veljkodelibasic@mts.rs; + 381 64 1100-761

поступку (члан 3). Упркос наведеним прокламацијама и значају који се у теорији придаје претпоставци невиности, свакодневни текстови у штампи који помињу „учиниоце кривичних дела“, фотографије осумњичених као и снимци „спектакуларних хапшења“ уз непримерене коментаре намећу питање практичног значаја и поштовања ове претпоставке (Бајовић, 2008: 194-195). При томе се мора имати у виду чињеница да претпоставка невиности истовремено подразумева да се поштују основна начела и неки важни институти кривичног процесног права, као и да се изјавама, без обзира на то од кога потичу такве изјаве, ово право не сме повредити. Такође, важно питање је да ли се изјавама којима је повређена претпоставка невиности а које преносе медији утиче на орган поступка и да ли због таквог притиска орган поступка може повредити неко од основних начела кривичног поступка или погрешно применити неки институт кривичног процесног права, чиме би, у крајњој линији, повредио и претпоставку невиности.

Одређивање појма претпоставке невиности

Деценијама је претпоставка невиности у нашем Законнику о кривичном поступку била регулисана на нешто другачији начин него што је то сада. Та претпоставка је била правнотехнички формулисана као претпоставка некривице, па се тако утврђивало да "нико не може бити сматран кривим за кривично дело док не буде утврђено правноснажном одлуком надлежног суда". У теорији се понекад истицало како се не може презумпција невиности изводити из једне одредбе у којој се реч невиност и не помиње. Ово схватање је превиђало да су у језичком смислу појмови виност и кривица синоними, па је сходно томе, опет у језичком смислу, потпуно исто значење и њихових опозита - невиност и некривица, с тим да је у уобичајеном говору реч невиност прилично уобичајена, док је реч некривица неуобичајена и практично се не употребљава, иако је реч кривица сасвим јасног значења и има широку језичку, па и правну употребу. Другим речима, логички и језички је потпуно једнако значење када се неко сматра невиним и када се не сматра кривим. Ипак није спорно да је јасније значење претпоставке невиности која се формулише у позитивном облику, као и да у том случају она има и нешто позитивнију симболичку конотацију и психолошко значење за окривљеног. Такво решење је оправдано и са становишта међународноправних правила, јер се у свим релевантним актима те врсте претпоставка невиности дефинише на позитиван начин, као право лица да се сматра невиним (Шкулић, 2007, 41-42).

Претпоставка невиности представља неизоставну гаранцију у односу на положај окривљеног у било којој савременој и демократској кривичној процедури. У теоријском смислу се она може схватити на различите начине, почев од њеног поимања у правнотехничком смислу према коме је у питању једна оборива правна претпоставка чија је основна улога да се одреди на коме лежи терет доказивања супротног, па до њеног дефинисања као важног сегмента права на одбрану окривљеног. Процесно и правно дејство претпоставке неви-

ности је вишеструко, па је тако и њен садржај комплексан. Она је једно од основних права окривљеног, који дакле, има право да се сматра невиним све док се евентуално његова кривица не утврди правноснажном судском одлуком. Право окривљеног да се сматра невиним важи како у односу на кривични поступак који се против њега води односно у погледу актера тог поступка, тако и у односу на јавност и сва друга лица, која нису актери кривичног поступка. Претпоставка невиности представља процесни механизам за ослобађање окривљеног од терета доказивања сопствене невиности. Тиме се истовремено на онога ко тврди супротно пребацује терет доказивања евентуалне кривице окривљеног, а то је овлашћени тужилац. Она је, такође, једна од најважнијих уставних и међународноправних гаранција окривљеног, у оквиру корпуса одредби које се односе на витална права и слободе човека. Поред тога, она представља и важан елемент права на правично суђење (Шкулић, 2014: 124-126).

Испуњавајући своје међународне обавезе и конкретизујући уставне гаранције законодавац Законом о кривичном поступку експлицитно прописује (члан 3) да се свако сматра невиним све док се његова кривица за кривично дело не утврди правноснажном одлуком суда. Такође, прописује и дужност за државне органе и друге органе и организације, средства јавног обавештавања, удружења и јавне личности да се придржавају овог правила, као и да својим јавним изјавама о окривљеном, кривичном делу и поступку не повређују права окривљеног. Из овакве формулације произлази да право окривљеног да се сматра невиним важи како у односу на кривични поступак који се против њега води, односно у погледу актера тог поступка, тако и у односу на јавност и сва друга лица, која нису актери кривичног поступка. Она, такође, представља процесни механизам за ослобађање окривљеног од терета доказивања сопствене невиности. Тако је претпоставка невиности повезана и са теретом доказивања, па је природно што је законодавац прописао да је терет доказивања оптужбе на тужиоцу (члан 15. став 2. ЗКП). Поред тога, претпоставка невиности представља и важан елемент права на правично суђење.

Као важан елемент права на правично суђење претпоставка невиности се доводи у везу и са другим основним начелима кривичног процесног права. Тако је она блиско повезана и са начелом *in dubio pro reo* које се своди на потребу да се у сумњи увек узме решење које је повољније за окривљеног. Наиме, расположива доказна средства некада не могу бити довољна, односно могуће је да суд и након извођења свих доказа који су објективно могли да буду изведени остане само у сумњи, тј. не успе да стекне убеђење у постојање или непостојање одређених чињеница. Ни најидеалније извођење доказа и најсавесније поступање суда, као ни примена најсавременијих доступних доказних техника, само по себи не мора увек и у сваком случају да буде довољно за утврђивање пуне истине у кривичном поступку и отклањање сваке разумне сумње код суда, али и других актера кривичног поступка. Без обзира на развој савремених техника које имају своју примену и приликом утврђивања чињеничног стања у кривичном поступку он не мора увек да резултира елиминисањем сваке сумње и стицањем чврсте убеђености већ је могуће да неке чињенице остану само дубиозног карактера. Тада је правило да те чињенице, у погледу којих је суд

остао у сумњи, треба тумачити у корист окривљеног, што се заснива пре свега на елементарној правичности, јер би супротно тумачење било очигледно неправично (Стојановић и др, 2018: 283).

За исход кривичног поступка, чији је циљ да нико невин не буде осуђен, па тек онда да се учиниоцу кривичног дела изрекне кривична санкција под условима које прописује кривични закон, на основу законито и правично спроведеног поступка, далеко је најопасније ако је претпоставка невиности повређена од стране органа поступка у било којој фази поступка, него ако се у медијима повреди нечије право. Наравно, ова констатација стоји само ако орган поступка, тј. људи који спроводе поступак (полицајци, тужиоци и судије) не подлегну притисцима које медији могу да направе, што у пракси понекад није случај. С тим у вези, као пример може послужити чувена афера са вакцинама, где је под притиском јавности покренут поступак против више лица иако је увидом у чињенице било јасно да се не ради о кривичном делу (предмет Вишег суда у Београду, Посебно одељење К По1 број 18/12). Након покретања поступка С. М. А је у медијима сатанизована па је то био разлог да се поступак прошири и на њу!? Посебан парадокс је чињеница да јој је истражни судија одредио притвор "да не би ометала поступак", иако је пре тога поступак вођен пуна три месеца у ком периоду она није уопште показала ни најмању индикацију да ће на било који начин ометати поступак, напротив, уредно се одазвала позиву суда. Оно што у том случају посебно забрињава је чињеница да су сви медији, одмах након њеног уласка у зграду Вишег суда у Београду, Посебно одељење за организовани криминал, пре него што је и почела да износи одбрану, објавили да јој је истражни судија одредио притвор. Очигледно је да је истражни судија у овом случају поступао по диктату медија, јер је поступак окончан одбијајућом пресудом након што је тужилаштво одустало од оптужнице.

Слобода говора и претпоставка невиности

Обавештавање грађана путем штампе о току поступка и појединим кривичним стварима потребно је и дозвољено, али је нужно да се оно врши објективно и без прејудуцирања кривице оптуженог и судске одлуке. Начело јавности је једно од основних начела кривичног поступка и мора се, као у осталом и свако друго основно начело кривичног поступка, максимално поштовати. Јавност кривичног поступка се огледа у праву сваког грађанина, не само странака већ и других лица која иначе нису директно и витално заинтересована за исход поступка, да присуствују суђењу, као и да о поступку буду обавештена и средствима јавног информисања. Поред непосредне јавности, када лица присуствују процесним радњама, постоји и посредна јавност, до које долази захваљујући давању публициитета спроведеним радњама у кривичном поступку, посредством средстава јавног информисања (Стојановић и др, 2018: 285).

Слобода мишљења и говора, односно право на јавно изношење мишљења је изузетно важно право у демократском друштву и у правној држави.

Ипак, слобода говора има и своје границе. Њоме се не смеју повређивати права других. Како окривљени има право да се сматра невиним док се супротно евентуално не утврди правноснажном одлуком суда, слобода говора не подразумева и кршење претпоставке невиности. Поред тога, постоје сасвим легитимно и у демократском друштву и у правној држави, нека кривична дела која су вербални деликти, почев од увреде, па преко клевете (која је код нас неоправдано декриминализована), све до неких веома тешких кривичних дела, као што је јавно подстицање на извршење тешких кривичних дела, попут тероризма или ратних злочина (Шкулић, 2018: 26-27). С тим у вези треба рећи и да је Европски суд за људска права у више предмета истакао да у извештавању о случајевима који су у току, штампа не сме да прекорачи границе неопходне за очување права на правично суђење, чак и када изјаве не потичу од званичника у систему правосуђа (Илић и др, 2012: 64).

Тиме се долази до питања, да ли је формално прецизирање да се у конкретном случају ради о осумњиченом или окривљеном, уз навођење пуног имена и презимена одређеног лица, довољно да се сматра да је уважена претпоставка невиности. Новине су пуне сензационалних и крупних наслова попут "приведени пљачкаши", "пронађене убице", "откривени разбојници", "раскринкана мафија" и слично, да би се касније у тексту прецизирало да се ради о лицима за која се сумња да су извршила крађу, разбојништво, убиство, итд. Само прецизирање да се ради о окривљеном или осумњиченом, читаоцима не значи пуно, с обзиром на то да је прецизно разликовање ових појмова обично познато само правницима. За читалачку публику довољно је поменути име одређеног лица уз одређено кривично дело, да би се за широку јавност случај сматрао расветљеним и решеним, иако против тог лица кривични поступак у том тренутку често и није формално покренут. Чак и ако се касније пред судом не би доказала његова кривица и поступак се заврши ослобађајућом пресудом, то лице заувек остаје „жигосано“, с обзиром да у савременом друштву моћ медија несумњиво претеже над сваком другом моћи. Да ситуација буде још парадоксалнија, у таквој ситуацији, по правилу, јавност не би кривица новинаре због изношења непроверених и предухитрених информација, већ судове због доношења ослобађајуће пресуде (Бајовић, 2008: 198).

Такође се поставља питање може ли се говорити о кршењу претпоставке невиности ако је дотично лице касније правноснажном пресудом оглашено кривим, односно може ли се логички говорити о кршењу претпоставке која је касније законито оборена. У пракси су ретке ситуације да лице које је правноснажном пресудом оглашено кривим, дакле у погледу кога је оборена претпоставка невиности, касније оспорава "неприкладно извештавање медија" којим му је ова претпоставка доведена у питање. Имајући у виду да се не предвиђају санкције за кршење претпоставке невиности већ се само прокламује дужност њеног поштовања, могао би се заступати и став да је реч о моралној, али не и о правној обавези. Истовремено се намеће питање може ли се уопште говорити о моралној дужности, с обзиром да кршење претпоставке невиности, у смислу јавног медијског осуђивања лица у погледу кога није донета правноснажна пресуда, не повлачи осуду јавности. Већа је вероватноћа да би у таквој ситуа-

цији револт грађана управо изазвало кажњавање новинара, што би се тумачило као велики атак на слободу медија. Сходно томе, намеће се питање на који начин лице које тврди да му је повређена претпоставка невиности може остваривати своја права, као и да ли је уопште могуће санирање учињене повреде? Посебан проблем настаје у случају када је против тог лица касније донета осуђујућа пресуда, што је много чешћи исход у пракси. У том случају, о кршењу претпоставке невиности током кривичног поступка се обично и не говори, јер се "на крају крајева" ради о учиниоцу кривичног дела. Али акценат је управо на томе да ли је и колико то кршење претпоставке невиности од стране медија, допринело његовој осуди и тежини санкције. Да ли након доношења правноснажне пресуде осуђени може, и на који начин, захтевати да се констатује и исправи повреда претпоставке невиности учињена током кривичног поступка и у коликој мери је то кршење утицало на његово право на правично суђење (Бајовић, 2008: 199-200)? Тако нешто тешко је проценити и одредити, а самим тим и регулисати. Из праксе Европског суда за људска права произлази да чињеница да је лице правноснажно осуђено не негира његово право на претпоставку невиности, док је Препоруком Савета Европе истакнуто да се лицу мора омогућити право на ефикасну судску жалбу, у случају да је изношење информација изазвало кршење његовог права на правичан поступак, чија је саставна компонента претпоставка невиности. (Бајовић, 2008: 209).

Новинари и претпоставка невиности

Закон о јавном информисању посвећује дужну пажњу заштити претпоставке невиности. У циљу заштите људског достојанства, као и независности, угледа и непристрасности суда или другог надлежног органа, нико се у медију не сме означити учиниоцем кажњивог дела, односно огласити кривим или одговорним пре правноснажности одлуке суда (члан 73). Овај закон, такође, прописује (члан 74) да се информације из кривичног поступка који је у току могу објавити ако су изнете на главном претресу или ако су прибављене или ако су могле бити добијене од органа јавне власти на основу закона којим се уређује приступ информацијама од јавног значаја. Лице на које се односи информација чије је објављивање у складу са овим законом забрањено, а које због њеног објављивања трпи штету, има право на накнаду материјалне и нематеријалне штете у складу са општим прописима и одредбама овог закона, независно од других средстава правне заштите која том лицу стоје на располагању у складу са одредбама овог закона (члан 112). По захтеву тужиоца суд налаже одговорном уреднику да правноснажну пресуду објави без коментара и без одлагања, о свом трошку, а најкасније у другом наредном броју новина, односно у другој наредној радио или телевизијској емисији од дана када је пресуда постала правноснажна (члан 120).

Упутства и смернице садржане у Кодексу новинара Србије, такође воде рачуна о претпоставци невиности. Иначе, Удружење новинара Србије и Независно удружење новинара Србије су донели овај кодекс као етички стандард

професионалног поступања новинара, према којем је дужност новинара да следе професионалне и етичке принципе садржане у њему и да се супротставе притисцима да те принципе прекрше. У складу са овим кодексом новинар је дужан да поштује правило претпоставке невиности и не сме никога прогласити кривим до изрицања судске пресуде. Оваква формулација није сасвим добра, јер, с једне стране, претпоставка невиности важи до правноснажности пресуде којом се утврђује нечија кривица, а, с друге стране, ако би се применило искључиво језичко тумачење, дошло би се до закључка да је новинар тај који некога може да прогласи кривим након изрицања неправноснажне судске пресуде.

Иначе, у складу с овим кодексом, медији су дужни да поштују право претпоставке невиности и да штите приватност и идентитет осумњиченог или учиниоца, чак и у случају признања кривице. Заштита приватности и идентитета подразумева не само заштиту имена (означавање осумњиченог иницијалима), већ и заштиту других података који би могли да упуте на његов идентитет: фотографија, адреса, опис изгледа, брачно стање, социјални статус, припадност некој групи, имена суседа, рођака и пријатеља. Жртве и осумњичени често нису свесни моћи медија. Новинар је обавезан да то узме у обзир, те да не злоупотребљава незнање својих саговорника. Уколико жртва неког кривичног дела пристане на разговор, новинар не сме да на основу тог разговора открије идентитет жртве или евентуалног учиниоца. Ако извештава о учињеном кривичном делу, новинар мора да буде на опрезу да, у разговору с евентуалним сведоцима, не обелодани идентитет жртве, односно идентитет и право на претпоставку невиности осумњиченог. Новинар мора да има у виду могућност злоупотребе и манипулације којима могу да га изложе тобожње жртве одређених кривичних дела.

Поред Закона о јавном информисању и Кодекса новинара Србије, треба рећи да и Правилник о заштити људских права у области пружања медијских услуга који је донело Регулаторно тело за електронске медије обавезује телевизијске и радио станице да поштују претпоставку невиности (члан 29 и 31). Имајући све ово у виду, може се рећи да, поред Устава Републике Србије и Законика о кривичном поступку, и прописи који се непосредно односе на медије прописију обавезу поштовања претпоставке невиности, али се, такође, мора констатовати и чињеница да се та овавеза у многим случајевима не поштује.

Право новинара на слободу изражавања и право јавности да буде информисана о питањима од јавног интереса морају бити у равнотежи са правом на приватност свих особа којих се нека информација тиче и правом на правично суђење окривљеног. Ова равнотежа представља полазну основу свих одлука које је Европски суд за људска права донео поводом представки које су подношене ради заштите ових права гарантованих Конвенцијом о заштити основних људских права и слобода. У случају Хајнал против Србије, суд је у образложењу пресуде навео да се против подносиоца води шест кривичних поступака што му је узео као отежавајућу околност приликом изрицања казне. Међутим, Европски суд за људска права је утврдио повреду претпоставке не-

виности и нагласио да се члан 6. став 2. крши уколико се у некој судској одлуци одражава став да је лице против кога се води кривични поступак криво пре него што је његова кривица доказана у складу са законом. Исти став је суд заузео и у предмету Станимировић против Србије у којем је подвучено да само правноснажна осуда неког лица може бити узета као отежавајућа околност приликом неког будућег изрицања пресуде (Тинтор, 2018: 354-355).

Пресуда и претпоставка невиности

Кршење претпоставке невиности у одређеној мери утиче на ток и исход судског поступка, па је за окривљеног од суштинског значаја отклањање штетних последица коју је повреда права проузроковала у поступку. Њему ништа не значи што ће остварити новчану накнаду или што ће се објавити одлуке, уколико пресуда за коју је утврђено да је настала као резултат кршења права на претпоставку невиности опстане у правном поретку. Због тога би утврђено кршење претпоставке невиности морало имати за последицу понављање кривичног поступка (Тинтор, 2018: 349).

Да би била коришћена као основ за жалбу потребно је да повреда претпоставке невиности, ма од кога потицала и ма када је током поступка или у вези с поступком настала, у пресуди даје ефекте, тј. да суд пресуду аргументује директно или индиректно се ослањајући на њене манифестације. То се може догодити на два начина. Ако је повреда претпоставке невиности настала у току главног претреса, ако потиче од суда и ако је била од одлучујућег утицаја на доношење законите и правилне пресуде, радило би се о релативно битној повреди одредаба кривичног поступка из члана 438. став 2. тачка 3. Законика о кривичном поступку. Ако је повреда настала ван главног претреса, или током главног претреса, али не од стране суда, а у разлозима пресуде се суд на њу посредно или непосредно ослања, радило би се о релативно битној повреди одредаба кривичног поступка из члана 438. став 2. тачка 2, јер би свако позивање или афирмативно асоцирање на изјаве које повређују претпоставку невиности чинило у знатној мери противречним разлоге о чињеницама које су предмет доказивања (Илић и др, 2012: 63).

Ефикасна заштита претпоставке невиности

За грађане који имају својство окривљеног у кривичном поступку нема никакав значај оно право које је декларативно прописано без делотворног механизма заштите, односно ефикасне санкције која ће омогућити остваривање, тј. поштовање тог права. Намеће се питање, како ефикасно заштитити право окривљеног да се сматра невиним док се супротно не докаже правноснажном судском одлуком. Свако коме је нанета штета, може по општим правилима да тражи њену накнаду у парничном поступку. Поред тога треба имати у виду прекршајну одговорност као и неке додатне механизме санкционисања оних

који крше претпоставку невиности. С тим у вези, постоји предлог Адвокатске коморе Београда да се пропише ново кривично дело којим би се штитила претпоставка невиности. Поред тога, треба размислити о поновном увођењу решења које је постојало у Законнику о кривичном поступку из 2006. године.

Наиме, Управни одбор Адвокатске коморе Београда 3. јула 2018. поднео је Министарству правде Републике Србије иницијативу за измену Кривичног законика с предлогом да се уведе ново кривично дело којим би се криминализовала повреда нечијег права на претпоставку невиности. Приликом одлучивања о овом предлогу треба имати у виду начело легитимности кривичног права које пре свега значи да кривичноправна репресија и кривично право у целини морају у суштинском смислу бити оправдани и нужни, тј. чињеницу да кривично право треба да буде последње средство у заштити одређених вредности, односно у сузбијању криминалитета. Кривичноправну заштиту је потребно свести на неопходан минимум а користити друга адекватнија средства и мере за сузбијање понашања којима се нападају највреднија добра човека и друштва (Стојановић, 2017: 40). Такође, треба имати у виду и чињеницу да је Законом о изменама и допунама Кривичног законика из 2009. уведено кривично дело недозвољено јавно коментарисање судских поступака, које је избрисано изменама из 2012, а којим се покушала кривичноправна заштита претпоставке невиности. Ово кривично дело није дало очекиване резултате, па је било природно решење његово брисање из Кривичног законика.

Експанзија кривичног права, није добро решење за решавање проблема па из тог разлога треба прибећи другим механизмима. Једно од могућих решења је и оно које је предвиђао Законик о кривичном поступку из 2006. а који никада није целовито примењен па самим тим ни ово решење није имало прилику да се провери у пракси. Овај законик је прописивао да су државни органи, средства јавног информисања, удружења грађана, личности из јавног живота и друга лица дужни да се придржавају правила да ће се свако сматрати невиним док се његова кривица не утврди правноснажном одлуком суда, а да ће орган поступка, који је тада био истражни судија, а данас је јавни тужилац, до завршетка истраге, односно председник суда након што је истрага завршена или после подношења непосредне оптужнице, по службеној дужности или на предлог странака, браниоца, оштећеног, односно његовог пуномоћника, лицу које повреди претпоставку невиности, изрећи јавну опомену, која се о трошку тог лица објављује у средствима јавног информисања (члан 3). Ако је дужност да се поштује претпоставка невиности прекршена на особито тежак начин, а нарочито ако из свих околности очигледно произилази да је то учињено ради утицања на суд и друге надлежне органе или у циљу проузроковања тешких последица по окривљеног или оштећеног, односно по друге учеснике кривичног поступка, физичком лицу се уз јавну опомену могла изрећи новчана казна до 150.000 динара, а правном лицу до 1.500.000 динара. У случају да се и након изречених мера прекрши дужност поштовања претпоставке невиности, физичком лицу се изрицала казна до 300.000 динара, а правном лицу до 3.000.000 динара. За свако следеће кршење ове дужности физичком лицу се могла изрећи новчана казна до 450.000 динара а правном до 4.500.000 динара,

уз могућност да се решење о кажњавању објави путем средстава јавног информисања о трошку кажњеног лица.

Закључак

Претпоставка невиности се састоји из више елемената. Она претпоставља да буду испуњена и у пуној мери испоштована основна начела кривичног процесног права, као и да буде остварено у пуној мери право на правично суђење, које укључује и "једнакост оружја" између странака током поступка. Такође, она захтева у пуној мери поштовање правила да је тужилац дужан да докаже оптужбу, као и то да окривљени не мора да доказује невиност, затим, максимално поштовање начела *in dubio pro reo*, као и поштовање свих осталих права која су окривљеном гарантована међународним прописима, Уставом Републике Србије, Закоником о кривичном поступку, другим законима и прописима. На крају, начело претпоставке невиности морају поштовати и новинари.

За исход кривичног поступка, чији је циљ да нико невин не буде осуђен, па тек онда да се учиниоцу кривичног дела изрекне кривична санкција под условима које прописује кривични закон, на основу законито и правично спроведеног поступка, далеко је најопасније ако је претпоставка невиности повређена од стране органа поступка у било којој фази поступка, него ако се у медијима некоректним извештавањем повреди нечије право на претпоставку невиности. Наравно, ова констатација стоји само ако орган поступка, тј. људи који спроводе поступак (полицајци, тужиоци и судије) не подлегну притисцима које медији могу да направе. Уколико се ипак догоди да они подлегну притиску медија, тада би морало да дође до примене института изузећа (судије, тужиоца или полицајца), односно ако није благовремено примењен тај институт да се укине осуђујућа пресуда и наложи понављање поступка који би био правичан а то подразумева да све време поступка буде поштована и претпоставка невиности.

Законик о кривичном поступку прописује претпоставку невиности, али је она декларативног карактера јер не постоји санкција за њено кршење. С обзиром на то да новинари некоректним извештавањем и поједини државни функционери неодговорним изјавама често повређују претпоставку невиности и на тај начин врше притисак на орган поступка који понекад резултира повредом претпоставке невиности учињеном управо од органа поступка што доводи до незаконитих или неправичних одлука, било би добро прописати одговарајућу санкцију. Иако постоје предлози да се прописивањем кривичног дела санкционишу понашања којима се повређује претпоставка невиности, боље решење би било оно које је већ постојало у Законнику о кривичном поступку из 2006, у коме се прописивало право органа поступка да новчано кажњава оне који повреде претпоставку невиности уз могућност да таква одлука буде објављена у медијима.

Литература:

1. Bajović, Vanja (2008): Pretpostavka nevinosti i sloboda štampe, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, Beograd.
2. Ilić, Goran i dr. (2012): *Komentar Zakonika o krivičnom postupku*, Beograd.
3. Stojanović, Zoran (2017): *Komentar Krivičnog zakonika*, Beograd.
4. Tintor, Jugoslav (2018): Zaštita pretpostavke nevinosti, *Organizacija pravosuđa i efikasnost sudske zaštite (evropski standardi i stanje u Srbiji) - krivičnopravni aspekt*, Zlatibor.
5. Škulić, Milan (2007), *Komentar Zakonika o krivičnom postupku*, Beograd.
6. Škulić, Milan (2014): *Krivično procesno pravo*, Beograd.
7. Škulić, Milan (2018): Efikasnost sudske zaštite i krivičnopravni instrumenti obezbeđenja, *Organizacija pravosuđa i efikasnost sudske zaštite (evropski standardi i stanje u Srbiji) - krivičnopravni aspekt*, Zlatibor.
8. Stojanović, Zoran, Škulić, Milan, Delibašić, Veljko (2018): *Osnovi krivičnog i krivičnog procesnog prava*, Beograd.

THE PRESUMPTION OF INNOCENCE AND THE MEDIA

Summary: After the introductory part, the paper determines the concept of the presumption of innocence, stating that it is an indispensable guarantee in relation to the defendant's position. It is emphasized that it is one of the fundamental rights of the defendant, and that its effect is multiple, that is, it is linked to the basic principles of criminal procedure law, first of all with the principle of *in dubio pro reo*, as well as with the burden of proof which is on the prosecutor. In addition, it is pointed out that informing citizens through the media about the course of the proceedings and certain criminal matter is required and allowed, but it is necessary that it is done objectively and without prejudging the guilt of the accused and the court's decision. In following are listed the provisions stipulated for the protection of the presumption of innocence, which are contained in regulations governing the work of journalists. It is further suggested the possibility of quashing a verdict that would have been the result of violation of the presumption of innocence, stating the legal basis for filing an appeal. At the very end of the paper, the solution that existed in the 2006 Code of Criminal Procedure is analyzed, while the opinions on the consequences of the violation of the presumption of innocence and possible solutions in order to protect this presupposition are presented in the conclusion.

Key words: the presumption of innocence, fair trial, the rights of the defendant, guilt, innocence

Упутство сарадницима о прилозима:

Текст послати на е-маил адресу ljubisa@kpolisa.com (или преко контакт форме на адреси www.kpolisa.com). Текст треба бити припремљен у формату В5 (17,6x25,0cm), у фонту Times New Roman, величина фонта Size: 11, тастатура Serbian (Cyrillic), једноструког прореда Line spacing: Single. Максимални обим оригиналних научних и прегледних радова је један ауторски табак (или 36300 карактера са размацима). На првој страни, изнад наслова рада, у левом горњем делу треба написати име, презиме (у фусноти доставити контакт са аутором: е-маил, тел.), установу, место а испод наслова рада сажетак (до 150 речи) и кључне речи (највише седам) на српском и једном од светских језика.

Страна имена писати транскрибована, а код првог навођења иза имена у загради ставити име у оригиналу.

Пример: Бродел (Braudel).

Код цитирања или позивања на извор иза цитата навести у загради презиме аутора, годину издања и страницу, писмом којим је штампан извор на који се позива.

Пример:

(Вебер, 1976: 341); (Weber, 1989: 59).

Исто правило важи и код навођења литературе у списку литературе на крају списка.

Пример:

1. Le Gof, Žak (1997): *Vreme, rad i kultura srednjovekovnog Zapada*, Svetovi, Novi Sad,
2. Robins, Kevin (2001): *Kiberprostor i svijet u kojemu živimo, Kiberprostor, kibertijela i cyberpank: kulture tehnološke tjelesnosti, uredili Mike Featherstone i Rober Burrows*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb,

Фусноте користити само за пропратне коментаре.

Напомене: Радове објављене у часопису, није дозвољено прештамповати ни у деловима ни у целини без сагласности издавача. Оцене изнесене у радовима ставови су аутора истих, и не изражавају мишљење уредништва часописа.

Рукописи се рецензирају, и не враћају ауторима. Објављени радови се хонораришу у складу са финансијским могућностима издавача.

Издажење часописа финансијски подржао:

Покрајински секретаријат за културу, јавно информисање и односе с верским заједницама

<http://www.kultura.vojvodina.gov.rs/>

Издажење часописа финансијски подржала Градска управа за културу (ГУК) Града Новог Сада, кроз пројекат „Изазови културних и креативних индустрија у Новом Саду”

<http://www.kultura.novisad.rs/>